

H29-IV

49

L. G. TEREXOVA DA V. G. ƏRDƏ.

GEOGRAFIJA

MEDO33A SKOLA PONDA
VELƏTÇAN KNIĞA

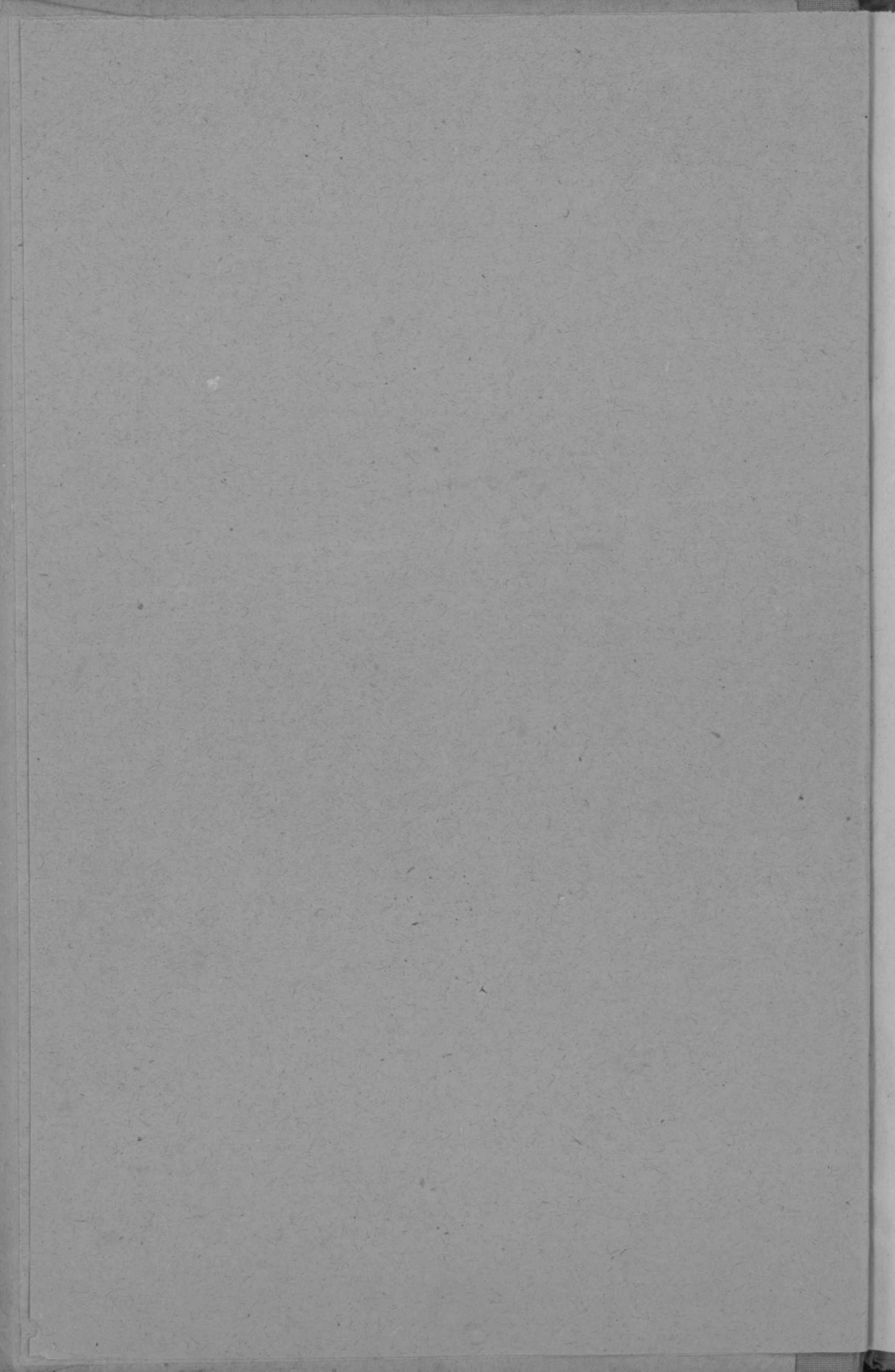
MƏDIK ÇAŞT

Donas 80 k. Pereplot 30 k.

KOMIGIZ — 1936 — KUDƏMKAR

К-Перм.
3-650/2

L. G. TEREHOVA
DA V. G. ƏRDELI

GEOGRAFIJA

MƏDIK ÇAŞT

MEDO33A SKOLA PONDA
NOŁƏT KLASLƏ VELƏTÇAN KNIĞA

Vištalis ležn
RSFSR Narkompros
Vuzətəmsə vištalis ležn
Komi okrugiən
oƣir velətan jukət

KOMIGIZ — 1936 — KUDЬMKAR

Eta velətčan kņigaı̄s ləşətəma 4-ət klas ponda georafija ve-
lətan stabilnəj kņigaı̄s, kəda vəli lezəm 1933/34 gg.

Mədkodşətəma SSSR Sovnarkom da VKP(Б) СК 16/V 34 godşa
postanovlenno ındəttez şərti to məj:

1. Poşledovatelnəja paşkətəma georafičeskəj karta tədəmmez
krepitan uzzezlən şıştəma.

2. Burazьka mətərial konkretizirujtəm ponda da siјə velətčişsez
vozzrast dьnə prisposoblajtəm ponda velətčan kņigaas pьrtəməş ov-
raznəj georafičeskəj opisannoez, koləm mozən mədkodşətəma
qelovəj təkstьs, unazьk pьrtəməş risunokkez.

3. Zəndətəma da koknətəma mətərialьs 16/V 1934 godşa
postanovlenno şərti programmaezьn vezəmmez uvja.

Osnovnəj avtorrezsa velətčan kņigasə vьeəmşətəmyн uçastvuj-
tisə *Н. I. Попова* da *Р. G. Терехов*.

Izdatelstvo.

SOVETSKƏJ SOCIALISTIČESKƏJ RESPUBLIKA- EZLƏN SOJUZ (SSSR).

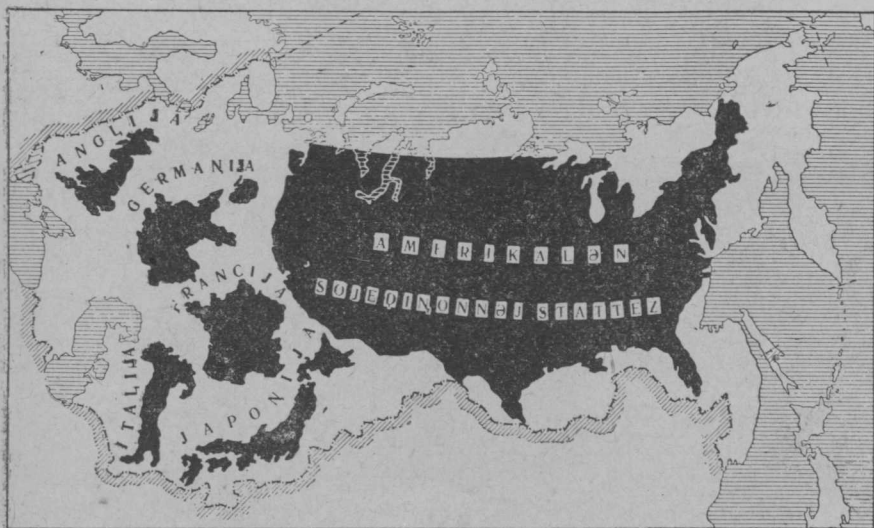
I. MU 8AR VƏLƏN SSSR-lən KUJLANIN.

Sovetskəj socialističeskəj respublikaezlən sojuz (SSSR) kujlə asvuvv znsarən, švetiš kək çastən — *Jevropa*ən da *Azija*ən.

Globus vələn da znsarrez karta vələn azə švet çasttez—Jevropa da Azija.

Vižətə, Jevropaas da Azijaas kəəm çasttezn kujlə SSSR-əs.

Sovetskəj socialističeskəj respublikaezlən sojuz—mu sar vələn gosudarstvoez kolasiš ətik medəzət gosudarstvo. Sovetskəj sojuz zənimajtə ətik kvətət çast vədəs kəsiniš, kədə

SSSR ploşad vələ koknita tərəsə medglavnəj kapitalističeskəj gosudarstvoez.

vələn olə oțir. 10 şurs kilometr ıləna Sovetskəj sojuz kəs-
sə rətvəvşən asvuvlə. Ojvəvşən lunvələ SSSR kəsşə 4¹/₂
şurs kilometr.

SSSR karta vələn Sojuziš rətša grañica dənən azə Minsk go-
rod da asvəşa grañica dənən, Japonskəj morjo bereg vələn, azə
gorod Vladivostok.

Vizətə kərttajsə ena goroddez kolasiş. Çoz pojezd etə tujşə munə 13 sutkiən.

SSSR-lən Jevropejskəj da Azijatskəj çəşttez torjətsənbətəmənş dənış Ural'skəj kerəssezən, Ural juən, Kaspij morjoən da Kavkaz kerəssezən.

Karta vıln azə SSSR Jevropejskəj da Azijatskəj çəşttez kolasiş granıcasə.

MORSKƏJ GRANICA EZ.

Vizətə karta vılə: una ladorşən mijanlış Sojuzsə kəəv-tənb morjoez. Ena morjoez kuza SSSR torgujtə mədik stranaezkət.

Ojvıv Sojuz bereggez pələn una şurs kilometr kuza kəşşə *Ojvıv Jəa okean* (sijə siz-zə suənb esə Ojvıv pələrnəj morjoən). Tijə tədat-ni, sija kujlə kəzət rojasın. Unalaın sılən vevdərbş jən vevtışəma ne toko təvnas, no i gozumnas. Jəes məsajtənb Jəa okean kuza vevlənş sudnoezlə.

Toko rıtvıv ladorşən, *Koşkəj* kəz da *Vil tu* ostrov-vez kolasın, Jəa okeanş mımđakə jəznas abu vevttəm. Etə—*Barencov* morjo. Etə Atlantıçeskəj okeanış loktə sonıt vizıv *Golfstrim*. Sija sontə Barencov morjosə, i gozumnas

Barencov morjo.

Јѣс вѣссѣнь ылѣ ојлаѣ. Вѣренѣв морјоѣс Којскѣј кѣз вѣреггез дѣлѣн оз кѣнтѣв и тѣвнас.

Лунлаѣ Вѣренѣв морјо дѣнѣн рѣрѣ кѣсинѣ *Џоѣком* морјо. Ета морјоѣ сонѣт визѣлѣс оз ѣур, сѣјѣн зѣнгѣд дѣрна сѣја вѣвѣтѣма јѣзѣн.

СССР гѣтѣв гѣрѣнѣа дѣрѣ сѣвалѣ Балтѣјскѣј морјолѣн *Фѣнскѣј* залѣв. Етаѣн медмѣтѣн тѣј Рѣтѣв Јеврѣпа страпѣзѣ: Гѣрманѣјаѣ, Англѣјаѣ, Францѣјаѣ. Уна парѣхѣдѣз рѣралѣнѣ Фѣнскѣј залѣвѣ; нѣја вѣјѣнѣ гѣрѣнѣа сѣјѣѣ товарѣз да кѣскѣнѣ мѣјанлѣѣ товарѣзѣсѣ.

Сојузѣс Јеврѣпѣјскѣј ѣѣѣтѣн лун ладѣрѣнѣ ем *Џѣд* морјо. Ета морјоѣс сонѣт, ѣѣкѣр оз кѣнтѣвлѣ, сѣ вѣлѣт сѣз-зѣ роѣз рѣтѣнѣ гѣрѣнѣа сѣјѣ.

Ојвѣвѣнѣн *Џѣд* морјоѣ рѣрѣ *Крѣмскѣј* кѣз; сѣја јѣнсѣтѣ *Џѣд* морјо вѣрѣдѣѣ ѣѣрѣдѣн *Азов* морјо.

Мѣјан Сојузѣн аѣвѣвѣн ладѣрѣс морскѣј гѣрѣнѣасѣ аркѣмѣтѣнѣ вѣѣт океанлѣн морјоѣз: *Бѣрѣнгѣв*, *Охѣтскѣј* да *Јѣпонскѣј* морјоѣз. Бѣрѣнгѣв да Охѣтскѣј морјоѣз ѣтамѣднѣнѣ дѣнѣѣ јѣнсѣтѣѣнѣ *Кѣмѣѣатка* кѣзѣн. Јѣз мѣсѣјтѣнѣ ѣјѣвнѣнѣ ена морјоѣз куѣа. Охѣтскѣј да Јѣпонскѣј морјоѣз колѣсѣн кујлѣ *Сахѣлѣн* ѣстров. Сахѣлѣнлѣн, ојвѣв ладѣрѣѣ зѣнѣнѣ Со-

Џѣд морјо.

vetskəj sojuzlən, lunvɔvɫaɲiʃ zɔpɫɔ Japɔɲijalən. Eɲa moɲjo-
ez kolasiʃ medvaznəjɔs Japɔnskəj moɲjo. Eta moɲjo vɫət
miɲə vermat pətɫɔ ɔzɔt okeanə.

Uprazɲeɲɔez. Kontura karta vɫɔɫɔ ləz karandasən kɔrəvətə
SSSR-liʃ moɲskəj graɲicaesə da gizə ɲimmezə estən viʃtaləm mo-
ɲjoezliʃ, ostrovvezliʃ, kəzvezliʃ, kədna eməʃ Sovetskəj sojuzɫɔ. Viɲə təd-
vɫanɫ, ed vɫnətə pɫiʃ ɲimmezɫɔ da kɫtən karta vɫas ɲija kujɫɔɫɔ.

Karta vɫɔɫɔ mɫɫɫalə moɲskəj tuj Finskəj zalivʃaɲ Anglijə.

Karta vɫɔɫɔ mɫɫɫalə moɲskəj tuj ʃəd moɲjoʃaɲ Francijə, Vla-
divostokʃaɲ Japɔɲijə.

MIJAN SUʃEDDEZ.

(Graɲica doris gosudarstvoez).

SSSR-lə medmatiʃ suʃeddezən loəɫɔ: ɲɫvɫɔv graɲica
doɲɫɔ—*Finlandija, ɔstonija, Latvija, Polsa, Rumɫɲija*; lun-
vɫɔv graɲica doɲɫɔ—*Turcija, Iran* (ozɫɫɫ Persijaɲ su-
ʃis), *Afganistan, Kitaj, Tuvinskəj narodnəj respublika,*
Mongoɲija, Manɫʃurija da Koreja; medvəɲja kɫkɫs Japɔɲija
vɫaʃt ɫvɫɫnəʃ; Saxalɲ ostrov vɫɔɫɔ—*Japɔɲija*.

Karta vɫɔɫɔ azɫə enə gosudarstvoesə.

SSSR—miɲɫɫ ətnas gosudarstvo, kədəɫɫ vɫaʃtɫs ravocəj
klas da uzaliʃ kreʃʃana kiɫɫ.

Sovetskəj sojuzɫɔ ravocə-kreʃʃanskəj vɫaʃt—miɲɫɫ ətik
vɫaʃt, kədə kommunističeskəj partija juraləm ʃərti pəʃə
mu sar vɫɔɫɔ vɫdəs naroddez koləsɫɫ miɲ
pɔnda.

Sovetskəj sojuzɫɔ oliʃʃezlə vojna oz kov, pɔ ɲija lu-
vəj minutə gotovəʃ suvtɫɫ doɲjɫɫ assɲɫs socialičeskəj
gosudarstvoesə. Gərd armija ʃɲɲmən dəzəritə Sovetskəj so-
juzliʃ graɲicaesə.

Uprazɲeɲɔ. SSSR kontura karta vɫɔɫɔ gərd karandasən kɔ-
rəvətə kəs (suxoputnəj) graɲicaesə da gizə graɲica dorʃa gosudar-
stvoezliʃ ɲimmesə.

MU VEVDƏR.

Viɲətə SSSR-iʃ fizičeskəj karta. Sija unazɫklaət kraʃitəma
zəɫɔnəj kraskaɲ. Eta loə, sto SSSR-ɫɫ mu vevdəɲs unaz-
ɫɫɫ lazɫɫɫina.

Karta vɫɔɫɔ mɫɫɫaləɲəʃ kuim ɔzɫɫ lazɫɫɫin: *Asɫvɫv-
jevropejskəj, Rɫvɫvʃivirskəj da Turanskəj*.

Kartaas zəɫɔnəj ɲəm vɫɔɫɔ mukədlaət tədɫəɲɫ jugɫ-
vez pɲatnaez. Etə—vɫɫɫɫɫɫ: SSSR Jevropejskəj ɫaʃtɫɫ—

Ровнəјин.

Srednerusskəј da *Privolzskəј*, *Azijas* kəј җaʃtьn—*Asьvvьv-sivirskəј* vььпn.

Doј roҗti vьdsəп SSSR lunvьv da asьvvьv granicaez dorət, a siz-zə SSSR Jevropa җaʃt da Azija җaʃt kolasiʃ granica vььп zev vura tədҗəпь pəмьtrud polosaez—etə kerəssez.

SSSR Jevropa җaʃtьn—*Kрым* kerəssez.

SSSR Jevropa җaʃt da Azija җaʃt kolasiʃ granica vььп—*Ural* da *Kavkaz* kerəssez. Afganistankət da Kitajkət granica vььп kerəsa strana *Pamir* da *җaң-ᡁaң* kerəssez. Kitajkət da Mongolijakət granica vььп—*Altajskəј* kerəssez.

Uprazneҗoez. Mьҗҗalə fiziҗeskəј karta vььп da ed əstə tədvьʃinьt vьdəs estəп mьҗҗaləп lazмьtinnesə, vььпnnesə da kerəsesə.

SSSR fiziҗeskəј karta vььп vizətə kartinka „Medvььп kerəʃ jьvvez“ da azzə niҗə karta vьliʃ.

ЫЗЫТЪК JUEZ DA ТЪЕЗ.

SSSR-ьп ипa ызыт jues. Ətikkez нь kolasiʃ pondətҗəпь vььпnnezьп, mədikkez vizьvtəпь kerəssezʃəп.

Karta vььп тьdalə, sto Sovetskəј sojuzləп jues vizьvtəпь vьd ladorə, vьd morjoə, kədna miʃkaləпь SSSR-sə.

ОҢУВУ Ыа океан морјоезэ визьвтэнь ызт јуез: *ОҢУВУ
Двина, Реџора, Ов, Јеңиҫеј, Јена.*

Охотскэј морјоэ—унаваа *Амур.*

Ѕад морјоэ визьвтэ *Днепр* ју; сь вьльн строитэма днер-
ровскэј электриҫескэј станицја.

Днепрҫа асьввьльнзык Азовскэј морјоэ визьвтэ *Дон* ју.
Сја эддэн вѳра коҫмэ гоzumнас. Нерьднинеz месajtэнь
Дон куза ветльнь судноезлэ.

Каспий морјоэ визьвтэ *Volga*, Сојузиҫ Јевропејскэј ҫа-
тън медьзът sudoходнэј ју. *Volga*э уҫэнь уна мэдик јуез;
нь коласиҫ медьзътtes *Ока* да *Кама.*

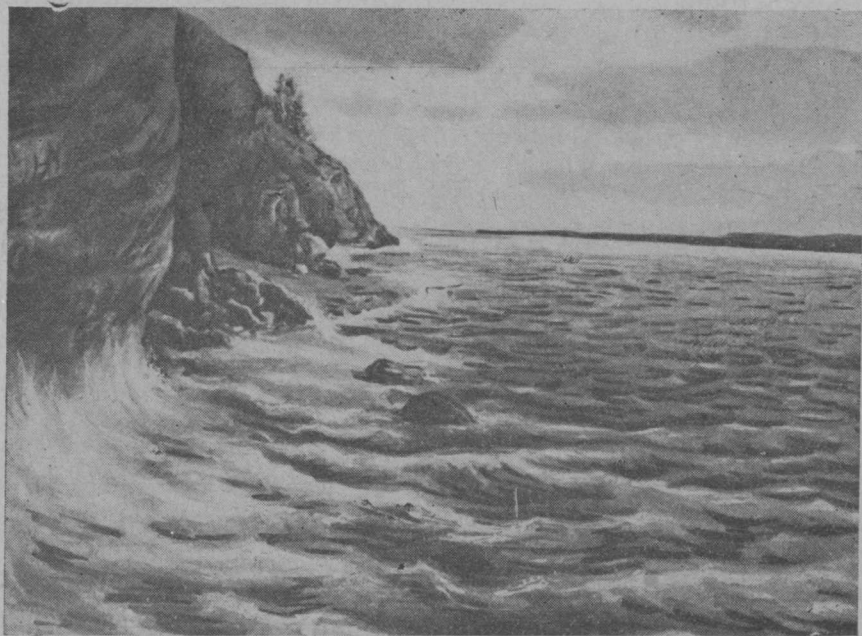
Урал керэссеzҫаң Каспий морјоэ визьвтэ куз, по јееаваа
Урал ју.

Финскэј заливэ уҫэ зенът, по раҫкът да унаваа *Нева.*

Карта вьльн аззэ вьдэс енэ јуесэ. Виzэтэ, кьҫаң нија pondэт-
ҫэнь i кьтҫэ уҫэнь.

Совет сојузън уна тьез. Медьзътtes дѳв тьез коласиҫ:
рьдън *Вайкал*—Асьввьв-сивирскэј вьльниньн, *Ladoga*, *Оне-
га*—СССР Јевропејскэј ҫаҫтиҫ ој-гьтлаън.

Медьзътtes sola тьез коласиҫ—*Каспий* да *Арал.* Нијэ мо-
рјоезэп уназьксэ суэнь.

Вайкал ть.

Аззә карта вьльн естән вишталәм тьесә.

Упражнение. Kontura karta вьльн гизә һиммесә естән вишталәм juezliš da тьезliš.

Визә тәдвьльн һилиш һиммеznьсә да кьтән карта вьлас нija куj-лән.

Kontura karta вьльн ләз карандасән кьрәвтә вьд вишталәм јусә pondәтсәмшаң коңсәз.

Кьтән јуьс коңсәјтсә, setсә гизә сьлиш һимсә.

Krašitә ләз карандасән јиво strixuitә вьдәс вишталәм тьесә.

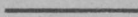
Мьј seeәм kontura karta da кьз sijә kernь.

Kontura karta—etә seeәм karta, kәda вьльн сәртитәмәш швет сәшттез јиво torja stranaez, morjoez, juez, no авуәш ньлән һиммеznьс.

Медвь вьсәмика веләтнь географическәј карта, kolә узавнь kontura karta вьльн: kolә сь вьлә вьдәс pasјavnь da зеньтика гизнь.

Kontura kartasә һеšәккәт аслыт kernь. Kolә вошнь һеьзыт географическәј карта da puktьнь sijә әсьн штекло вьлә. Vevdәrшаңas kartasә vevттьнь сәстәм вumaga listән. Штеклоьс вьсәма-кә југдәтәм, dak kartasь pondas тьдavnь вumaga pьrјәттас. Koļсәә toko карандасән кьрлavnь вumaga pьr тьдalan kontursә.

Siz-zә pozә kernь kartasә вәснит јиво kopirujтан вumaga-pьr.

II. SSSR-ЫН ОЛИШСЕЗ ОЛӘМЛӘН ДА ПРИРОДАЛӘН КАРТИНАЕЗ.

4^{1/2} шурс километр ыһна SSSR-ыс кысшә оҗывышаң лунлаңә. SSSR-лән оҗывың чагытс кужлә поларнәҗ круг сажьн. Сижә мискалә кәзыт Оҗывың Ыа океан. Сижән миҗан оҗывыһс и кәзыт климата. SSSR-ыс уназыкшә кужлә умереннәҗ роҗасын.

Сижән, мыһа SSSR-ыс ылә кысшә оҗывышаң лунлаңә, сылән природаыс әддән Һәәткод.

Кәзыт роҗасыс тәвша калитан мороззес кыһым ыләзык лунвылә, сыһым лоәһь һевытзыкәс. Климатыс кәзытис лоә умеренно-кәзыт, сывәгыһн умереннәҗ, а самәҗ лунвылас һәки умеренно-соньт.

Сиз оҗывышаң лунвыләз везшә SSSR-ың климат. Шәрна климат везшәмкәт мәдкодшәлә и вьдмәс миҗ да зьвотнәҗ миҗ.

И вьдәс SSSR-ыс јукшә природа особенноштыз шәрти уна полоса вьлә либо зона вьлә.

1. ПОЛАРНӘҖ ЗОНА.

Визәтә глобус вьлә да зың саррез карта вьлә: Јевропа, Азија да Америка оҗывың береггеҗ доҗәт, оҗывың роҗус гәгәр, уна шурс километр ыһна һузәлә Оҗывың Ыа океан.

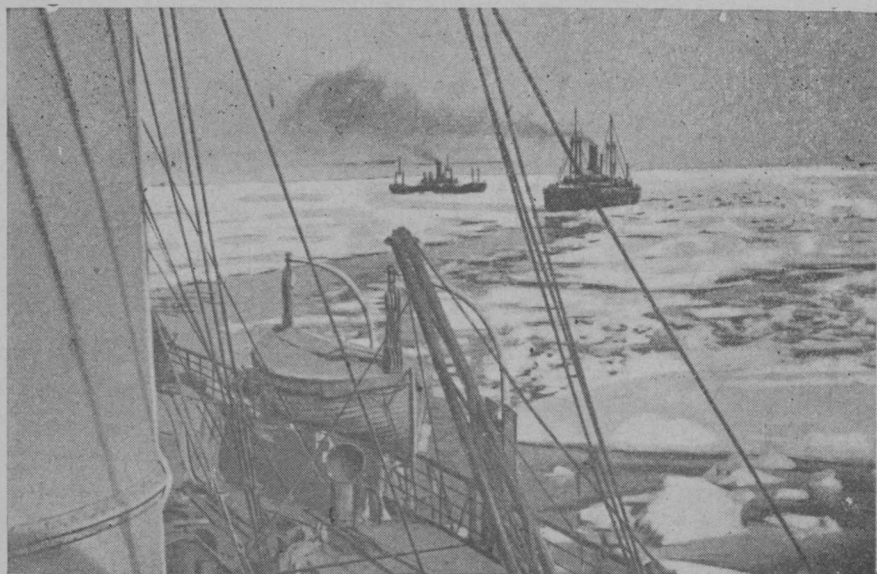
Јевропәис да Азијаис оҗывың берег доҗыс җит һе вьдәс Совет сојуз кыһн. Совет сојузлән-зә зыһыс мыһмда Оҗывың Ыа океан вьдәс островвезән, кәдһа емәш сы сәгыһн.

Ета— Совет сојузлән самәҗ оҗывың чагыт, SSSR-лән поларнәҗ зона.

Суровәҗ поларнәҗ зоналән природаыс. Тәвһнас сетҗин сондыһс һе әтик мишәҗ шәрна совсем оз мыҗҗиһы, сулалә поларнәҗ оҗ. *Колскәҗ* кәз оҗывың береггеҗ дьһыһн сija 2 мишәҗ дьһна кысшә, Виһ Му вьһыһн— 4 мишәҗ, а оҗывыша роҗус вьһыһн— зың год.

Гозумһнас сондыһс вәра һе әтик мишәҗ шәрна оз сажә — сулалә поларнәҗ лун.

Но лунсәһнас сija һевыһыһна левтышә и сijaһн умәлә сонтә.

ОҶУВУ ҶА ОКЕАЛҢ.

ОҶУВУ ҶА ОКЕАН.

Тавнас. Вьд ладорә коңецтәг кьсшә җовәҗ пустьна.

Бзът җовәҗ ьввез вевттисә океансә. Нѝҗа иҗәнь, рькәнь атамәднъс вьлә. Сумән да гьмәтәмән зугалә җьбс і согмәнь ьзът чукәррез— „torossez“.

Сулаләнь ьзът мороззез, рәлтәнь кәзът тәввез, ьма рургәез.

Мишеҗса уназьк-ңи вьдәс каттәма поларнәҗ оҗ рөмьтән. Олань ләңсис. Зевшиҗсис вьдәс ловҗаьс. Токө чоҗком ос пороҗ мунас җовәҗ пустьна куза. Мукәд порә новөьс җугдас і звездаес да тәлиҗьс җаркәнь ас дьнҗиньс җугьтсә. Пороҗ новөас әзьлә поларнәҗ шѝҗанно.

Гозумнас. Не әтик мишеҗ сәрна сондиьс оз і сәҗашь.

Җьбс океан вевдәрас пондә сьвнь. Җовәҗ ьввез зугаләнь, загьвнь сьләнь да куз гозум иҗаләнь океан куза.

Җәез вьлас сонтиҗәнь туленҗез. Треска, *шәлодки да мукәд җери әкшәнь вьдса чукәррезән.

Виҗ Му скаҗистәҗ вевггез дьнҗн ьзът стадөезән чукәртчәнь морззез, а Азѝҗа вевггез дьнҗн— китез.

Зьнсар карта вьлҗн аззә ОҶУВУ ҶА ОКЕАНИҗ шѝҗә җәштсә, кәдә СССР-лән.

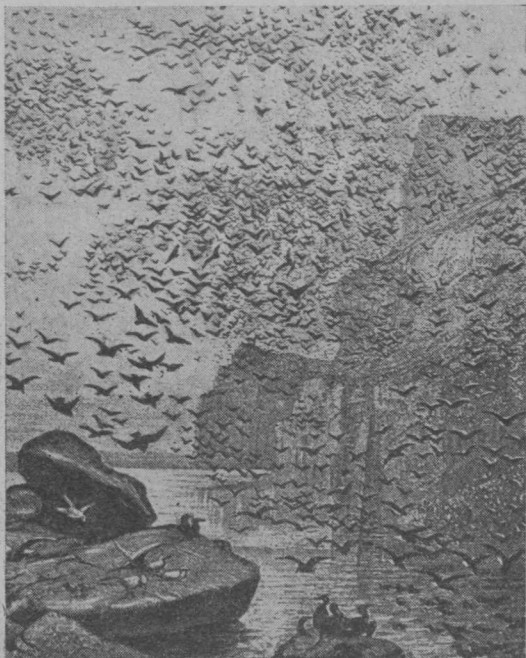
Аззә то кьәәм морҗөез: Баренцов, Чоҗком, Карскәҗ.

Ро́ларнəј острoввез.

Уна ы́зт і у́чəт острoввез кујлəнь јьезəн вевтəм Ој-вѳвша Јьа океань.

Ро́ларнəј острoввез вьлн дьрзьк зьн годша кьсə тə в, і острoввез əтлəн океанкəт овлəнь догəмəш јьезə да вевтəмəш ьмəн.

2—3 мишəк кезə токо ловзə татəн приодаьс. Јьес і ьм сьлəнь. Ку́смəнь изовəј скалаез. Со́щнїка ретəнь кəсьнїк вьдмассез: руд лїсajнїккез, вез нїе, а нїеколасас учїтїк цветоккез — ро́ларнəј маккез, нєзавудкїез, ко-локољїккез.

Кaj вазар.

Острoввезїш береша скалаез вьлə цукəртцəнь əддəн уна вьдкод кajјез. Татцə локтəнь кернь роззєсə гəгəез, гəгəраез, цєрїгəдəез. Му-кəд рора нє əтїк кїлометр ьлнə кьсəнь ньлəн розјашəт-мєс. Кьмəррєзəн лєвə лəнь кajјєс скалаез вєвдəрəт. Ньлəн горəтлəмьс тьртə вoз-духсə. Нєвєш-ед сє-єəм мєстəєс сушəнь кaj вазаррєзəн.

Но гoзумьс ро́ларнəј острoввез вьлн əддəн-нї зєпьт.

Оз јєстə јьєс да ьмьс сьвнл, вəрə і кəзьт-нї локтə. Кajјєс лєвзəнь лунлəнə, і цoзə вəр вєртə тəв.

Суrowəј приодаьс ро́ларнəј острoввєс вьлн.

Нєвəзьн токо рoндїсə шєлїтцьнл сєтцїн оїрьс.

Ви́л Му вьлн.

Медoззə олішшєз. Квəтдас год озтї Ви́л Му дьнə локтїсə нєнєццєз-рoмьслєннїккез — Фoмə Вьлкə аслас шємјəн да јортєзнас.

SSSR karta vьln аззә Viļ Mu ostrovvez.

Petisә nija beregә, kajisә skalaez vьlә.

Ҷар керис омән Vьlka. Ҷәд izovәj керәssez, кәдна vevttәмәш ьмән, да кьрасseзьн ңе... әтик mort ңекьтән ави... сь ави, ләң... Polәм pondis petнь.

Mәdisә vәli vәр gortаньs иjnь, да аззисә beregas киш-шәм izbuska i кољçcisә. Mestaьs promьшол ponda bur ләшalis: tatçә ьзьт stadoezән çukәrtçьvlisә туленңез — керәssezәт vet-lәtisә кәррез.

Una вьдkodь zvirсә vijlisә vәralищes i ләшәтçisә munнь gortаньs.

No Vьlkalә ңeoxota lois vertнь gortas, i sija кољçcis ostrov vьln иңьскәт, çeладьскәт да jortьскәт. Stroitisә uçi-tik kerkuok. Ҷojаньs да poroxьs ньлән vәli zaptәм тьrmәмvi.

Ҷивәтçis тәв. Ыән vevttиsis morjo. Munis, sajәvtçis son-di, pondis рәлтнь кәзьт тәв. Vizгьнь pondis purga. Вьдәs ьмән тьртis. Ҷәкьт vәli тәвнас. Kerkuokьs zikәз ьм uvтas zevшисis—әтәрас truvaәт petavlisә. Raz-mәd ossez vovlisә, na-dejtçisә Ҷojan тор sedтьснь. No med Ҷәкьт vәlisә ремьт да кәзьт. Vьlkalән jortьs siz ez i vermь vizçиsнь тulyssa sondisә — kulis.

No vot мьççисis sonди. Loktis тulyс. Morjoьн jь pondis vәрнь. Туленңез petisә jь vьlә. Loktisә kajjez. Kerәssez вьвшаң pondisә вољгьнь sorrez. Una morskәj zvirсә да вьдkodь рәткаsә sedtis Vьlka.

No pondis газтәmtçьнь отир ponda. Ujis bereg dorәт kossьнь nijә. No ңekinәs ңекьш ez аззь.

Bәra loktis тәв i вәра çulalis. Mәd тulyсas Vьlkalә pan-tәшisә promьшeңnikkez, кәдна loktisә tundraiш. Sija vuzalis ньлә вьдәs аssis dovьçasә i ета ponda poluçитis ньшаң porox, ruzjo да Ҷojan тор. Promьшeңnikkez vertisә tundraә i viшtalisә сь jьлиш, sto Viļ Mu vьln bur promьшол, sto setçin olә да vәralә Vьlka.

Pondisә sek tundraшis munнь ovнь setçin ңeңeç-bed-ңakkez. Siz lois Viļ Mu vьln medozza poшeлeңno.

Viļ olищes әtuvтçisә артeлә i Vьlkaсә вәрjисә starostaән.

Ҷәкьт vәli olanьs Viļ Mu vьln мeдoзза olищezлән. Una нь kolasiш kulisә: kin сьнгашаң да еьгунja, kin вәjis, kinәs jьез kolasә зmitis ливо jь vьln morjoә nuәtis.

Кьз Viļ Mu vьln vezшis olanьs. Okтabrскәj revolu-cija вәрнь olanьs Viļ Mu vьln әддән vezшis.

Әни setçin нoл шeлeңno-ңи. Otирьs olәнь 300 mort гәгәр. Ңeңeçeçез әtлаәшisә vәralиш артeллеzә. Motornәj bottez vьlnь

Viļ Mu vьльп.

vetlәнь morjoә morskәj zvir җәгьп. Una pusņina sedtәнь — pešeccezәs, ossezәs.

Кькис godnas vovlәнь tatçә paroxoddez, vajәнь neņeç- cezlә kolan produktaez, porox, oruzjo da kьskәнь sedtәм pusņinasә da gossә.

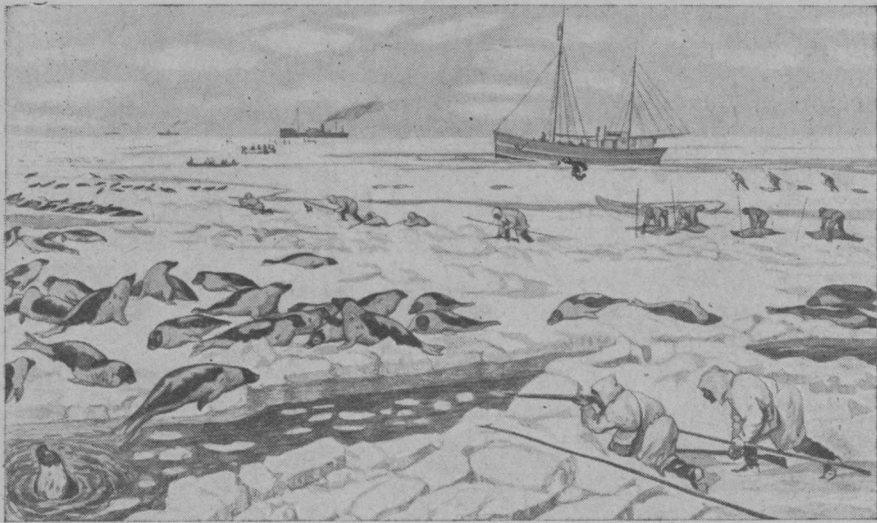
Stroitәma skola, kьk voļņica. Stroitәмәs kьk radiostan- cija. Әni Viļ Mu vьльп olišses vermәнь vizнь җvjaz бьдәs Sojuzkәt. Org:ņizujtәм iшšledovatel'skәj stancija. Eta stan- cijaп velәtәнь Viļ Mu vьliš priroda.

Viļ Mu vьльп em sovet, kәda lәšәtә olansә vilіš loktәм oliššeziš. Sovetas predšedateļs Vьlka uvьriš.

Роҗарнәj промьсловәj хозәjstvo.

SSSR-иш Роҗарнәj зонапн una бьд-код morskәj zvirьs, җeriьs da kajьs.

Енә bogatstvoesә ispolzujtәм ponda sovetskәj pravitel- stvo tatән lәšәtә роҗарнәj промьсловәj хозәj- stvo. Org:ņizujtçәнь җerialan da vәralan kolhozzez. Kerәнь җeri bazaez. Бьд bazalән ne әtik dasән промьсловәj sudnoez. Промьшолlesлә otsalәм ponda ispolzujtçәнь ledokollez, аәro- plannez da rađio.

Түләннәз сәргн охотитчәм.

Җедокол вьльн түләннәз сәргн охотитчәм.

Рәмтәмләз коđ јьез вьльн түләннәз соньт сонди југәррез увтүн сонтишәнъ түләннәз. Нја не әтик шурс. Соньтшанас нја сунашәнъ вьдса çasseзән, токо соçьника бергаләнъ воклиш вок вьлә.

Оз уз токо әтнас пәриш орытнәј түлән— storoz.

Вьльн һовоас левзис самолот. Етә промьсловәј җедокол вьлиш воздуснәј разведчик. Җотчик казалис, кьтән кујләнъ түләннәс и радиоәт јуәртә етә јьлиш җедоколлә.

Çоza ьльн мьççишис җедокол. Медвь түләннәсә не повзәтнъ, сја ьльн сувтçә нь кујланин дьншаң. Охотниккес пасталәнъ çоçком халаттез да çеççәнъ јь вьлә. Ружјоезән киезань нја сьтәг гушаçәмән кьссәнъ түләннәз дьнә. Озас муна медвур льјшис Сја метока льјә storozовәјьслә јурас да вјә сјә.

Пондәтçә перьта льјшәм, и çоza unазьк шоша түләннәс кујләнъ вјәмәш. Льјшисшес мунань озлаң.

Льјшисшез вәргн мунань түлән кулишшез. Ньлән киезань вьт лөçьт пурттез. Нја вјәм түләннәз вьлиш куләнъ куçиксә да госсә.

Локтә матәзьк сетçә җедокол, грузитә түлән куçиккесә да госсә и муна мәдик мөстәә, кьтән кујләнъ түләннәс. Җотчик радиоәт јуәртис-ңи ньлә етә јьлиш.

Їерикъјан промьшоллез.

Колскэј кэз ојувьн берег вьлн unалаьн емэш черикъјиш-
шезлэн сувтчаниннез да чери базаез.

СССР карта вьлиш аззэ Колскэј кэз.

Їасто татчэ локтэнь паруса да мотора судноез да јакор
вьлэ сувтчань залівэ. Этик судноез ваяэнь чери, мэдиккез
воштэнь припасез, черикъјан снашез да мунаэнь кьјнь черисэ.

Кэр пондэтчас черіалан кад, черисэ кьскэнь і кьскэнь
дугдьвтэг. Грузитэнь пристанэ, течэнь вочкаезэ, солалэнь да
індэнь sklаdдезэ.

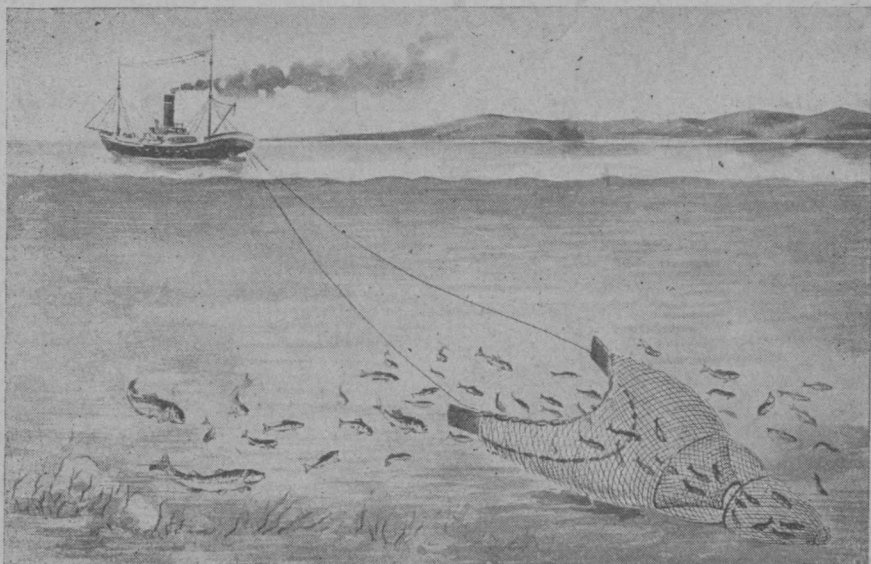
Треска чери рыг муна еэк полосаэн — не этик километр
рашта да сь куза-зэ. Сиз-зэ муна і шеłodки. Сіја unазьксэ
виззэ берег dorрезэт і пры лэң заліввезэ-губаезэ. Setчэ не-
vodдезэн јэртэнь сіја да вэлиш кьјэнь черпаккезэн, месэк-
кезэн, vedраезэн.

Їерисэ солалэнь, коштэнь, коптитэнь.

Эддэпзък черисэ кьјэнь траулер-судноез вьвшаң. Виļ со-
ветскэј траулерьс— етэ вьдса uјалан завод.

Сіја не токо кьјэ треска черисэ, но перерабатывајтэ да
пэртэ сіја gotовэј продуктэ.

Кьз токо траулер петас морјоэ, пондэтчэ уз сь радио-
stancіјалан. Раdист кэрташэ вьдэс траулеррескэт, кэдна етэ

Траулерэп черикъјэп.

kadā emāš morjoēn, i sь juertāmmēz šerti čeri munēm jylis kapitanьs vərjə mesta kьjnь čerisə.

Traulēr munə vištālēm mestā. Tralsə (natodil šet) lezānь morjoə. Sudnoьs vezsə, i pondətčə čerikьjəm.

Čas vərti tralsə kьskānь, blok kuza levtānь paluva veštə, i čerisь orlētəg „uj“ paluva vьlə. Tralsь levtišə vьd čas i vьd pьra vājə čerisə šurs kilograməz.

Pondətčə i čeri obravotka. Serən munə uzьs. Ətik matros ьzьt vilkaēn kutьstə freskasə da šetə zeštən vartēm səstēm pьzan vьlə. Mədik čerən paoka vačkēmən orətə čerisliš jursə, i jurtēm čerisь ьskəvtə volkьt jugjalan pьzan vevdərət. Tatən sijə kutьstānь paok kiez, lečьt purtən potkətānь kьnəmsə da vesətānь kiskaesə.

Čerisь munə kiiš kiə. Kuļānь sь vьliš kučiksə, dol keralānь kьk torjə da kьskānь sьiš pozvonočnəj stovsə. Čeriliš čevьt torresə solalānь da iņdānь trjumə.

Tatən-zə traulēr vьlas koskaešis kerānь koskaovəj piz, a treska ņekis slətānь čeri-gos, kədə munə kьz veškətčan da pitatēlnəj sredstvo.

Ојвѣв морскəј туж.

Una prirodnəj bogatstvoez mijan Sojuzša ьlьn oјvьlьn.

Ňe ətik šurs kilometr ьlьna paškьt vizən kьssānь vekovəj vərrez, pьnьn una vəditčə dona pusnəj zvir. Vьdkod mestaēn azzəmāš som, ņeft, grafit da poleznəj sedtəssez.

No kьz petkətнь enə bogatstvoesə ьzьt tundraezət da tajgaezət, kьt šəkьt munьnь i podəna mortlə?

Vizətə Sovetskəj sojuz karta vьlə. ьzьt unavaa juez una mestaezət vundalānь Sojuzliš vьdəs oјvьv čaštə, i nuənь assinьs vanьsə oјvьv polārnəj morjoezə. Gozumša kadə ena morjoez-pьr tujə šurnь Sojuzša oјvьv bereg doras luvəj medьliš mestaəz, a siz-zə i mədik stranaezə.

No šəkьt da i opasno uјavnь oјvьv polārnəj morjoez kuza Nьnьn una əsisə sudnoez, jьez kolasə zmitəmšan.

Sovetskəj pravitēlstvo suvtətis zadača vьeəma ištledujtнь enə morjoesə da azzьnь vezopasnəj morskəј tuj dol SSSR-iš omən oјvьv bereg kuza.

Əta mogiš vьd godə iņdišsānь əkspedicijaez vьna ledokolleziš da samolotteziš. Nija velətānь polārnəj morjoesə.

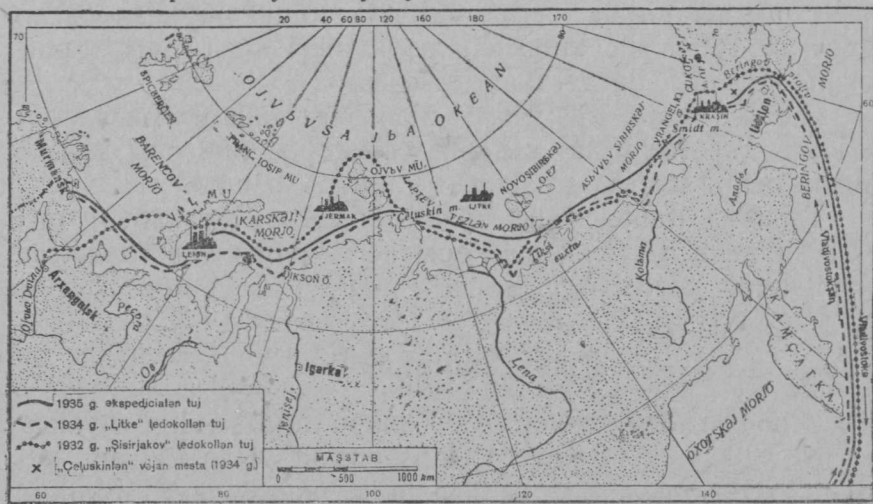
Ostrovvez vьlьn stroitəmāš una polārnəj stancijaez, kədna navludajtānь pьr pogodđa šərьn da polārnəj jьez uјəm

сэргн. Радиоэт нija жуэртэнь асланьс павлуденнөез жылиш вьд суднолэ, кэдна мунань поларнэј морјоез куза.

Медвэрја годдезэ советскэј ледокolleз Карскэј морјо куза кьскаланьс una-ни иностранныј торговэј судноез.

Не этик-ни советскэј экспедиција мунис Ја океансэ мижан Сојузън ојувън вэреггез дьнат этик гоzumэ.

1935 годша гоzumэ Мурманскиш Владивостокэ мунань не этик das пароход. Ној местаэ Ојувън морскэј тuj куза loасэ сувтэтэмэс вьна ледокolleз. Нija pondасэ нуэтнь пароходдесэ поларнэј морјо јез коласэт.

Ојувън морскэј тuj куза экспедицаез жылиш карта.

Карта вьльн аззэ „Сибирјакон“ да „Литке“ экспедицаезлиш тuj, да тuj нija пароходдезлиш, кэдна мунасэ Ојувън морскэј тuj куза 1935 годша гоzumэ.

Но не вьдсэн есэ велэтисэ, не вьдсэн тэдэнь поларнэј морјоезэ, и ујавнь мукадлаэттис есэ эддэн opасно. А сijaн шо озлаң дугдьвтэг ишлэдуйтэнь поларнэј морјоезэ. Индишсань вилиш-вил экспедицаез. Вьд местаън строитчэнь вил поларнэј станицјаез.

Оланьс поларнэј станицјаезьн суровэј. Шэктэс ујалан ус-ловijaес поларнэј морјо језьн. Но una вьпнь, сорьтэс, вьносливоштьс да решьмоштьс нija не этик шо советскэј узалиш-сезлэн, морјаккезлэн да ишлэдователлезлэн, кэдна пессэнь Ја океаниш суровэј прирөдакэт, Великэј ојувън тuj pondа, мижан поларнэј зона освоитэм pondа.

Уз не уроккез коста. Визэтэ газетаез шэрти, кьз тавоша годэ чьлалисэ поларнэј экспедицаес. Флазөккезэн карта вьлас рјатнајтэ нь-лиш му тujјесэ.

„Çeļuskinlən“ munəm.

Etə stattaşə İddikə pır şleditə karta şarti.

1933 godşa avgust mişecə Murmanskiş petis ızıt polarnəj paroxod „Çeļuskin“. Sija kьskis əkspedicija, medvь velətnь Ojvьv morskəj tuj.

Əkspedicija naçalnikən vəli tədsa uçonəj da polarnəj işledovatel O.Ju. Smidt. Nuətis paroxodsə ispytannəj polarnəj kapitan Voronin.

Medozza jьez. Medozza kьk lunsə „Çeļuskin“ munə Barenc morjo kuza.

Ləñ. Sonьt. Kadiş kadə pantaşlənь gьriş çerikьjan sudnoez. Vasə jansətəmən poroj morjo vevdəryn mьççisə kitlən şpina.

Kuimət lunas paroxod loktə İmən vevttəm vil Mu skalistəj vereggez dьnə. Proļiv-pьr ostrovvez kolaset petə Karskəj morjoə.

Karskəj morjo pantalə paroxodsə jьezən. Çoza „Çeļuskin“ svaļnəj jьez kolasyň-ñi.

İzıt vьnən jьes vartəny paroxod vorttezə. Munəmsə pьr vezəmən, kapitan Voronin starajtçə vьntəmşətnь eñə vartəmmesə. No etə jeeə otsalə. Kьz toko „Çeļuskin“ pantaşis medozza ızıt jьezkət, nija zugdəny sьliş voksa. Kovşə voçny sija.

Sьvəryn žik ez pondь tujny munny jьez kolaset. „Çeļuskinlə“ kovşis suvtnь. Radio kuza korəm ledokol „Kraşin“ petkətə sija şəkьt jьez kolasiş.

Paroxod munə ožlañ. Ətik minuta kezə dugdvtəg sьvьlyň munə organızo vannəj trudovəj olan. Kapitanskəj posok vьvşan şinmən şleditə morjo şəryn kapitan. Lun i oj kьlə sturmanlən komanda. Lun i oj sulaləny masinisttez paroxodnəj kołollez dьnyň. Bьd noļ ças vərti vezşəny matrossezlən vaxtaez. Nauçnəj uzalişsez dugdvtəg kerəny işledovañ-çoznyşə:

Žagvьv kьşə paroxodьs Karskəj morjo kuza. Petə jьez kolasiş i vəra sija şurə suk tumanə. Jestə toko petny tumanşis—vəra orlytəm jьez.

Vəliş dassizimət lunas paroxod loktis Çeļuskin mьs dьnə. I kьeəm radoşt! Tatən sija pantaşə Sovetskəj sojuziş vit medbur polarnəj sudnokət.

„Çeļuskin“—Çukotskəj morjo jьa pļenyň. Çeļuskin mьs sajn paroxod 10 sutki dugdvtəg — suvtçytəg munə Beringov proļiv dьnə.

Նեւն-ը Vrangell ան օստրու, ա ս՛ յալն մեծաբաճա մոր-
յօ—Շուկոտսկայ. Ու Ետ—Բ՛ճճ մսնամ տսյս մեծսկտ շաճ.
„Շուսկսն“ Բճճ շսրճ շսկտ յԵճճ.

Տիճճճճ Ե՛ճ. յԵճ քոնճն կնքն ճտլճ. Քարօքոն մս-
նճ շօ յաղճնկճ Ի յաղճնկճ. Շաստ յԵճ սԵճճ Բնճն ք-
կճն քարօքոն Բնճ, ստօ սիճ մսնճ ն քարօքոն ստն.

Վօտ կօկտս-ը Ի Բերսնոն քրօլս...

Ըրս յԵճ Բսճստճ քոնճն քկնքն մճճճ Ի նճճճն
քարօքոնճ Բճ Շուկոտսկայ մորյօ.

Լօկտս Ե՛ճ Ի շսկճճ ճօրս յԵճ. Քարօքոն յօնճ կնքն
Բճճ յճճ մորյօ... Կօքճ Ե՛ճ յԵճ յԵճ կօկսն. Կօրրճ կսճճ-
ն, մեծ Բերսնոն կօնսն.

Ու շուսկսնճճճ ճճ ճճճճն քնտլճն Ե՛ճ յճճճ. Եճ
Բճճճ կճճ ճճճճճն նսճճն յճճճճ յճճճն յճճճճճճճ-
ճ. Բճճնքն կտճսն շճճճն յճճճն յճճճն Բճճ.

„Շուսկսնճն“ յԵճ. Կկ մսճճճ սնճճ-ը Ի „Շուսկսն“
Ե՛ճ յճ Շուկոտսկայ մորյօ յԵճն. Ե՛ճն Բճճ յճճ Բճճ սիճ
սիճ յճճ մորյօ կսճ.

յճճն Բճճ, կճճն Բճճն մորյօճ, քկնքն ճճճճ-
նքն Բնճ. Տսն յճճն, քճճն յԵճ ճճ շուկճճն Բճճ
քրճճճ.

Շուսկսն ճճճ, յճնճ. Տօ փԵճրճ 13 կսն-ը. Կճճ քկ,
մսնճ օկն „Շուսկսն“ Բնքն, կճ շաստսկ քկճ կնքն

„Շուսկսնճն“ յԵճ.

zugalan jьezlən vartəmmez da potlaşəmmez. No vьdənnьs velalisə-ņi eta dьnə. Toko sudnois komandnəj səstav ətlən Smidtkət da Voroninkət zorən şleditənь jьez səgьn. I ңe veş.

Drug lunnas 2 ças gəgər kьlə peļčanətan vaçkəm i ьzьt jь val uşkatçə „Çeluskin“ vьlə. Paroxod vortьs potə.

Şetşə prikaz əni-zə paroxod vьvşis petkətnь jь vьlə kolan zapassesə. Şekunda məd vərti vьdənnьs aslanьs mestəez vьlьn, i polnəj xodən munə petkətləm. Abu ңekьeəm veşiş kotraşəm, ңe sum...

Jьes viliş pьkənь paroxod vьlə. Şərsən vərşən potlaşənь ovsьvkaiş kərtovəj listtes. Paroxodiş sulga vortьs koşaləm. Vaьs pondə şurnь pьekas. „Çeluskin“ vəjə. Vьdənnьs vь-eəma azzənь etə. No oz kьv ңe gorətləm, ңe gorzəm. Dugdьvtəg ızalənь. Çoza vьdəs kolana zapasses, nauçnəj pri-vorres da materialles jь vьlьn. No vot paroxodlən pьgьs pondə ңokьrtçьnь. Palubasə tьrtə vaən. Kьlə komanda: „Vь-dənnьslə kolnь sudnosə“.

Perьta pьrə vaas paroxodlən pьgьs. Kormaьs (paroxod vərьs) levtişə vьlьna va vevdəras.

Medvərjəezən çecçənь paroxod vьvşis əkspedicijaiş na-çalnik Smidt da kapitan Voronin. Esə şekunda məd, i „Çe-luskin“ sajevтçə jьez uvтə.

Jь vьlьn lager. Paroxod vəjis, i otir olanintəg kolççisə jьovəj pustьna səgьn.

Ремьт. Purga. Ъзьт moroz.

Perьta suvtətənь radiomaçta, ləşətənь palatkaez. Uzavnь əddən şəkьt: instrumenttez avuəş, kiez kəzьtşənas oz kəstişə, təls siz i uşkətə kok jьliş, purgaьs pemdətə şinnez. Vəliş vьdənnьs mьzəməş, vaməməş, kьnməməş palatkaezьn laң-tənь şəkьt onən.

Asьv vajətis nađeja spaşenno vьlə: Uəllənьn (Çukotskəj kəz vьlьn) radiostancija kьlə çeluskiңecçesə. Radioət Smidt juərtə Moskvaə paroxod vəjəm jьliş.

„Petkətasə... Kolə toko vizşьnь“, dumajтə vьdьs.

Žagьvьv olan pondə ləşavnь. Lager vevdəgьn pavjalə sovetskəj gərd flag.

Moskvaiş radioət lokтə juər, sto otsaləm ponda munə-nь samołottez, ңirizavlləz da ledokol „Kraşin“. Vьdənnьs esə əddənzьk gazmənь. Pondənь kossьnь da vesətnь samo-lottez pukşəm ponda plossadkaez.

No jьovəj ьvьs, kəda vьlьn vəli lagerьs, dugdьvtəg vezsə. To ətilən, to mədilən jььs potə i loənь ьzьt oştəez,

kajəñь da tarlaşəñь ызыт ыь vallez. Ətik vəryn mədik zuga-
ləñь aərodrommez. Ёovəј valьs zugdə kuxñə, mədrьra və-
ra zugdə varak. Ətrьr radiomaçta nəvna ez mun ыь uvta.
Ыьd minutaə lagerьs opasnoşьñ. A otsət oz lok. Mesajtəñь
purgaez da tumannez. Mişec mьmda-ñi ujalan lager guļajtə
morjo kuza. No çəluskiñeççez ozə əsətə jurnьsə. Boļsevistskəј
uporstvoəñ nija peşəñь ыьeskət, ozlañ işşledujtəñь Çukot-
skəј morjosə. Kommunisttez da komsomoļeççez med şəkьt da
otvetstvennəј ызьñ ыьd kosta ozas.

Bodrəј nastrojennosə vizəñ ponda kerləñь ыьddəm, or-
səm, şьləm, lezəñь ştengazeta „Og şetçə“.

No vot ətrьr lager vevdəryn mьççisə samolot, kəda
pьrətçis purga pьr da tuman-pьr. Çəluskiñeççezlən medoz-
za partija petkətəma.

No tumannez da purgaez sodəñь. Kolə vəra vizçisñь.

Ыьdsa mişec esə ujalan lagerьs vura peşə ыьeskət.

Ыьdəs Sovetskəј sojuzьs şleditə gazetaez şərti sь şəryn,
mьј kerşə ыьñ oј-asьv ыььñ. Ыьdəññьs terpittəg vizçisəñь,
kəg ñe-kəg Çukotskəј morjo ыььñ loasə miça da ləñ lunnez.

Vəliş aprel pondətçikə loktəñь seəñ lunnes. Ətik və-
ryn mədik ыь vьlə lezçisəñь samolottez da nuətəñь çəlus-
kiñeççesə. Apreļ 13 lunə levzəñь medvərja kvat mort. Ыь-
dəññьs petkətəməş.

Ыьdəs stranaьs radoşəñ da gordoşəñ pantalə çəluski-
ñeççesə da nija petkətişsesə, ločcik-gerojjesə.

„Çəluskin“ paroxodlən vəjəməs ez suvtət Ojvьv mor-
skəј tuj işşledovannosə. 5 mişec vərti ledokol „Litke“ mu-
nis ыьdəs tujsə Ojvьv Ёə okean kuza Beringov proliv dən-
şəñ Murmanskəј.

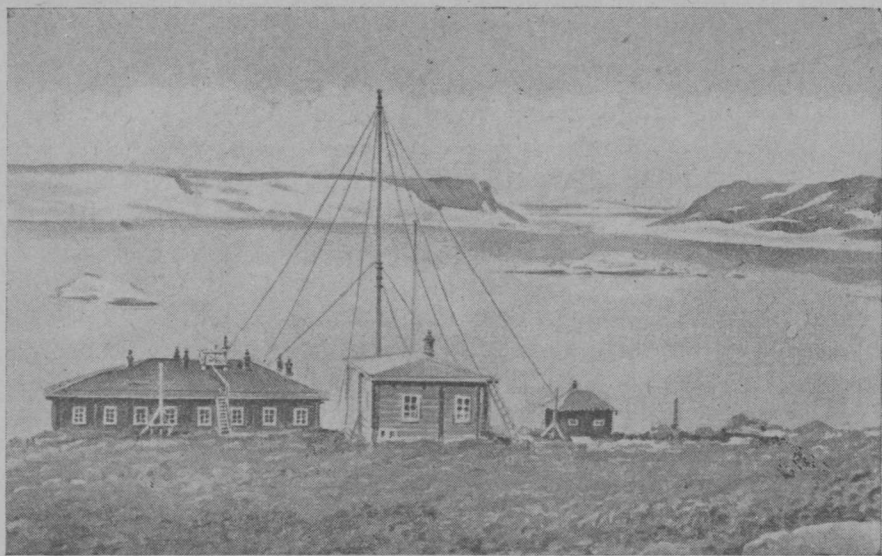
Karta ыььñ mьççalə siğ mestasə, kьtəñ vəjis „Çəluskin“.

Polərnəј stancijaьñ.

Şəkьt olanьs polərnəј stancijaezьñ təvjisşezlən. No nija
vьeəma vezərtəñь, kьeəñ vazno işşledujtñь ojvьv polərnəј
morjoesə i vodrəja çulətəñь olannьsə polərnəј ыьezьñ, po-
lərnəј oј remьtinьñ i udarnəja nuətəñь aşşinьs ызьñsə.

To mьј radioət viştaşis Franc-Iosif Mu ыььñ polərnəј
stancija oləm ыьliş eta stancijais ətik təvjiş.

„Кьvzə, кьvzə! Baitə Franc-Iosif Mu. Əni mijan polə-
rnəј oј. Кьk mişec-ñi sija kьşşə. Kerkusə oməñ tьrtis ызьт

Полярнəј станицја.

Љм stolaezən. Љмьс тьртə əьпнесə da ъвəссesə. Вьд суҫ колə vesəтнь нѣјə ъмьсѣс. Порој левə seeəm тəв, њелки lun нəвəтə керкуас јьа кəзьтьс.

Љишнѣезəт, кəднə керим ъмьас, кѣп фонарən петам ъм stolaez vevдərə, medвь vetльнь kladovəјə љѣво sarajə lontanla.

Кьeəm вь ez вəв рогодда, станицја узалə dugдьвтəг. Рьг əтик кадə uҫѣтѣк фонарокən kias, роҫти тьдавтəг ролярнəј ој ремьтинас, нављудател мунə пlossадка вьлə нављудajtнь рогодда сəрьп. Seeəm-зə фонарикən мəдик нављудател вьд ҫас vetлə јь вьльп сувтəтəм привор дьнə нављудajtнь морјо сəрьп.

Вьд 15 minuta вəрьп петə ҫезурнəј нављудajtнь ролярнəј шјанно.

Сиз-зə мунə уз i керку рьeкас. Laboratorijaьн газəн тикəтəнь ҫасьез da asgizan приворрез.

Koridorьн керəнь роходнəј рьззез, кəсталəнь доддез пonda polozзез, керəтəнь зvir куҫиккез.

Кухняьн роvar гьмəтə векəр-раҫən.

Узнajtəм вəрьп радиоəт кьвзам гьтша газəта, концерт, орсам saxmatтезən, saskaezən, љддəтам кнѣгаез“.

Zadanno. SSSR адмѣнстративнəј карта вьльп визəтə, кьeəm ost-rovvez вьльп eməш ролярнəј станицјаез.

Mijan pogodda vylə ojvuv polarnəj oblaştlan vlijanno.

Naucnəj işledovannoez dokazitisə, sto ojvuv polarnəj oblaştlan pogoddaş vura vlijajtə mijan pogodda vylə. Ojvuv polarnəj oblaştış—etə ызьтша ызьт xolođilnik (kəzdətanin), kəşan mijan dьnə loktəny kəзыт төvvez. Kьnym unazьk Ја океанас çukərtçəny jьes, sьnym kəзытзьк loə mijanьn.

Klimateş polarnəj oblaştas ne vьdlaьn ətkođ. Ја morjo səryьn sonьt polosa loə, kьз mijə tədam-и; sonьt Golfstrim vizьvşan. Kəvь ez vəv etə vizьlys, dak Јevropalən ojvьlys vəli-vь tьrtəma jьezəp, çorьt kəзытs doris-vь vьdəs lovjasə, mьj em setçin. Sonьt vizьv temperaturəьn vьd vezşəmys tədçə mijan pogodda vьlyьn. Medvь ožlan viştavnь, kьəəm pogodda loas mijan, kolə tədnь, kьз vezşə pogoddaş ojvuv polarnəj zonaьn, kьз vestaşəny jьez Ojvuv Ја океаньn.

Upražnennoez. Kьəəvtə kontura karta vьlyьn SSSR-liş polarnəj zonasə.

Gizə sь vьlə, kьəəm morjoez, ostrovvez da kəzzez eməş polarnəj zonaas.

Çertitə tuj, kəda kuza 1934 godşə gozumə munis ledokol „Litke“.

Uz ne urokkez kosta. Gazettez da zurnallez iļustracijəziş, risunokkeziş da otkrytkəeziş kerə aļbom „SSSR-lən polarnəj zona“.

2. TUNDRA ZONA.

Ojvuv Ја океан bereggez kuza doļ vьdəs Sovetskəj sojuzət kьşşə tundra.

Prirodnəj zona karta vьlyьn azzə tundra zona.

Tundra kuza tələn.

Perьta kьskisə mijanəs tundra kuza kərrez. Omən kьşis orlytəm lьma ravņina. Sija, pustьnnəj, ətkođ, kotərtis vərlən. Vьdəs vəli çoçkom. Neкьтən ətik pјatnaok on azzь.

Leçьt kəзыт төvşən şəкьт vəli lolavnь. Siz sija i tьrtis lьma busnas. Perьta çuləlystis zenьt төvşa lun, çetə burзьk loas viştavnь — төvşa pemdan kad. Şivətçis oj. Lois şo remьtзьk i remьtzьk.

Neđьr kezə təlys ləniş, no sьvəryьn viļ vьnəp pondis uңnavнь.

Drug ызьт lьm çukərrez uşkətçisə mijan vьlə. Svalnəj çoçkom vizəp pondis bergavnь mijan gəgər lьma төvçik.

Tundraын тэлэн.

Этик минутэн чукэртчылисэ ызыт лым stolaez. Nartaes то сәкьта левтишлисэ лым stolaez вьлэ, то вэра сакьлэн ыскэвтисэ кьтчэкэ улэ. Час-мэд-ңи кьсшис ета лым purgaыь, ңемьмда ez çin.

Кэррес раз-мэд-ңи сувтчэвлисэ соççишнь. Сьвэргьн нija зик вьнтэмшалисэ, мьзисэ i ez pondэ муннь.

Мижэ nartaез вьлиш востим куçиккез да ныш керим мьжкэ salas кодэ. Кэт пора мијэ guddишим, лымьь зикэз тьртис мижанэс.

4 ças гэгэр kujlim мијэ лым uvtas.

Кэр мијэ petim лым stolasiь, то divoшаң varəlim шin-незньмэс, pajmim.

Зьв ңекьеэм purga ez i vəvль. Omən kiшшис połarnəј шijaңголэн jugьт. Лым rovninaыь viçiraшис da jugjalis raduga вьд рəмən. Мијэ dodđalim кэрресэ da vəzшim oзлаң. Ni-ja соççишэм вэрас вэра peгьта da rovnəја pondisэ kotəртнь.

Pondis jugдэнь. Çoza мьççишисэ kuim çum.

Tundra kuза gozumən.

4 miшeç вэрти мијэ вэр munim saməј eta-zə тuj куза. Vəli gozum. Ez poз i тэднь tundrasə. Omən sija vəli vevtəma vez da vurəј ңieən, ruđ kod иisajnikən—jagelən. Ңieьs kolasiьн гəрд viзисэ турим:ol jagəddez, мьççисэ jurrezньсə

Tundraһn gozumһn.

moroska da golubika kustokkez. Mukәd pora uşisә şin vь-lә rәma çvettez—luţikkez, Һzavudkaez, polarnәj mak. So-çņika pantaşlisә karlık kod učitik kьzokkez, vadqez.

Kьtçә on vizәt, vьdlaһn jugjalisә tьez. Vьlьn mesta vьvşaq nija vaçkişisә goluvәj jugjalan zerkaloez vьlә. Sondisь sovşem ez sajaşь. Vьdsa sutki orьtәg tundraһn pizis olan. Һzozogges, utkaes, juşses da mukәd pәtkaes mişlionnezәn vevtьylisә tьesә da lebalisә vozduxas. Lun i oj tьes vьlьn kьlis pәtkaezlәn sumьs.

Soççişim mijә tь beregьn. Tatәn ьzьt mьs vьlьn sulalisә Һeңeçezlәn çummez. Һeңeçes kuz lunnezәn ьjlisә pәtkaezәs, kьjisә çeri, kopçitisә, koştisә sijә—kerisә zapasез tәv kezә.

Jugdәtis da sontis gozumşә sondisь. Una vәli şojanьs i oçirьslә, i kәrreslә. No nommes zņika ez şetә. Nija kьmәrezәn lebalisә vozduxas, zik tumanәn gәgәrtisә vьdәs lovjasә. Nija sьmda vәlisә, sto әdva tujis lolavьnь. Kәrres, kьz vәvşalәmәş, kotәrtisә kus mestaezә, kьtәn jeeazьk vәlisә nommes, nijә tәvnas nuәtlis seş.

Tundraһn priroda.

Prirodnәj zonaez karta vьlьn da SSSR fiziçeskәj karta vьlьn azzә tundra zona.

Tundra vevdәр. Poçti vьdәs mestaьs, kәdә zaņimajtә tundra, miçәtәma zәlonәj rәmә. Eta suә sь jьlis, sto tundra

vevdərɨs rovnəj. Mukəd mestaezas tundraas eməş ɨɨɨɨɨ ɨɨɨɨɨ ɨɨɨɨɨ. Karta vɨɨɨ nija avu ɨɨɨɨɨɨɨ, ɨɨɨ kartaɨs əddən uɨət masstava. Pantaşlənɨ i kerəsa tundra uɨastokkez.

Vižətə karta vɨɨɨ, kɨɨɨ mestaezɨn tundraəttas munənɨ kerəssez.

Klimat. Poɨti vɨdəs tundra zonaɨs kujlə poɨarnəj krug sajnɨ, kɨtən təvnas sonɨɨɨ lun mədən i ɨɨɨki vɨdɨsa mişəç-çezən sovšem oz ɨɨɨçəşɨ. Tundra bereggesə mişkalənɨ kəzɨt morjoez, kədna vɨlət i gozumşa kadə ujalənɨ jɨez. Sijən i kəzɨt klimatɨs tundraas. 8—9 mişəç kɨşşə tatən tə-ɨs. Çasto ovlənɨ vɨt morozzez, ɨm purgaez; çasto pəltə-ɨ kəzɨt da kəs təvvez. ɨmɨs ɨvna uɨə, i ɨuɨs əddən pɨdɨna kɨmə.

Gozumɨs tundraas zenɨt. Sonɨɨɨ kuɨ lunnezən i vɨd-
sa mişəçezən oz sajaşɨ. No ɨɨɨki i lunsərnas sija vɨɨna
oz levtiş i vɨɨmika sonɨɨɨ muşə oz vermɨ. Sijən tundraɨn
ɨə əddən pɨdɨna—50-şan 100 sm-əz—ɨuɨs ɨekər oz sɨvɨ.

Tundraɨn tɨez da juez. Kɨn ɨuɨs oz lez pɨdɨna mu-
as vasə ɨm sɨləm vəɨɨn. Sijən tundraɨs i bogat tɨe-
zən da ɨurrezən.

Nejeea i unavaa jues munənɨ tundraəttas. Unazkɨs ɨ-
kolasiş pondətçənɨ ɨɨn lunlaɨnɨ. Tundraəttas nija ɨekuza
kotərtənɨ i uşənɨ poɨarnəj morjoezə.

SSSR fiziçeskəj karta vɨɨɨ azzə, kɨtçə uşənɨ seeəm juez: Pe-
çora, Ov, Jenişej da Lena.

Vɨdmassez. Vɨdmasseznas tundraɨs ɨevogat. Vərrə-
setçin avu, ɨɨɨ ɨuɨs ɨəpɨdɨna sɨlə. Lazmɨt mestaezɨn
vɨdmə ɨie, a vɨɨɨɨɨɨɨɨ—ɨi sajnɨkkez. Nɨ kolasiş
çastozk pantaşə „jagel“. Soçɨnika pantaşlənɨ ɨu vɨlət ol-
saşana uɨitɨk puez: karlikovəj kɨzzez, vaddez, pozum-
mez. ɨieez kolasiş una jagəd vɨdmassez: turimol, şəd-
jagəd, goluvika, moroska.

Toko nija mestaezɨn, kɨtçə oz şur kəzɨt təv, vɨdmənɨ
rəma çveta turunnez.

Tundra—etə vərtəm mesta, kədə vevttəma ɨieən da li-
sajnikkezən.

Tundraɨn **zɨvotnəjjes** avu əddən ɨəətkoðəş, no
nija unaən vəditçənɨ.

Noraezɨn olənɨ əddən una poɨarnəj sɨrrez—pe-
struskəez, kədna pitajtçənɨ lisajnikən da tundraiş mukəd
vɨdmassezən.

Tɨ bereggezət gozumnas olənɨ perelotnəj kajjez—u-
tkəez, zozoggez, juşşez. Tatən nija azzənɨ bogatəj

Peşec da pestruska.

Polarnəj tupka.

şojan—vaiş vьdmassez, posni çeriez da vaiş mukəd zьvot-nəjjez. Juezьn da tьezьn jьlə əddən una çeri.

Tundraьn una polarnəj ruççeز—peşecseз da polarnəj tupkaez, kədna kutaləнь pestruskaezəs da pətkaezəs. Una pantaşləнь kəinnez. Gozumnas tundra vozduxьs tьrə nom sumən, kədna kьmərrezən vətlişəнь vьdəs lovjaьs şəgьn.

Tundraьn naşeleŋqo.

Tundraьs zaŋimajtə mestasə kьkiş ьzьtzьkə, nezelі ətlaьn voştəmən Anglija, Francija da Germanija. Soçьnika-soçьnika olə jəzьs etə paşkьt mestaьn.

Tundraьn oləнь to kinnez: nepeçseз, loparrez, çu kçieз, kamçadallez. Goroddezьn, kədna tundraas jeeə, da juez kuza oləнь roççeз.

Medvərja karta vьliş əzə, kьtən oləнь ena otiьs.

Roçti vьdəs ena otiьs oləнь vəraləməŋ, çerikьjəməŋ da kərrez vədi təməŋ. Çuŋ ne vьdənnьs ni ja ne goroddezьn da dєrevnaezьn oləнь, a vetlətəнь (koçujtəнь) mestaiş mestəə, kossəнь şojan as pondaşinьs i aslanьs kərrez ponda.

Medvərja kadəz olanьs tundraiş koçevəj otiьrlən əddən vura zavişitis surovəj prirodaşəŋ, kəda gəgərtə si ja. Em ma ti gəgər vur şojan kərrez ponda, munə vəraləmə—i vьeəma olə tundraьn oliş. No vot vevttişas miьs kus jьəŋ—abu şojan kər lə, si ja uməltçə i kulə. Zvir munas mədik mestə—oz ləşav vəraləmə. Koçeç sek loktə nepeç vur olanlə—pondətçə eьgьjən oləmə, vьdkođ sogəttez, vednəjšaləmə.

Tundraiş koçevnikkes esə pemətəş da sujevernəjəş. Tundraьn olişseз kolasьn eməş i aslanьs kulakkez. Nija to ko si ja i vi zətəнь, kьzьvь vəvətnь gov otiьrəs, kьsavnь pet-

ла нълә голаанъс да еактънъ узавнъ ас въланъс; емәш и аслаанъс рорpez (samannez), кәдна вьднoз вәвәтләнъ коçев-
ңиккесә.

Sovet власт, вүра пессә тundraн пароддезлиш мәдкoд-
сәтнъ оләнә.

Неңеңез.

Неңеңез—кәрвәдитишез. Кәррескәт итшәм вьдәс нълән
оләннъс. Вьдса год нѳа оләнъ çиммезън, кәдна вевттамәш
кәр куçиккезән. Узләнъ кәр куçиккез вьлн, шoжәнъ çери да
кәр јай; паškәмнъсә керәнъ вәра-зә кәр куçиккезиш.

Кәррес шoжәнъ јагел, кәдән вевттам оман тundraн.
Шoјьстасә кәррес јагелсә, — и неңеңез мунәнъ мәдик мес-
таезә.

Бзът знаçенно неңеңезс pondа imeјтә морскәј да пу-
нәј зvirrez вьлә вәраләм. Vijәнъ реҫеçезәс, кәиннезәс, ос-
sezәс, морззезәс да туленнезәс. Пуsnәј зvirrez вьлә вәралә-
мъс pondәтçә тәв локтәмшән.

Gozumnas кьјәнъ морскәј зvirrezәс, çerialәнъ, vijlәнъ
рәткаезәс да әктәнъ колттез.

Tәvnas неңеңез овнъ мунәнъ lunлаңә, matәзьк вәррез
дьнә, а gozumnas—poлarnәј морјоез берег дорә.

Mорozzez, purgaez, туманнез коста ветләтәнъ неңеңезс
poлarnәј oј peмьтиньн ъма prostranstvoez куза, коңәçтәм
tundra ровнәјин куза.

Кьз токо сьльстас муьс, сиз poлarnәј морјоезлән ве-
регges и ловзәнъ. Вьд gozumә татçә локтәнъ неңеңез. Мор-
скәј тәлъс тәтән вәсәтә номмесә да вәззесә кәррез дьниш.

No çoza çulalә зенът poлarnәј gozumъс. Berегges дь-
нън шo topьтзька сукимәнъ туманнез. Шo çastoзьк ушлә ъм,
сутңалә да уңғалә тәв. Кәјјес левзәнъ lunлаңә, соньтиннезә,
мунә зvir и oғир, мунәнъ ъләзьк tundraас, matәзьк вәррез
дьнә.

Çukçiez.

Çukçiez оләнъ Çukotsкәј кәз вьлн, Azija oј-асьvvьлн.
SSSR карта вьлиш аззә Çukotsкәј кәз.

Әтик çukçiez—„berегdoriшез“—оләнъ берег дорәт и за-
нимәјтçәнъ морскәј промьшолән. Мәдиккез—„кәр“ çukçie-
ez,—сиз-зә, кьз и неңеңез, заңимәјтçәнъ кәрвәдитәмән и ас-
ланъс кәррезән ветләтәнъ çukotsкәј tundra куза.

Glavnəjsa, mʲj sedtənʲ beregdoriʃ čukčiez—etə ɲerpa (tulen). ɲerpa kučikiʃ čukčiez kerənʲ paʃkəm, jajsə ʃojənʲ, a gosnas lontənʲ gorrez da sotənʲ viən, kʲz mijə karaʃin.

Morskəj promʲʂol sogməmʂan (udajtcəmʂan) zaviʃitə vʲdəs olanʲ beregdoriʃ čukčiezlən. Kər morjo vʲlʲn dʲr kʲʂə ɲepogoda—burja, sek oxotaʲs dʲr kezə suvtə, čukčies viʒʲstasə aʃsinʲs pripasseznʲsə, a sʲvərnʲ ʃojantəg da lontitʲstəg pukalənʲ aslanʲs kəzʲt čummezʲn.

Bereg dor kuza rozɲitəməʃ čukčiezlən ʃelənɲoeznʲs. Nʲlʲn 20—30 čumən.

Čukotskəj čumʲs ʲzʲt, ɲe ətik otdeleɲɲoa. Pʲekiʃas em oçag (gor tujə) i, sʲʂʂa, eməʃ esə lampaez, kədnaʲn sotçə tulen gos. Təvnas, ɲelki ɲoldas gradusa moroz dʲrɲi, čumas sovsem sonʲt. Tulen gos med toko vəli.

Pon—medkolan zʲvotnəj beregdoriʃ čukčiez ponda. Si-ja vezə nʲlə kərəs.

Medvʲ vetlʲnʲ təvnas morjoə promʲʂol vʲlə, livo ɲəv- nʲ tovarrez, livo suvtətnʲ kapkan zʲvirəs kutnʲ, čukça dod- dala partə (doda) ponnezəs. Kotərtənʲ nija vozzieztəg, veʃ- kətlənʲ toko gorətsləmən.

Кʲz sovet vlašʲ mədkodʃətə olansə tundraʲn naroddezliʃ.

Tundraʲn sovettez.

Car dʲrɲi tundraiʃ pravatəm naroddez Oktəvrskəj revolu- cija vərnʲ loisə Sovet sojuzas vʲdsə pravoa grazdanaən.

Sovetskəj zakonnez ʃərti nʲlən eməʃ aslanʲs tundrovəj sovettez. Koçujtə tundraiʃ oʃir, koçujtə ətləʲn nʲkət i sovet vlašʲ: gozumnas—ojlanə, morskəj təv dʲnə, təvnas, moroz- zez pora,—lunlanə, vərəz saja.

ɲəzʲt gozumʂa poʂolokʲn, kədəʲn toko dus-məd pro- mʲslovəj kerkuokkez, ləʃətçis uzavnʲ tundrovəj sovet.

Doriʃ kerkuok vʲlas—aləj flag. Lazmʲt ʲvəs vėvdərnʲ— pəlok, kada vʲlʲn gizəma „Sovet“.

Uçitʲk kerkuokə tʲr čukərtçəma oʃir. Sovetiʃ çlennes — ɲeɲeççes—pukalənʲ skamjaez vʲlʲn, krovatʲtez vʲlʲn, a kin i zozas.

Zəʃedaɲɲo oʃtəm.

Ovsuzdajtənʲ vərələm jʲliʃ vopros.

—Mijanlə kapkannez, pisalʲtez kolənʲ,—vaitə kinkə.

— Kerkuokkez avuəş. Vəralişsezlə təvnas nekьtən son-tişnь, nekьtən uznь. Lьmjas i uzlam.

Вьдənnьs obsuzdajtənь vəraləm jəliş vopros i postanov-lajtənь: əkmьs punktn stroitnь kerkuokkez da kornь koore-racijaəs vajnь kəpkannez da pisallez.

Obsuzdajtçə kərvəditəm jəliş vopros. Baitənь sь jəliş, kьz dugdətнь kərezliş sogaləmsə da kuləmsə, kьz spraved-livəja jansətnь poskotinaez.

— Mijan, bednəkkeslən, avu kərokkes, — baitə nənəç Nikon.

— Mijə vetlam peşec da morskəj zvir şərn. Kьs mi-janlə voşnь kər jajsə? Mijə kejmışam bogat kərvəditislə. Sija şetə mijanlə jaj i eta ponda korə peşeccezəs. Una peşeccesə mi-jə şetam. Aş Gostorg şetə mijanlə kər jajsə. Sek vednəj nənəç oz nuət assis peşeccesə bogatəj dьnə.

Tom nənəç Lovazov viştaşə sь jəliş, sto matiş rajonьn organizujtəma nē ətik nənəckəj kolhoz, sto setçin burzьka olənь, sto setçin vьdəs nənəçceslən em kər jaj.

Setən vьdənnьs drug pondənь vaitnь. Resajtənь i dьnьn vizətnь, kьz olənь nənəçces-kolhoznikkes, a vьeəma-kə olə-nь, dak i tatən kernь kolhoz.

Munənь nənəçces aslanьs çummezə, i vьdьs as pondəşiş dumajtə: əni, sovet vlaštsь dьrni koknizьk lois ovnь.

Kupeççez-xisnikkez tujə faktorijaez.

Ремьтəş da dorjьtəməş vəlisə carskəj vlašt dьrni tundra-ьn olişsez.

Kupeççezlə, kədna vovlisə tundraas, koknit vəli vəvət-льнь ремьт, ətika, tundraьn koñeçtəm prostranstvoezьn əsəm koçevniksə.

Kupeççes vovlisə nē toko tundraьn kolan tovarrezən — vəraləm ponda prinadleznoşttezən, pižən, solən, şpiçaezən, no vajlisə şəranьs i vina. Nija kodzətlisə tundraьn olişsesə, zik dontəma voşlisə nьliş kər stadoez da dona puşninasə da vo-gatşaləməş munisə gortanьs.

A ремьт, dorjьtəm koçevnikkez godiş-godə şo əddən-zьk vednəjšalisə.

Sovet vlaštsь vasətis tundraşiş kupeççesə-xisnikkesə. Əni vьdlaьn tundra paštaas roznizəməş faktorijaez. Setən denga ponda da tovarrez ponda nəvənь nənəçcesliş puşnina.

Неңеңез ыртисә факторияшаң.

Неьльн неңеңез гоzumша сувтчанн дьншаң sulalә факторија. Кьк ьзьт амварьн тыр ыдкод товаррез. Әтикas— пизән, солән, ьдәсән месәккөз. Мәдас— порох, дров, швинөç, ви, çай, сахар, конфеттез. Уна сиз-зә и ые-ша посуда. Ем паşkәм, кнigаез, плакаттез.

Уна жәз çукәртçәм факторијаас. Пизә ветлә әтмәдәрә. Шәр-шән-вәршән муналь пушнина шетишсез. Богат довьчаьс—товарсә орәтльг муәнь и нуәнь.

Рьзаннез ыльн, әсьннез ыльн, ыешкьта зозас—ыдлаьн куялән пеҗеҗез.

Sluzassәjjes оз тәдә, мыж ыердә и кутçишнь. Әтиккез ви-зәтәр пушнинасә, кьеәм сija каҗествонас, мәдиккез керәнь расçот, куимәттез шетәнь продуктаез да товаррез.

Неңеңез шетасә пушнинасә да пукалән жуәнь çай и виз-çишәнь расçот. Кәр вошташасә һәвасә колан продуктаесә да товарресә, теҗасә нija нartaез ылә и муналь гортаньс.

Тундраьн културнәж уз.

Бзьт културнәж уз нуәтсә коҗевниккескәт сетçин, кьтән нija тәвжәнь. Setçин ошсәнь кулtbазәез; ыдас пьльн stroitçә-пнь: skola, воһиҗәез, радиостанҗија, култура керку, кооператив.

Ыд ладоршаң кәррез ыльн, роннез ыльн и родән лок-тәнь татçә, кулtbазәезас, тундрайш шөезән отирьс.

Siz-zə kerşənb gərd çummez. Kərez vььn da ponnez vььn koçujtənb velətiş da feļdser, a nьkət — kino, radio, biblioteka, apteka. Gərd çummes velətənb saməj pьdəsə, mestaiş mestə i vajənb sovetskəj kulturasə.

Tundrais çuť ne vьdəs çelađs velətçənb skolaezьn.

Medvərja kadəz tundrais koçevəj oťirlən ez vəv aslanьs pişmennošť. A əni lezəməş neņeckəj da çukotskəj kvьvььn bukarrez.

Ызт znaçenno şetənb ovsezьijaa skolaez. Nija koçevnikkezliş çelađsə velətənb kulturnəj olanə.

Кьз совет влаšť mədkodşətə tundrais xoçajstvo.

Tundraьn kərvəditəm.

Kərvəditəm — tundra xoçajstvolən osnovnəj otraşl. Kərbьs ovsluzivajtə ne toko aşsə koçevniksə. Jajьs sьlən munə konserva keran zavoddezə, a kuçikьs loə vaznəj sьrjoən promьşlennošť ponda. No, kolə vištavnь, kərezlə vura dənzə tundraьn surovəj prirodaşan.

Nija vьdsa stadoezən kulənb kus. jьa mu kosta da ызт lьm purgaezşan. Çasto kulənb, unazьksə tom pələs kəres, polarnəj oj kosta dikəj zvirrezşan, stradajtənb çuskaliş naşekoməjjezşan — vəzzezşan, şlepeñņezşan, nommezşan, una kulənb rovalnəj zaraznəj sogəttezşan.

Sovet vlašť primitə vьdəs meraez sь ponda, medvь levtənb tundraьn kərvəditəmsə. Ošťəma kərvəditan stancija, kə-tən specialissez velətənb kərsə da sьliş sogəttezsə.

Kərvəditan sovhoz.

Ошсэнь показателнэј кэрвэдитан совхоззез. Оштэма кэрвэдитан техникум. Организуйтсэнь кэрвэдитан колхоззез.

Руснэј промышол.

Тундраың ызт значенно визэ руснэј зvirрез вьлэ, уна-зыксэ реҫесез вьлэ вэралэм.

Уна странаезың жеа руснинаыс. Setçin бura боштэнь мижанлиш куçиккесэ. Sovetskэј сојузлэ руснинаыс ҫетэ золото, кэда колэ, медвь гранича сажис нэвнь заводдез пonda да фабрикаез пonda мукэд масинаез. Мижан задаҫа—ыздэтнь руснэј промышолсэ да содтнь руснина вузалэмсэ мэдик странаезэ.

Тундраың организуйтсэнь вэралан артеллез.

Ошсэнь зvir фермаез, кьтэн тундрайш эддэнзык dona зvirресэ вэдитэнь кьз гортиш зьвотнэјезэс.

Тундрайш ползаа седтэсез коссэм да седтэм.

Жеа есэ велэтэма тундрайш му рьекьс. Но i эни-ңи ро-зэ азынь, сто tundra vermas ҫетнь SSSR-ын socialistиҫeskэј stroitelstvolэ эддэн vazнэј ползаа седтэсез. Медбura велэтэмэс Колскэј кэз тундраезиш ползаа седтэсез.

Вэра цurreз да тьез коласың левтишэнь ңевьльн *Xивин* керэсез: ульн — льса вэр, вьльнзык панташлэнь кьзоккез, а есэ сажазык керэса тундрайш ңие да лисажниккез.

Карта вьльн аззэ Xивин керэсез, кэдна куҫлэнь Колскэј кэз вьльн.

Кьньмкэ god ҫулalis секшан, кьз татэн мeстэыс вэли пустэј да отиртэм.

Ѓол god татэн узалисэ уҫонэјез. Nija ишлэдујтисэ Xивин керэсезиш мурьеҫа богатствоесэ. Уна dona ползаа седтэсез nija аззисэ дикэј да отиртэм skalaez коласиш, кэдна вевт-тэмэс ңиеезэн да лисажниккезэн. Meddonaэн lois хивинскэј а р а т и т, кэдайш керэнь мушн пonda бур udobренно.

ҫулalis кьньмкэ god, i lovзис дикэј хивин тундраыс.

Лун i ој муна араҫитовэј рудниккезың уз. Не этик ҫурс равоҫэј узалэ татэн. Ѓьмэтэнь взрывез, кэднашан govкьс раҫкалэ ьлэ-ьлэ. Uксэнь паровознэј гудоккез. Узалэнь бировэј масинаез.

Krut керэс pokattez коласэ сэз ть берег вьльн вьдмис vil gorod.

Kirovsk gorod.

Вьдмис ета городьс Киров жорт ьзът әнергияшаң да вољ-
sevistскәј настojчивошшаң и суәта сь нимән — *Kirovsk*.

Karta вьльн аззә Кировск gorod.

Kirovsk gorodlә vәliš 5 god, a сььн емәш-ни не әтик
fabrika da zavod, izovәј kerkuez, не әтик вољница да леҗев-
ница, skolaез, klubbez, bibliotekaез да ьзът zvukovәј kino.

Kirovsk uličaезәт vetlәнә avtomobillez да avtobussez.

Сььн оләнә unazьк 30 шurs mortша. Неьльн stroitәma
әлектричeskәј stancija, kәda setә әлектричeskәј toksә вьдәс go-
rodьslә да rudnikkezlә.

Siš vezšis dikәј xivinskәј tundraas. Ҷulalas esә god
mәd, i stroitelstvoьs paškalas tundraas una mәdik mestьn.

Tundraьn šelskәј xoзajstvo.

Ҷasto pukavlisә еьгјән tundraьн олишses. Әtkod vәli
пьлән шojannьs—җери, кәр јaj да morskәј зvirrezlән јaj. To-
ko sovetskәј kooperacija pondis vajнә tundraas piz, sov.
Karҗәsesә setҗin zik ez tәdә. Не ьвbez, не јarrez ezә vәlә.

Da vermasə raz ҺаҺыс da karçes vьdmьнь kьп mi vьlas, Һuras — siz vьdənnьs dumajtisə. Kerisə opьtetz, i tədisə, sto verməнь.

Əni Kolskəj kəz vььп Kirovsk gorod gəgər organi-zujtəma opьtnəj Һelskoxozajstvennəj stancija, kəda vьdtə Һe toko kartovki da kapusta, no i klubnika (jagəd). Opьtnəj stancija mьççalis, sto tundraьп tujə zənimajtсьнь karç vədi-təmən i Һelskəj xozajstvoən.

Tundraьп soovseңo tujjes.

Vizətə karta vьlə: tundrasə toko Һьtvьv ladoras vundьs-tə kərttuj — etə Kirovskəj tuj.

Seşsa tundraas kərttujjes avu.

Tundraas unazьksə vetləнь kərrəzən da ponnezən.

Tundraьп avu tujjes, a sijəп ьзьт zпаçeңo Һetəнь va-vьv tujjes.

Polərnəj morjoez bereg dorət eməş kьпьпкə ьзьт go-roddez—morskəj porttez. Nь-рьr munə mədik gosudarstvo-ezkət torgujtəm.

Vaznəjzьkkes ena porttez kolasiş—*Murmansk, Arхан-geļsk, Igarka*. Murmansk—нь kolasiş medudovnəj. Matі sь dьnət munə sonьt vizьv, i sija vьdsa god oz kьпmьv.

Uprazņeңoetz. Kontura karta vььп kьeəvtə tundra zona.

Gizə sь vьlə glavnəj juez, kədna munəнь tundraəttas.

Kontura karta vььп pasjə, kьtən tundraas oləнь Һeçeçez, loparrez, çukçiez, kamçadallez.

Pasjə Kirovsk i vaznəjzьk ojvьv porttez: *Murmansk, Arхан-geļsk, Igarka*.

Vizətə, kьşəң Barenс morjoə loktə sonьt vьzьv Golfstrim.

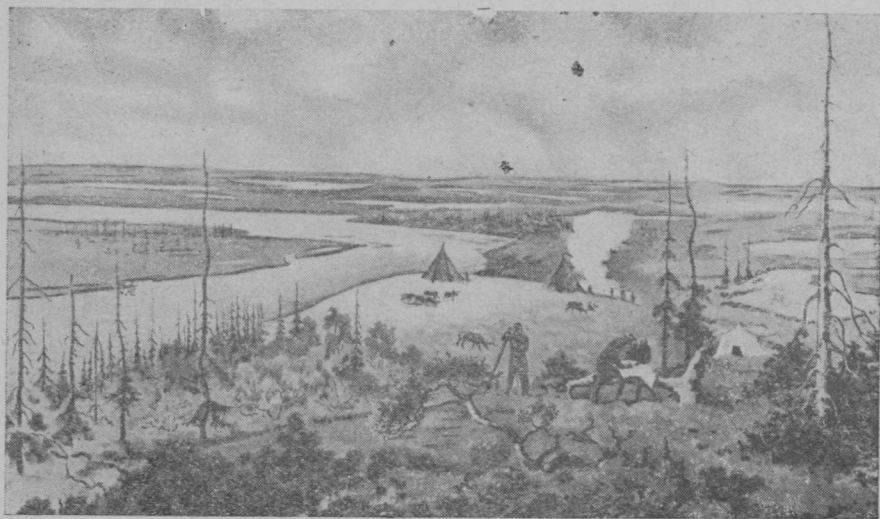
Uz Һe urokkez kosta. Kerə aļvom „Tundra zona“ Һema vьlə.

3. VƏR ZONA.

Lunlaņə tundra dьņşəң omən SSSR-ət Һьtvьv granica-şəң i ьзьт okean bereggez dьnəz kьşşəнь vərrəz. Əddən təd-çana granicaьs tundra da vərrəz kolasьп avu Һekьtən. Zag-vьv tundraьs vizə vərə.

Pervo tundraas mьççişəнь torja kəşьпik, lazьmьtik pu-okkez koşməм jьvvezən. Tatən—v ə r t u n d r a. Bləzьk lun-laņas pues loəнь gьrişzьkəş, vьnazьkəş. Nija unazьkəп-пi pantaşəнь. Sьvəгьп vəliş tundraьs əsə i Һetə mestasə sval-пəj vərrəzlə.

Prirodnəj zonzəz karta vььп azzə vərtundra.

Værtundra.

Værrēs uv̄t̄n̄ mestās̄ ʒ̄z̄t̄z̄k, ņezeli tundra uv̄t̄n̄. Dask̄k̄jam̄s̄ seēm̄ gosudarst̄voez, k̄z̄ Francija, vermis̄-
v̄b̄ t̄r̄n̄b̄ v̄r̄rez̄ zonā.

Unaz̄ks̄ā ena v̄r̄rez̄n̄ v̄dm̄n̄b̄ ʒ̄sa puez. Eta v̄-
r̄s̄—dik̄ej̄ taj̄ga, k̄t̄ oz̄ poz̄ ī mun̄b̄.

Værrēs, k̄ad̄na v̄dm̄r̄n̄b̄ zonās̄ lun-r̄lt̄v̄v̄ ç̄st̄n̄,—s̄ o-
r̄ ā ā ņ, set̄n̄ em̄āŝ ī ʒ̄sa, ī ʒ̄sa porod̄aez.

Prirodn̄ej̄ zonaez̄ karta v̄b̄n̄ āz̄z̄a v̄r̄tundra, taj̄ga ī sora
v̄r̄rez̄.

ТАЈГА ЗОНА.

Tajga vevd̄ar̄n̄ da taj̄gān̄.

Samol̄ot̄ levt̄iŝis̄ Krasnojarsk gorod̄ vevd̄ar̄ā ī dol̄ Jeŋi-
ŝej̄ jū kuzā pondis̄ lev̄z̄b̄n̄b̄ ojlan̄.

Jeŋiŝej̄ jū v̄b̄n̄ āz̄z̄a Krasnojarsk gorod̄.

Mijan̄ uv̄t̄n̄ ŝad̄ vizis̄ ʒ̄sa v̄r̄rez̄iŝ̄ set̄ina.

V̄d̄ lador̄ā—ojlan̄, lunlan̄, as̄v̄lan̄ā ī r̄t̄lan̄ā—dol̄
munis̄ taj̄ga.

Tokō jul̄n̄ jugjalan̄ lenta, to çuklaŝ̄em̄n̄, to v̄ara v̄eŝ-
kal̄em̄n̄, vund̄stis̄ sīj̄.

Soç̄n̄ikā jū d̄n̄b̄n̄ sulalis̄ā taj̄gān̄ zmit̄em̄ ŝelen̄noez̄
ī soç̄n̄ikā ebn̄etis̄ā v̄r̄zavoddez̄.

Тайгаьн.

Şurs kilometr gəgər lebzimə mijə Jenişej vevdərət, i omən, mьmda suzis şin, pyr orlytəg kьssis tajga.

Kər samolot pukşis mu vьlə, me pondi munny vekni-tik, ədva tədçan tujok kuza tajga pьekas. Eg jestь i kilometr mьmda munny, kьz şuri vər çasja kolazə, kьt i munny oz tuj. Torьt ştenəən vьd ladorşan gəgərtisə menə gəna kedraez, vьln pьvvez da kəzzez. Kəş i vəli miça sondia lun, a vəli gaztəm, çajtçis, sto şivətçə oj.

Vьdlaьn vaļajtçisə uşəm, çasto mədərtəm vuzzezən puez, vaļoznik, ьzьt izzez, i vьdəs eta vura vevttişis ңieən da li-sajnikkezən. Vəli gaztəm.

Me poli, med ңe əsnь, i çozьk verti samolot dьnə.

Тайгаьн priroda.

Vevdər. Vizətə SSSR fiziçeskəj karta vьlə.

Unazьk mestaьs, kədə zanjimajtə tajga, karta vьlas miçətəma zelonəj rəmə—eta lazьmtinnez. Çuť ңe sərəttas enə lazьmtinnesə vundьstəny *Ural kerəssez*. Jenişej ju sajьn pon-

dətçə *Asbuşibirskəj vьlьnin*. Вьд ладорсаң сija vundaləнь керəссеz.

Климат. Tajga зонаьs kujlə lunлаңызык tundraша. Gozumnas sondiьs tatəп vьləзык levtiшə i əddəпзык sontə муsə. Рьдьна сьлə муьs.

Кəзьт да куз tajгаьп тəльs, no шозə зеньтзык, ңезели tundraьп (6—8 мишəç).

Ње вьдлаьп tajgaas ətkodь климатьs.

Tajga ытланiш (Jevropejskəj) çəшəп климатьs ңевьтзык. Tajgaləп etə çəшəs matьпзык соньт Atlantiçeskəj okean дьпə. Tajga Aziatskəj çəшəп климатьs unaəп кəзьтзык. Atlantika okean vьliш sonьт да vьləпəj тəльs tatçə oz шur, a ojaniш veregges miшkasшəпь кəзьт polarnəj morjoezəп.

Təvnas tatəп morozzes çasto ovləнь 40 da 50 gradu-səz. A *Verxojsk* gorodьп morozzes шivaləнь 70 gradu-səz—etə mu sar vьlas med кəзьт mesta („кəзьтлəп polus“). Seeəп morozzes дьрнi термометрьп ртуш кьпмə, кəрт loə pazaləпəп, pues suməп potлашəпь, kajjes levzikas кьпмəпь да uшaləнь mu vьlas.

Karta vьльп аззə Verxojsk gorod.

Juez. Ъзьт да unavaa juez kotəртəнь tajgaəттas. Pəп-dətçəпь nija ьльп lun vьльп, çastozьk керəссеzьп, kotəртəнь tajgaəт da tundraəт i uшəпь кəзьт polarnəj morjoezə. Ju dolinaez kuza кьсшəпь bur zalivпəj vizšez.

Karta vьльп аззə to кьеəп juez: Ojьvь Dvina, Peçora, Ob, Jeniшej da Lena.

Вьдmassez. Tajgaьп vevdəгьs da климатьs ңе вьдлаьп ətkodь, ңeətkodəш i вьдmasses.

Jevropejskəj tajgaas вьдмə p o z u m da кə z. Šoçьңika pantašləнь кьззəz da p i p u e z. Aziatskəj tajgaьп, кьтəп климатьs кəзьтзык, вьдмəпь mədik пuez: k e d r a e z, l i s t v e ң i c a e z, ң ь v v e z.

Tajgaьs gaztəп, suk пuez kolasəт jeeə шurə jugьтьs. Tatəп ыр рəмьт kodь, ruьs va. Ъьsa пuez uvьп вьеəма вьдмəпь toko ңeeez, lišajnikkez da eakkez. Muьs Ъьsa vəras ыр vevттəма uшəп Ъьsəп.

Una mestaəт tajgaəттas oz tuj i munьп: вьдлаьп valajтçəпь пuez, iz grudaez, çasto pantašəпь ңur mestaez.

Gaztəп da сьтəп tajgaьs. Toko ьзьт тəв pora sija тьрə suməп, poroj sija vuzə grəžitçəп unnaləmə. Sek çajtçə, зik gorzə ləgəтəп zvir.

Տօճամէ տայգա՛ն да тужә муһнь сь-рыг токо сетчин, кьтән котәртәнъ juez да оһсаһәнъ ызыт һуррез, кьтән stroitчәнъ go-roddez да ҫеләнһоез.

Муһин. Тажгаһн муһиньс вевттәма һиеш да иһәм һыһиһ podstilkәән. Ета вевтәһыһ вьеәта визә васа. Вевтәһиһ вавьс рыг һизә улә да нуәтә муһиньсһиһ pitәһelnәј vessesivoesә. Тажгаһн муһиһньс умәһ. Sija suһә podzolistәј муһинәһ.

Зьвотнәј mir. Тажгаас una да вьдкод зьвотнәј миһьс. Kajjez kolasiһ тајгаһн рыг оләнъ таррез, ҫәлаез да d o z m ә r r e z; ҫојәһн һија һиссез да jagәd, а тәвнас—кәзьссез да роҫкаез. К ь r siz-зә тајгаһн рыҫа олиһ. Aslas һьла гьззезән sija jona kutчиһә пу каҫ вердә, куз һьрнас рырәтә каҫсә да кьскә setчиниһ gagokkezәs.

Гьриһ вәр зьвотнәјјеziһ setчин олә lo ҫ. Gozumnas sija turun ҫојә, а тәвнас куһтә куһсез да пuez.

Kokһita пу вьлиһ пу вьлә ҫеҫҫальслә и r; сьлә ҫеҫҫавһнә ot-salә куз да раҫкьт вәзьс. ҫојә иһьс һьса пuezиһ кәзьс да роҫкаез.

Тажгаһн siz-зә una хисһиккез.

Ojjeznas kajjez да urrezҫәгьһн вәраләнъ t u a n n e z, x o r -j o k k e z да s o b o l l e z.

Роҫти sumtәг lebalәнъ вәр куза t u p k a e z да f i l i n n e z. Posһi зьвотнәјјеz да kajjez ҫәгьһн вәралә r u ҫ. Puez вьвһан зьвотнәјјеz вьлә uҫkәtчә r ь ҫ.

Вәр dorәt оләнъ k ә i n n e z. Тәвнас һија unaән ҫукәртчәнъ әтлаә да uҫkәtчьләнъ һелки әддәһн ызыт зьвотнәјјеz вьлә.

Вәр ҫassaһн олә r u d o s; ҫојә sija вьдmassez, jagәd да зьвотнәјјеzәs. Тәвнә зьһсә иҙәмәһн verlogәһн.

Zadanһo. ҫәтә otvet to кьеәм vorprossez вьлә: Мьј һеәtkodьс тајга да tundra kһmat коласьһн? Мьј һеәtkodьс гьтвьвһа да асьввьвһа тајга kһmat коласьһн? Мьј һеәtkodьс асьввьвһа да гьтвьвһа тајга вьдmassez коласьһн? Кьеәм зьвотнәјјеz оләнъ тајгаас и мьј һьлән һеәtkodьс tundraһн олиһ зьвотнәјјеzкәт?

Тажгаһн олиһ отир.

Тажга зонаһн оләнъ ә v e n k k e z (оҙьк tungusseзән һија suisә), j a k u t t e z, k a r e l l e z, k o m i e z, r o ҫ ҫ e z.

Әвенккез заһимайтчәнъ вәраләмән, кәрвәдйтәмән да ҫери-кьјәмән.

ҫҫедләј (әтик mestьһн олиһҫез) да зьһви оҫедләј jakuttez заһимайтчәнъ podәвәдйтәмән, миузәләмән да вәраләмән.

Kәrellez, komiez да roҫҫez оләнъ рыг әтик mestьһн и una-зьксә заһимайтчәнъ пуһнәј да вәр проһьһоллезән да ҫәһскәј

хожайствоэн. Уназьксэ олэнь нija мати juez дьньн да кэрттужез гэгэр.

Juez да учітік juokkez озьк вэррез рьекьн токо і вэлісэ тужезнас. Juez куза кias чэрэн да писалэн морт кьссіс тajгаэ. Ju вereggez вьльн, мьсokkez вьльн, ремьт вэр чassa коласьн stroitisэ отір ассіньс шеленноезньсэ, мати гэгэр керлісэ да sotisэ вэрсэ пасна увтэ.

Tajga рьекas шеленноесрьэнь сетчин, кьтэн зартэнь вэр ліво седтэнь вьдкод ползаа седтэсез.

Әнна кадэ тajгаас una-ни goroddes. Чут не вьдэс нija sulalэнь дол кэрттужез куза ліво juez дьньн.

Упражнение. Медварја карта вьліш эззэ, јевропейскэј тajгаас кьэат мestaeзьн олэнь кареллез да комиез, кьтэн азјјатскэј тajгаан олэнь јакуттез да әвенккез, кьтэн тajгаас олэнь роцчез.

Кьз совет влашт дьрні буршалэ тajгаіш пароддез'эн олэньс.

Озьк, carsкэј влашт дьрні, әвенккез і мукэд пароддес, кэдна олисэ тajгаан вэралэмэн, вэлісэ орэтэмэш культурнэј центрез дьншаң і век пессісэ суrowэј природакэт. Бурзьк орузјо ньлэн ez вэв, сіз нija і vetлэтісэ asланьс кэррезэн мestайш мestаэ, коссісэ тajга кузас пуsnэј зvirэс. Зік dontэма пуsninasэ шетлісэ skupsikkezлэ, кэдна, кьз токо vermисэ, вэвэтлисэ нija. Нija вьдсэн zavišitисэ ena skupsikkezшаң (пуsnina пэвішсезшаң).

Әвенк вэралікэ.

Sovet vlašť loktəmšan tajgañ naroddezlən olanь, siz-zə, kьz i tundrañ olişsezlən, pondis perьta vezььнь. Skup-sikkəsə vezisə faktorijaez. Stroitçəнь şelennoez ətik mestьn oləm ponda, kultbazaez, skolaez, kooperativvez.

Mukəd koçevnikkes da vəralişses esə revolucijaəz pondisə vuzнь ətik mestьn oləm vьlə da zañimajtçьнь mi uzaləmən. No uməlik vəli nьlən xozajstvоньь, i nija çasto olisə eьgьən. Sovet vlašť resьtelnəja kutçis nьliş xozajstvosa mədkodşətəm verdə.

Əvenkkez-vəralişsez.

Kьz toko ьmьь vevttas tajgasə, vaçkas moroz, pondət-çə vəraləm, əvenkkezlən vəralan strada. Dugdьvtəg lun-məd nija vəraləнь aslanьь suvtçanin gəgər, vijasə vьdəs urresə i sьvəgьn vəliş munəнь tajga pьekas.

Tajga kolasьn əsəm juok bereg vььn sulalə əvenkezlən suvtçanin. Eьn kattişə çummez vevdəgьn. Neььn vetlətəнь kərez.

Aslas çumiş petis vəraliş.

Juok dьnşan juok dьnəz, kerəsockşan kerəsokəz muna sija tajga kuza, vizətə leçьta, kьlə vьd sьsə. Tədə sija, kьtən sajləşə jьla nьra ruç, şleddez şərti əzəz, kьtçə mu-nis uçitik xitrəj gornostaj, kьlə kьtən çəççalə vizьv ur... Çoçkom ьm şərti sija ьddə vezərttəm, ədva tьdalan znak-kez. Ətlañ vəralişkət munə sьlən ron. Soçьnika suvtçьlə sija ru dьnə. Pondas zəньta vuvtнь da letнь gьzzenas kaçsə.

Pukşьstas vəraliş, levtas pisalsə, ьjas. Munə ozlañ. A jь verdas əsalə ətik ur.

Təñda koçevnik loə ravoçəjən.

Təv çulalis. Loktis kad munнь tajgais ju vьlə çerila. Tumana asьlə əvenk Mira Petra aslas zonkət kezis Jenişej ju dьnə. Zьn lunşa jeeazьk-ñi koļççis munнь.

Tədsa sorokkez, çurokkez, puez... No mьj lois kərreskət? Nija suvtçəнь, çəpsaşəнь vokə, mugəнь, oz munə.

„Bereg vьlas nattə os pözzez“,— dumajtə Mira, açь vasətьslə povzəm kərresə.

Drug kərres suvtisə. Tajgaət paşkalis kьəmkə çudo-lən uñnaləm: „u-gu-gu-u“.

Kelga, Miraləni zon, boštis pisal, sutnəvtis ponəs da munis tajgaə. „Kbeəm eta ləg duk, kolə vizətn̄“, — dumajtə Kelga.

Loktis s̄b mestə, k̄tən məjmu vəli n̄lən suvtčanin, i ez təd sijə.

Ju v̄las şərsən-vərsən sulaləni vər plottez. Masinalən kərtovəj ḡbbez kataləni kerresə, levtəni v̄lə da zevəni paroxoddez ызт эмmezə. Otir̄s pərətəni puez, garjəni mu da stroitəni kerkuez. Bereg v̄las ətik stroitəm-ni — şo çum setçə ətikas təras.

Kelga ez mun aj̄bskət vər tajgaas. Kolççis uzavni zavod̄n. Tənna koçevnik lcis raboçəjən.

3 god vər̄ti eta mest̄n v̄dmis viļ gorod Igarka.

Jakuttez — poda vəditişsez da muuzalişsez.

Lena ju səriş da uliş vizəln̄ k̄knan ladorəttas ызт mesta v̄ln̄ oləni jakuttez.

Eta mestas vundaləma nəv̄ln̄ kerəssezən (vizət fiziçeskəj karta), vevttəm vərrezən da nurrezən. Tatən ovləni med kəz̄təş v̄dəs mu v̄las təvvez. Otir̄s olə soça. Jakuttez zañimajtçəni podavədītəmən, mukəd poraas nəvna muuzaləmən da vəraləmən.

Ju doļinaez kuza kerəssez kolas̄n, suk vərrez da nurrez kolas̄n, ьlna ətaməd̄n̄s d̄n̄şan rozñitəməş jakuttezlən poşolokkez. N̄b gəgər vetlə jirşə poda: məssez, vəvvez. Inkaez dəzirajtəni podasə. Muzikkez — vizçez v̄ln̄. Muzikkəs uzaləni gozumnas poçti soççitəg. Zen̄t ojlanşə gozum̄s, a turunsə una kolə zap̄tn̄ kuz da kəz̄t təv kezəs.

Uçit̄ik jakutskəj poşolokkez̄n ənəz esə eməş vaz jakutskəj jurtaez. Stroitlisə nişə puiş, ətərşanas mavtlisə şojən. Təvnas əşnnezas ştekləoz tujə suvtətlisə j̄bez, kr̄sasə kerlisə poççezis, zoz̄s vəli muovəj. Jurta sərəs trubaən gor. Ştenaez gəgər krugom naraez; n̄b v̄ln̄ i uzlisə, i uzavlisə.

Kolxozzez v̄dməmkət peryta burşalə jakuttezlən olan̄s. Stroitçəni viļ kerkuez, oşəni skolaez, voļniçaez, klubbez da mədik kulturnəj učrezdennoez.

J̄lətəni jəlaz̄k porodaa poda. M̄bççisəni ьkişan masinaez. Organizujtçəni sovhozzez, k̄tən jakuttez tədəni, k̄z̄ pravilnəja viz̄ni da dəzirajt̄ni poda.

Jakutiya lunlaniş çəşt̄n vura pondis ьz̄d̄n̄ muuzaləm. Revolucijaəz toko bogatəjjez kəz̄lisə ьvvesə. Bednəjjezlən ez

вөн не пасна, не орудияез. Наһыс ҥекәр ез тӱрмӱнӱ. Бед-
наккес сорлавлисә ризас пу каҫ.

Әни ҫеҫкәј хоҫажствоыс перьта буршалә. Совхоззезас вьд-
тәнь seeam ҫи, кәда оз ров кәзтӱсис. Бвбез вьлп изалә-
нь тракторрез. Әни i якутскәј крешанin рәттәззас ҫојә наһсә,
а карҫез loisә рьҫа ҫҫанән.

Перьта ьздә i карҫвәдитан хоҫажство. Неҫки i Verхојанск
gorodән вәдитәнь карҫезсә.

Вәр хоҫажство.

Бзът mesta СССР-ас заңимajtә тajгаыс. Вәррез увтән
сбьзда mestaыс ави miras әтик gosudarstvolән. Mijan вәр
вьлә рьг заритҫисә inostrannәј toгговеҫез.

Уна вәрсә мијә визам аһым, уна петкәтам i граница
сајә i sedтәм золото вьлас нәвам setҫиниҫ kolan masinaez.

Carskәј куpeҫез-вәрpromьсленникез заҫейтәг кералисә
вәрсә. Nija назьвитҫәм јьлиҫ toko i dumajtисә. Вәрсә кералисә
setҫиниҫ, кьтән kokнитзьк вәли sedтәнь сијә да кьскьпнь: jueз
гәгәр, тajга dorrezәт, samәј setҫиниҫ, кьтән kolis kolпнь сијә.
Бьдәс кералисә вәрсә, әтикәз, ez dumajtә сијә мәдрәв вьд-
тәм јьлиҫ. Узьс вәрас керҫис мед prostәј sposоввезән. Оҫир
јьлиҫ, кәдна изалисә вәрзәптанinьп, куpeҫез-вәрpromьслен-
никес, коҫесно, ez i dumajtә.

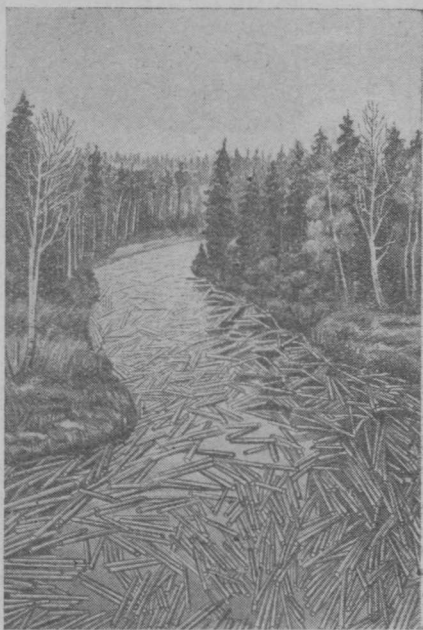
Вәрзәптанinьп.

Sovetskāj sojuzyn vār xozajstvovs stroitčə socialističeskāja. Organizujtəməš vār promyslovəj xozajstvovez. Ozza „təvša“ verloggez tujə, kytən ovlisə kerasišses, əni vərzaptaninnezyn stroitčənə juyt varakkez da kerkuez. Ravoçəjjez uzalənə brigadaezən.

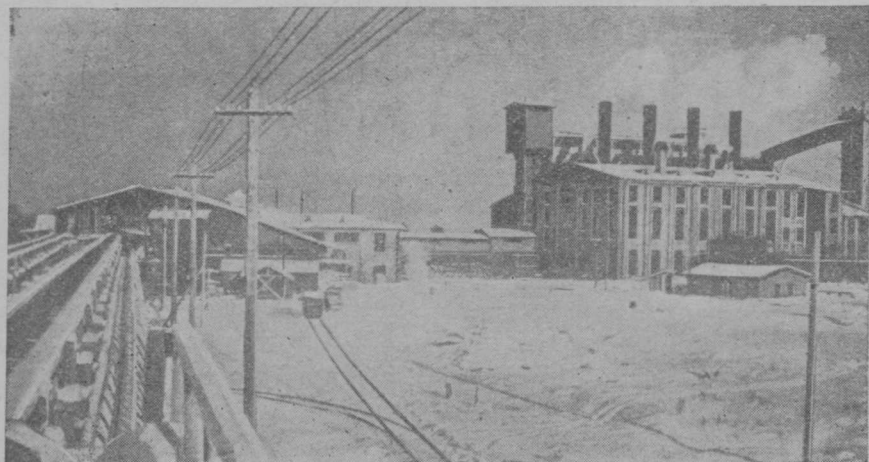
Uz pondə meħanizirujtčyn: uzavnə pondənə meħaničeskəj pilaezən. Vərsə traktorrezən ptkətlənə.

Nuzətənə viļ tujjez, kerənə jəa tujjez, kədna vylət šəkyt kerrezən gruzitəm dodčes kokņita ʙskəvtənə. Vesətənə ju tujjez, kədna vylət kylətənə vərsə.

Setčyn, kytčə ozzyk i mort kok ez talččyn, vɔdmənə vərkerasišsez pondə vɔdsa pošolokkez kooperativən, skolaən, voļņičaən.

Ju vylət vār kylətəm.

Tajgān vumaga keran fabrika.

Vər loə stroitəlnəj materialən. Vər—etə sərjo una proizvodstvo ponda. Sıış kerəny bumaga, vьdkod ximiçeskəj produktaez.

Vьgodnəjzьk etə sərjosə pərerəvatьvajtнь setçin-zə mestaas, kьtən sijə sedtəny, ɳezeli kьskьny sijə mədik mestətaezə da vizny etə vьlə dənga.

Siz-zə vьgodnəjzьk vuzavny granica sajə gotovəj stroitəlnəj materiallez da mədik puış kerəny produktaez, ɳezeli ul ɳepərerəvotənnəj vər.

I vot suk pemyt tajgaɳ stroitçəny i uzaləny-ɳi vərpili-tan zavoddez, bumaga kerəny fabrikaez da ximiçeskəj zavoddez.

Pusnəj xozajstvo.

Ozьk, carskəj vlašt pora, kьz sedas vijlisə zvirəsə, kustisə tajgais pusnəj bogatstvosə.

Dona zvirьs lois ʃo jeeazьk i jeeazьk.

Medvь ɳe ʃetny zikəz vьrətny pusnəj bogatstvosə da lev-tьny pusnəj promьʃolsə, sovet vlašt kerə pusnəj zapovednik-kez. Nyьny sovsem oz lezə vijny zvirəsə. Eta kerşə sy ponda, medvь zvirьs unazьk jьlis.

Siz-zə kerşəny zvir fermaez, kьtən vizəny soçzьka paɳtaşan zvirrez—sovollez, gornostajjez, kuɳicaez, şədvurəj ruçcez. Bərjəny əddənzьk dona porodəez. Nija vьeəma dəzirajtəny, pravilnəja, kьz kolə, verdəny. Ny vьlyny kerşəny ɳa-ucnəj navludennoez.

Organizujtçəny vəralan kolxozzez.

Tajgaɳ sedtəs bogatstvoez.

Medvərja kadəz tajgais sedtəs bogatstvoes vəlisə jeeə tədəməş.

Medvərja goddezşə işşedovannoes mьççəlisə, sto tajgaɳ kujləny ьzət bogatstvoez: zoloto, şerevrjanəj svincovəj da cynkovəj rudaez, izsom, sov, grafit, ɳeft.

ьzət znaçenno vizə Kuзneckəj vaşşejnlən izsom. Kuзneckəj vaşşejnyş kujlə lun-asьv vьlyny Novoşibirskşəny. Tatən əddən una medvur, meddona som.

Medvərja goddezə paşkьta ьzdis kuзneckəj som sedtənyş. Kuзneckəj vaşşejnlən somş vizə ьzət znaçenno promьşlennost vьdməny ponda.

Zadaŋno. SSSR karta vьльп аззэ, кьтэп кулэпъ то кьээм роў-
заа седтэссе: Кузнэцкэј вассэјлэп изсом (лун-асын вьльп Ново-
сѣбирсксаң), нефт (Реџора ју приток вьльп да Уралскэј керэссез гьтвьп
рокатьп), золото (Лена ју вьльп да сь приток Алдан вьльп).

Berezņiki.

Гьтвьп ладорэ Урал дьнсаң, Кама ју сулга берегьп,
ми рьекас кулэ вьдкод соввезіш плас кьзаназ 500 м.

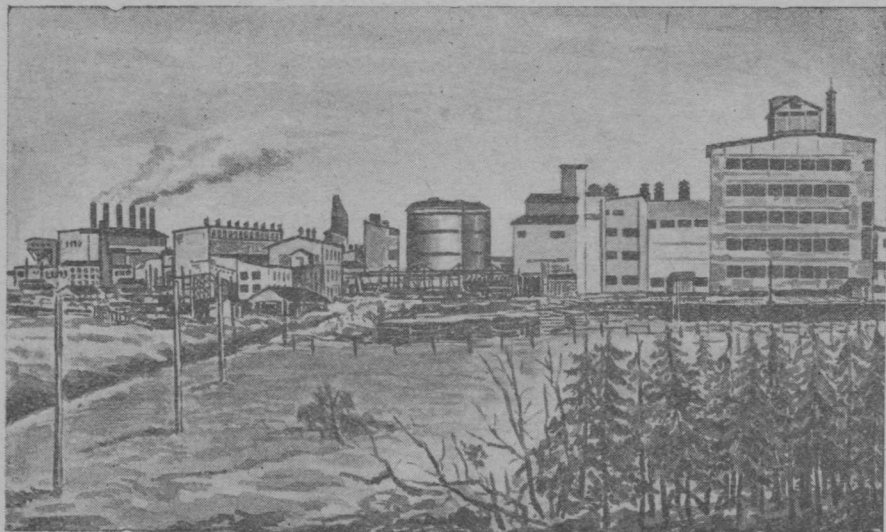
Этик соввез минэпъ сојанэ—етэ ровареннэј сов. Мэдик-
кез лоэпъ вур удовреннэпъ ьввез понда—етэ калјј

Неьльп ена сов зајеззез дьнсаң кулэпъ изсом да fos-
forittez. Carskэј pravitelstvo дьрнј јееа испољзјтисэ ена ьзт
вогатствосэ.

Эни татэп строитэма мирьп ьзт химіческэј комбинат —
Berezņiki. Етэ не этик ьзт завод, кэдна татэп седтэм
роўзаа седтэссезіш керэпъ вьдкод удовреннэпъ. Рьттезназ
не этик даз километр ьльпасаң тьдалэпъ комбинат керкуез
вевдэргьп электріческэј виез.

Тазаң Кама ју вьлэт удовреннэпъ кьскэпъ вьд коңе-
џа SSSR-ас, ьзт колхознэј да совхознэј ьввез вьлэ.

Карта вьльп аззэ Berezņiki.

Berezņiki.

Tajgañ şeşkəj xozajstvo.

Vər razrabortka da puşnina sedtəm — tajga zonañ otir-lən osnovnəj promyšollez da xozajstvolən osnovnəj otraşllez.

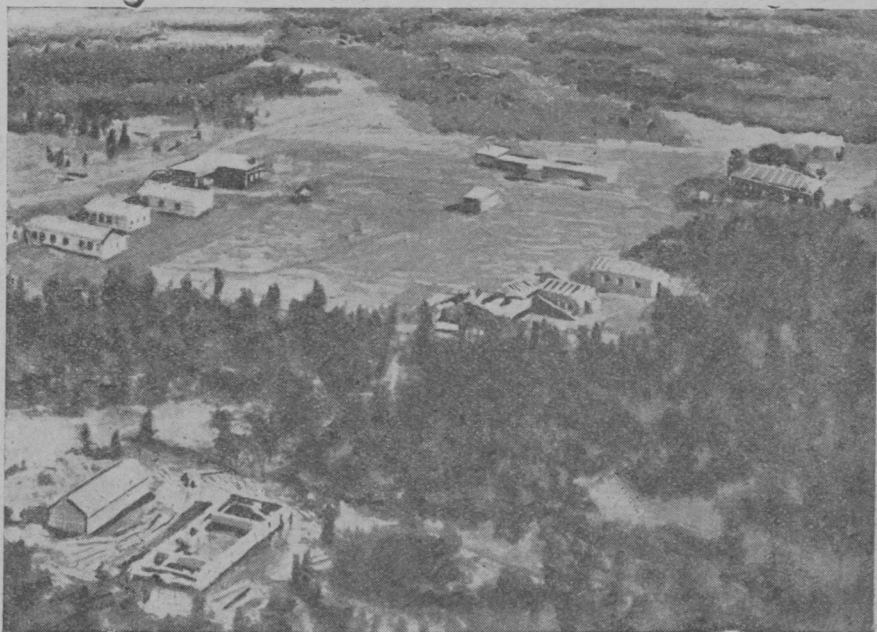
No tajgañ olişsezlə koləñ ešə şojəm ponda vьdkod produktaez. Nьlə kolə nañ, vьdkod karç, jəv produktaez, jaj. Vьdəs etə ьlişañ vajñ şəkьt da i çevьgodno. Kolə vьdəs şojan produktaeşis, kədnə pozə, sedtəñ mesta vьlas. Umələş tajgañ prirodnəj uslovijaes şeşkəj xozajstvo nuətəm ponda: muşinьs uməl, tulьsьs kəzьt, ož loktəñ morozzez, ož kьntə. No kьz-çekьz, a oьrttes mьççalisə, sto tatən vьeəta verməñ zoramñ i muuzaləm i podavəditəm.

Verməñ vonь una şeşkoхозajstvennəj vьdmassez kolasiş, kədna ənəz vermisə vьdinьñ toko lunlañnzьk.

Petkətəməş eia vьdmasseziş seeəm sorttez, kədna ozə polə kəzьtşis.

Jəla poda vermə jəvsə şetñ unaən unazьk, vьrзьka-kə dəzirajtñ sişə da vərjьñ seeəm porodaez, kədnalə oz təd-çь kəzьtьs.

Sovet vlašť vura kutçis tajga zonañ şeşkəj xozajstvo ləvtəm verdə.

Jakutskəj tajgañ gorod stroitəm.

Organizujtčənʹ sovhozzez da kolhozzez. Sovhozzez aslanʹs primerən mʹščalənʹ, kʹz nʹətnʹ lʹvuzaləm, karčvəditəm, kʹz pravilnəja vižnʹ poda.

Medʹzʹt vnimano sovet vlašʹ puktə tundra zonanʹ jəla poda vəditəm vlə, sijən, mʹla tatən ju dolinaez kuza eməš bur vižzez.

Tajgaʹn goroddez stroitəm.

Perʹta munə tajgaʹn goroddez stroitəm.

Blʹn asvʹvʹv tajgaʹn kʹk da zʹn godən vʹdmis viʹl gorod — Amur vlʹn Komsomolʹsk. SSSR-ʹn med tom gorod.

SSSR pašta vʹdkod gorodiš tajgaə loktisə komsomolečcez, vesətisə tajga učastok, nʹrresə koštisə i Amur ju bereg vlʹn vʹdmis viʹl promʹslennəj gorod zavoddezən da fabrikəzən, kʹksuvda kerkuezən, volničəzən, klubbezən, ma-gazinnezən, kinoən.

SSSR fizičeskəj karta vlʹn azzə Komsomolʹsk gorod.

Tajgaʹn soovsečno tujjez.

Tajga-ryr munənʹ toko kuim kərttuj.

Ətik tuj munə dolʹ tajga lunʹvʹv dor kuza: Leningrad — Vologda — Perem — Sverdlovsk — Novosibirsk — Irkutsk — Vladivostok. Məd kʹkʹs popereg tajgaəttas munənʹ: 1) Leningrad — Murmansk i 2) Vologda — Arxangelʹsk.

Azzə nižə karta vlʹiš.

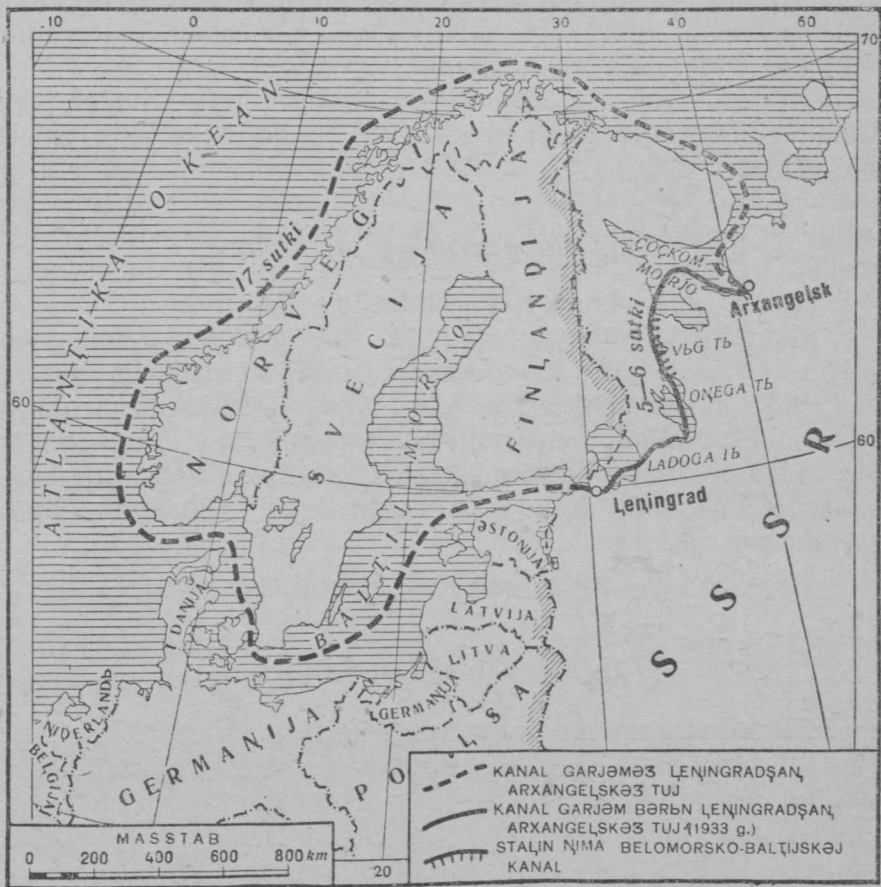
Tajgaʹn hozajstvo vʹdməm ponda vʹzʹt značečno vižənʹ ju vʹv tujjez da Ojvʹv morskəj tuj. Nʹ vlət tujə petkətnʹ tajgaiš prirodnəj bogatstvoez da vajnʹ tajgaas vʹdəs kolansə.

No ətik va vʹv tujjes jeeəš. Kolənʹ saməj tajgaas bur avtomobilnəj tujjez. I seeəm tujjes stroitčənʹ. Mukəd mes-taas nija ne ətik šo kilometr kuza-ŋi nuzalisə.

Vərsə granica sajas kʹskənʹ to kʹeəm morskəj porttez-ryr: Arxangelʹsk, Murmansk, Igarka.

Stalʹn ŋima Belomorsko-Baltijskəj kanal.

Bzʹt bogatstvoez zevəməs tajga oj-rytvʹv čaštʹn, Finlandijakət granica vlʹn. Bur vərres šətənʹ dona pu da rus-

Baltij morjoŝan Çoçkomə munan tujlən sxema.

ņina. Poļzaa sedtəssez kolasiŝ eməŝ kərt da mid rudaez, zoloto, ьbbez ponda udəvrenņoez. Əddən una eməŝ seeəm jon stroitelnəj materiallez, kəz granittez. Perьt juez da vauŝannez (vodopaddez) una ənergija vermasə ŝetnь. No car dьrņi eta vėli dıkəj vunətəm kraj. Ez vėlə ñe tatən vetlan tujjez, ñe mədik bur tujjez.

Karta vьln ьzə təjalış oj-rytvьv çəŝtə.

300 god-ņi çulalis sekŝan, kəz baitisə, sto təjga oj-rytvьv çəŝtn juez da tьez vьlət tujə ətlaavnь kьk morjo—*Baltij* da *Çoçkom*.

Eta jьliŝ una baitlisə da gizlisə carskəj vlašt dьrņi, no morjoesə siz ez i ətlaalə.

Sijə, mьj ez ker carskəj pravitelstvo, əddən çoza

Belomorsko-Baltiĭskaj kanal dĕnĭn tajga.

pĕrtis olanĕ Sovet vlašĭ: 19 mišecĕn stroitisĕ mirĕn
 ызĭт Стаĭĭн ņĭма Belomorsko-Baltiĭskaj kanal kuzanas
 200 km.

Eta kanalĕs ŕtlaalĕ Oņezskaj tĕsĕ Ćoĭkom morjokĕt.
 Kanal kuza 5—6 sutkiĕn Ľeņingradšĕn tujĕ šurnĕ Ćoĭkom
 morjoĕ. Ozĕyk seeĕm puĕsesstvĭja vĕlĕ kovšĭs 17 sutki gĕ-
 gĕr, kolĭs kĕĕvntĕ Jevropaiš oĭvĕv vereggezĕt.

Belomorsko-Baltiĭskaj kanalĕs vižĕ ызĭт znaĕeņņo vĕ-
 dĕs Sovetskaj souz ponda.

Kanal kuza mijan Sojuz vĕd mestĕĕ oĭvĕliš pondĕ-
 sĕ munĕnĕ: vĕr, ĕeri, udovriĕlĕnĕj vessestvoez, stroiĕlĕ-
 nĕj materiallez, a vĕr oĭvĕlĕ: ņĕn, ņeft, sov, vĕdkoĭ to-
 varrez.

Doĭ kanal kuzas stroiĕĕĕnĕ ĕlektriĕskaj stancĭjĕz, fabri-
 kĕz da zavoddez. Ćoza jugĕt ĕlektriĕskaj svetĕn loas kišĕm
 tatĕn tajgaĕs. Una fabrikaĕzĕn da zavoddezĕn pondasĕ ker-
 nĕ ŭossez, faņera, vumaga; pu otbrossezĭš—saxar, patoka, uksus,
 špirt. Suk vĕrrezĕt ņĭzalasĕ sošsejnĕj tujjez, pondasĕ kot-
 rašĕnĕ ĕlektriĕskaj pojezddez.

Koštĕm ņĭrrezĕn pondas sepjašĕn šu, vezĕtnĕ verdĕn
 turun.

I setĕĭn, kĕtĕn ņevazĕn esĕ gulĕjtis gĕna „vĕr kĕzĭin“—
 os, vĕdmasĕ ызĭт šeļeņņoez da goroddez.

Port Arxangel'sk.

Karta vьльп аззэ port Arxangel'sk.

Paškьta ьzdis Ojvьv Dvinalən ušso lazьmьt ьura vereggez kolasьp. Lazьmьta ьovo kuza munəpь kьmərrez, gatzəməp ьajt-čəpь Dvinalən rud vanьrres.

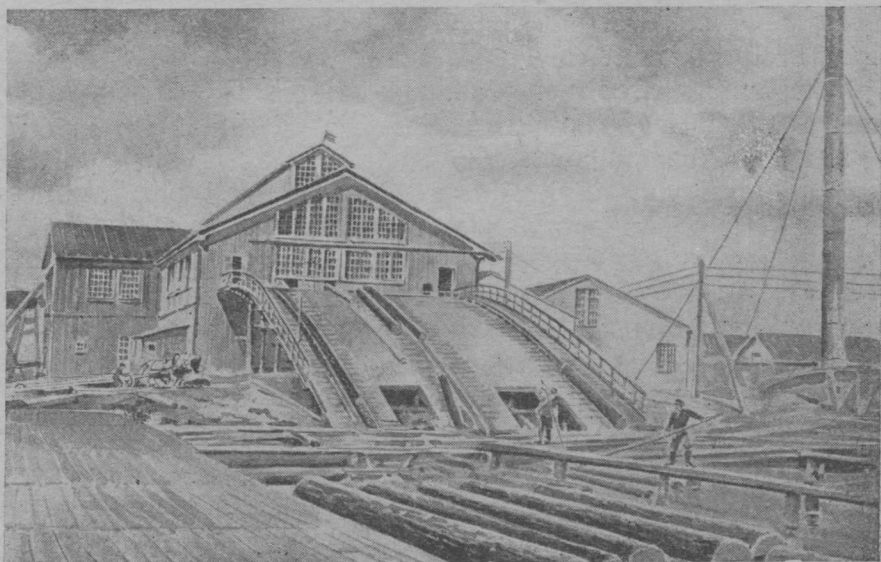
No gazətə šin ena vereggezlən olan. ььnətəpь vərpilьtan zavoddez. Kьtčə on vizət—вьdlaьp orlьtəg kьššəpь vər skladddez: ььt stavellezəp tečəməš kьz kerrez, pilьtəp ьos- ses kujləpь ььt strojeŋəoezəp, kədna vevttəməš kokŋit kьšsaezəp.

Podjomnəj (levtan) masinaez zagvьv kьskəpь vašis, lev- təpь vьlə da akuratnəja tečəpь vьdsa puez, kədna plotte- zəp loktisə ju kužas.

Kotərtəpь tramvaj vagonnez, kьləpь lesopilkaləp pełča- nətəp ьvistokkez, uksəpь paroxoddez. Ne ətik šo rabočəj mesəkkezəp da piləezəp pełponnez sajanьs tьrtəpь pris- taŋsə. Inostrannəj sudnoes ne ətik šoəp loktəpь Arxangel'skas gruzitь ьos da kerrez. Nьlən vьльп mačtaes da vьd rəma flaggezпьs tьrtisə jušə.

Nija oməp mu sar kužas kьskaləpь mijaŋliš vərsə.

Šivəčəpь mijaŋ sovetskəj čerikьjan sudnoez, passazir- skəj paroxoddez, kədna kьskaləpь rabočəjjezəs.

Vərpilьtan zavod.

Но вьдәнньс нija вəжəнь вəр маґериал коласас. Вьдлаьн вəр—тəссə да керрес тьртəнь Dvinaliш береггесə; ьзьт вьльн построjкаезəн kujлə вəр мунан инострəннəј судноез вьльн. Керресə да тəссə пристəнґезьн грузитəнь. Керрезəн вевттəма i јуьс вəрпилитан заводдез дьньн; нija кьскалəнь завод здəнґоезə.

Igarka—poлəрнəј port.

Karta вьльн аззə port Igarka.

Jeniшej јu вeшкьт берегьн медвəрjа goddezə вьдмис вiј port *Igarka*.

Неvазьн есə Igarka stroitiшсезлə ez тuj узнь palatka дьньн кəштерреztəг да storozzeztəг: oјnas pьr kolis viшсiшнь osliш loктəм.

Eta вiј gorodьн medozza oliшсes вəлисə orəтəмəш миrьс дьншəн, тєрпитишə нuzda шəјəньн, вura peшсiшə тajгəкəт да poлəрнəј кəзьткəт.

Kьк godəн poлəрнəј krug saјьн вьдмис pиoмьшлennəј gorod да port. Tatшə вəрлə loктəнь инострəннəј парoxoddez. Oрльтəг вьдса sutki мунə грузитəм.

Єьнəтəнь zavodskəј тpивaez. Kuim вəр завод tatəн pиlitəнь вəр, медвь кьскьнь сija Јевpопə да Aмepикə. Oрдшəн sulaləнь заводдез, кəдна керəнь faшєра да pu massa,

Port Igarka.

kədəis tuǰ kernъ bumaga da iskusstvennəj solk. Uzalənъ konšerva keran zavoddez.

Gorod veštəs ostrov vьln traktorrez gəranъ musə. Jərzeьn vьdmə kartovki, kapusta, luk da mədik karç. Vižzeьz vьln jirsə bur jəla poda.

Saməj gorodas una kerkuez, uliçaes paškьtəš, sulalənъ stovbez əlektričeskəj provoddezən. Uzalə əlektrostancija. Ba-itə radio. Stroitisə kino. Oštisə skolaez, klubbez. Klubьn kerənъ dokladdez, ləddənъ ləkcijaez, çulətənъ rьttez.

Upraznenənoz. Kontura karta vьln pasjə tajga zona. Gizlə tajgais juez. Kontura karta vьln pasjə to kьeəm goroddez: Verxojansk, Jakutsk, Berezьniki, Arxangejsk, Murmansk, Igarka.

Uz ɳe ɳrokkkez kosta. Kerə aļvom „Tajga zona“ tema vьlə.

SORA VƏR ZONA.

Sora vər zonaьs kujlə lun-rьtvьv ladorьn tajga dьnšaŋ. Tajgakət sьlən granica munə Ləningrad—Kazaŋ viz kuza. Lun vьln granicaьs munə Kazaŋ dьnšaŋ Kijevəz.

Karta vьln azzə sora vər zona.

Samolot vьvšaŋ.

Ləddikas šleditə SSSR fizičeskəj karta šərti.

Samolot çulalis Vьsnij Voloçok gorod i voštə tujsə Moskva vьlə.

Omən, vьd ladorə kьššənъ vərrez. Nija çasto orlənъ kerələmmezən da ɳurrezən. Mestaьs rovnej, eməš toko ɳevьln mьsokkez. Melkajtənъ šerebroən švitʽalan juez da dєrevnəez, kədna gəgərtəməš ьbbezən da jərrezən.

Šo çastozьk pantašlənъ rektəminnez, šo paškьtzьkəš ьbves, šo çastozьk dєrevnəez.

Melknitis paškьt lon ьv. Ətik, mədik... Etə ьbbez lon kolxozezlən.

Kaļin in gorod dьnьn paškalisə torfa ɳurrez. Ёьnətənъ trubaez kaļininskəj zavoddezlən da fabrikaezlən.

Samolot poperegalə çuklaşan da švitʽalan Volga ju, i ulьn vəra vər sapkaez, toko soçьzkəš-ɳi, ɳezeli oj vьln. I nija oz sulalə seřinaən, — nija ɳevьtzьkəš tьdalənъ. Nььl unazьk liša porodaez.

Esə šoša ɳevna unazьk kilometr, i samolot loas Moskvaьn.

Сора вѣр зонаьн.

Часто сѣршѣн-вѣршѣн цула лѣнь дѣревнѣз, вѣл равоцѣј ро-
соллоккез. Пондисѣ мелкайтнѣ заводдез да фабрикаез.

Вѣррес есѣ соцъкѣш лоисѣ. Токѣ торја, керавтѣм уцас-
токкез сѣрти роцис тѣднѣ, сто татѣн кѣркѣ вѣр-зѣ вѣли.

Природаьс везсис, сѣтис мѣстасѣ морт волаѣ, строитѣлст-
воѣ.

Но вѣт и Москва локтис... Мѣцѣисѣ заводскѣј трубаез,
кѣз вѣр, да ѣзѣт изовѣј керкуез.

Кѣз везсис сора вѣр полосалѣн овсѣј видьс.

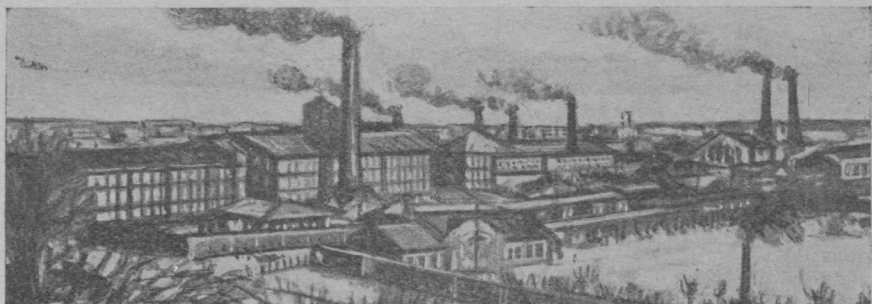
Вазша-ваз кадѣ рѣд вѣррезѣн вѣли вѣвѣтѣма сора вѣр
полосаьс, кѣт мортъс ез и муниѣ.

Ена мѣстаес вѣлисѣ бурѣш вазша морт рошѣленнѣоз пон-
да. Вѣрѣс дорјис ниѣ вraggez ушкѣтѣммезшѣн. Јуез, кѣдна
котѣртисѣ вѣд ладѣрѣ, вѣлисѣ вѣррезас бур тужжѣн.

Сѣрѣн кѣс наступѣйтис мортъс вѣр вѣлаш. Сѣја кералис сѣ-
јѣ да ректис паснѣ увтѣ да керкуез увтѣ.

Сук вѣррес зѣгвѣв соцѣмисѣ. Нѣ мѣстѣн лоисѣ ѣввѣз,
вѣззѣз, вѣдмисѣ сѣленнѣоз...

Цулалисѣ вѣккѣз, и нѣѣтик ѣтѣр покѣленнѣлѣн узьс керис
сора вѣр полосасѣ зѣк тѣдѣмѣн.

Fabrikæz da zavoddez sora vər zonəpn.

Əsis una vər. Koļççis sija toko ɲeuna mestʸpn. Koştisə ɲe ətik şurs gektar ɲurrez.

Keraləm vərrez da koştəm ɲurrez mestʸpn bʸdmisə şe-
leŋnoez da goroddez, zavoddez da fabrikæz, bʸd ladərə
kʸşşisə kərttujjez.

Oktavrskəj revolucija vərpn paşkalis kolxozzez da sov-
xozzez stroitəm.

Bʸdmisə viļ zavoddez-giganttez.

Vez vižan vərrez da parkkez sərpn stroitəməş viļ go-
roddez. Vaz goroddez mədkodşalisə da vevttişisə parkkezən
da bulvarrezən.

Sora vərpn.

Juok beregpn sulalə ɲezyt posad.

Posad gəgəras — ьвез, а нь сайн вэр... Cozumşa zar
lunə suk vərş kʸşkə dʸnas, kəşjə sajavtnʸ zar sogja. Vər
kusokpn bʸdməpnʸ tomʸnik kʸşokkez. Sondi jugərrez pʸrə-
pnʸ uvvez kolasət da rəma pʸatnaezən uşəpnʸ turun suk kov-
jor vʸlə. Ləz vižəpnʸ kolokolçikkez, gərdətə gvozđika, kʸe-
ver. Mukəd mestæzas siz i kʸşkəpnʸ dʸnas ozjagəd-
dez.

Bləzʸk kusiŋəŋ vərş zagvʸv loə sukzʸk, kʸzʸes so
jeəzʸk. Niğə pədtəpnʸ vʸlʸn pemyt kəzzez. Nʸ koləşpnʸ li-
pæz, pipuez. Çoşkom vižəpnʸ kaļinalən gʸriş çvettez. Turu-
pnʸs loə ɲezyk suk i oz tʸdalə çvettes. Jagədyş tatən jeə.
Şʸ tuğə pantaşləpnʸ eakkez. Çasto kʸlə, kʸz kʸr stukətʸslə
pʸrnas vəz kəz kuza. Poroj meļkŋitas pu uvvez kolasət ur-
lən gərd paşok. Çivzəpnʸ vər kajjez.

To ьзʸt kusiŋ.

Љоззеан sulaləнь pes polenicaez, a нь kolasət turunas tuj vizəнь svezəj mьrrez. Təvnas toko keralisə tatən vərsə, a kusinьs vevttis-is-ņi vьльп bur turunən, mьrres gəgər paş-kətçisə maļina kussez.

Kusin sajas vəra vər, no toko ņura, zьvuna. Gozum-nas setçin oz tuj munьnь.

Sora vər zonalən priroda.

Vevdərьs sora vər zonalən, kьz tьdalə karta vьльп, lazьmьt rovnəjin. Sərəttas, oļlaņšan lunlaņə, munə Sredņerus-skəj vьльпn.

Rovnəjinlən vevdərьs — ņe sovsem rovnəj, eməş ņevь-льп mьsokkez.

Juez. Karta vьльп tьdalə, sto juez, kədna kotərtəнь so-ra vər zonaət, pondətçəнь Sredņerusskəjvьльпnīņšan da munəнь vьd ladorə kuim morjo dьnə: Baltij, Şad da Kaspij dьnə.

Karta vьльп azzə to kьeəm juez: Volga, Don, Dņepr, Rьtvьv Dvina. Vizətə, kьşan nija pondətçəнь da kьtçə uşəнь.

Klīmatьs sora vər zonaьn sonьtzьk tajga klīmatša. Tə-льs, kəda pəltə rьlaņšan, sonьt Atlantika okean dьņšan, vajətə sonьtsə da ņevzətə təvşa morozsesə. 5 mişeç gəgər kьşşə tatən təльs, no sija ovlə sonьtzьk, ņezeli tajgaьn. Go-zumьs kuzьk da i sonьtzьk tajgaьnša. Často zeraşə. Zersə vajətə təv, kəda pəltə Atlantika okean vьvşan.

Muşinьs podzol'stəj, kьz tajgaьn-zə. No sija tatən plo-dorodnəjzьk, sь vьльп vьdəs burzьka sogmə.

Вьdmassez da zьvotnəjjez. Şijan, mьla klīmatьs tatən sonьtzьk, vьdməнь vьdkod ļisa puez: кьз, дуб, клон, ясень, липа. Sorən vьdməнь i ļisa i ļisa puez. Kuza kьşşəнь torfa ņurrez.

Əddən vazьn kərkə tatən vəlisə suk vərrez. Əni nija çuť ņe vьdəs keraləməş. Bzьt vər plossaddez kolççisə toko zonaiş med rьlaņşa çaşьn, Poleşjeьn.

Nija mestaezьn, kьtən vərres kolççisə, нььп oləнь nija-zə vər zvirres da kajjes, kədna i tajgaьn.

Кьз sora vər zonaьn vьdmə promьslənnəş.

Vizətə karta vьlə: sora vər zonaьn paşəməş kьk bьzьt promьslənnəj rajon. Əтьs— Ləņingrad dьньп, məдьs— Moskva, Kaļinin, Ivanov, Gorkəj goroddez kolasьn.

Ена rajonneзын i озык una vәлисә фабрикаез да заводдез. Но совет власт дьрнi промысленноштыс пьып есә әд-дәнык вьдмис.

Виш stroitcis промысленнош Москван да Ленинградн. Татән виш stroitisә да una perevorudjтисә ызыт заводдез.

Ена заводдезын pervuis pondisә kernь вьдкод sloznәj masinaez SSSR-as вьд mestьн заводдез да әлектростанци-
жаез оборуджтәм пonda, кәдна stroitcәнь.

Gorkәj gorodyn вьдмис avtomobilнәj zavod-gigant. Ъzdisә да perestroitcisә текстилнәj фабрикаез Москван i Moskva гәгәр, Калининн да Ивановн.

Рерьта вьдмә промысленнош sora vәр зонан. Una lon-
тан kolә сь ponda, medвь dugьвтәг uzalisә сьлән una
фабрикаез да заводдез.

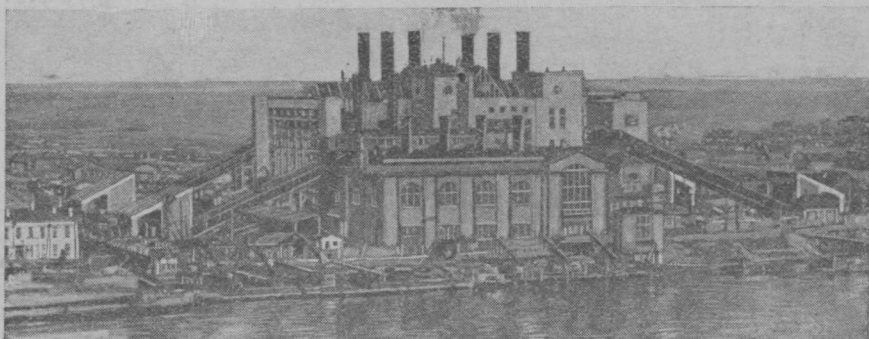
Pondisә sedтнь torf, кәда vekkezән vәрәттәг kujlis estән
ызыт нүра зьвуннезын. А medвь ispolzujтнь sijә vьgodнәj-
зька, dak torfa нүррезас pondisә stroitнь әлектростанцижаез.
Stroitәмәш i uzalәнь torf вьльн кьк ызыт әлектростанција:
Moskva дьншәң асьвувьв лadorә 135 km ыльна Ленин нима
Saturskәj әлектростанција да Ленинград увтән „Гәрд Октявр“.

Ленинскәj Satura.

Fiziceskәj karta вьльн аззә Saturskәj әлектростанција.

Сь mestьн, кьтән әни sulalә Saturskәj әлектростанција,
тәдтәм кадшәң кьсшисә нәя нүррез, кьт i munнь ez тьль.

Не әтик шүрс гектар куза вәли нүра зьвун, умәлик laz-
мьтик вәр.

Әлектрическәj станција „Гәрд Октявр“.

Соцьніка-соцьніка цурез коласьн ostrovokkez вьльн сай-
лашисə җиссəј дєревнаоккез.

Цурес вайисə крещаналə җиссəја олəм да согəттез. А ед
нија ЫЗТ вогатство зєвисə ас рьєканьс — торфиш ЫЗТ запасез.

Loktis 1917 godša Oktabr. Ravočəjjez vlaštsə voštisə
aslanьs kiə. Pondətčis čoçkommezkət virkištan pešəm. Ge-
nerallez voštisə niјə mestaesə, kьtən sedtisə som da җєvt.
Moskovskəј promьslennəј rajon kolčcis lontantəg.

Қисисə zavod gorrez. Lonttəg sulalisə olan kerkuez. Ре-
мьта sotčisə əlektričeskəј lampoçkaez.

Мьј-вь ез вəв, мьјə-вь ета ез суvt, а lontansə kolis
sedтьнь.

Ушисə тəдвьланьс Saturskəј цурез.

V. I. Lenin šetis raspорjazeңno sroçnəја pondətnь setčim
sedтьнь torf. Pizнь pondis из. Ravočəjjez kutčisə garjнь
kanavaez, lezнь цур vasə, vundavнь torfsə.

I kərttuj kuza torf pondis munь Moskvaə da mədik
promьslennəј centrezə.

Šo unazьk i unazьk pondisə sedтьнь torfsə Satura вь-
льн. No җєвьgodno кьskavнь siјə kərttuj kuzas — vagonnes
əddən una koləнь.

Šek çuzis дума: цурьн stroitнь ЫЗТ əlektričeskəј stan-
cija i vəliš provoddez kuza inđнь toksə кьтçə kolə.

Çulalis god məd. I vot Saturskəј цурrezas torf вьльн
вьdmis mirьн медьЫЗТ əlektrostancija.

15 god-ңi uzalə Saturskəј əlektričeskəј stancijaьs. Šь
gorrezьн sotçə saturskəј torf. Parovəј masinaez bergətləнь
turbinaez (kolosozє lopəžsezən). Uzaləнь əlektričeskəј masi-
naez, i вьd ladorə җє ətik das da җє ətik šo kilometr ьльна
kotərtə tokьs.

Šєlskəј xozajstvo.

Əddən vazьншаң-ңi sora vər zonaьн заңimajтçəнь šєlskəј
hozajstvonas.

Мушись ета зона-ң бурзьк, җєзелі тајгаьн. Kлимать
җєвьтзьк — соньтзьк, буразьк лəšalə муuzaləм ponda.

Vazьншаң-ңi tatən vəditəнь id, zər, ružəg, lon, pьs,
kartovki da mukəd karç. Medvərja kadə una mestьн pondi-
sə kəzнь sogdi.

No sora vər zonaɲn ŧel'skəj xozajstvoɲs űekər tɲrməm-
vi ez verdɲ aslas produktaezən űel'ki aŧnɲsə kreŧŧanasə. Mu-
ŧinɲs nuzdajtɲis bur uzaləmɲn da udovreűűoɲn, a carskəj
pravitel'stvoɲn da pomessikkezən rozoritəm kreŧŧana ez vermə
pravilnəja uzavɲ da bura udovrjajtɲ pasűanɲsə. Unalən ez
vəv poda, ez vələ kolan muuzalan orudijaez da masinaez, da
i setɲə-zə esə kreŧŧanasə zmitlisə kulakkez da pomessikkez.

A ed vɲdman promɲslennəj centrrez ponda ŧojan pro-
duktaes koləɲ ŧo unazɲk i unazɲk, i ŧel'skəj xozajstvo ver-
mas ŧetɲ enə produktaesə.

Sora vər zonaɲn, resitəlnəja kutɲisə ŧel'skəj xozajstvo
mədkoɲŧətəm verdə.

Munə kolxozzez jonmətəm ponda pessəm, kulaɲestvo
kolassezkat pessəm.

Organizujtɲəɲ sovhozzez, masina-traktornəj stancijaez.
Bɲt promɲslennəj ŧeləűűoɲez gəgər organizujtɲəɲ karɲjər
da jəla xozajstvoez.

Квєам оѳир олəɲ sora vər zonaɲn.

Sora vər zonaɲn unazɲksə oləɲ belorussez da
roɲɲez.

Tatən kujlə Belorusskəj sovetskəj socialiŧiɲeskəj respub-
lika (BSSR).

Karta vɲɲn azə sija.

Car dɲrɲi uzaliŧ belorussez uməla olisə, vednəja. So-
ɲɲika űurrez da vərrez kolasət vəlisə ɲapkaləməŧ belorus-
skəj dɲrevűaez.

Uməl muɲs urozajsə ŧetis uɲətə. Promɲslennostɲs tatən
vəli uməla zoraləm. Remɲt, űegramotnəj vəli oŧirɲs. Skola-
ezas, kədna əddən jeeə vəlisə, velətlicə toko roɲ kvɲ vɲɲn.

Oktəbrskəj revolucija vərɲn olanɲs uzaliŧ belorussezlən
lois unəən vurɲk.

Beloruŧŧijaɲn bɲt vűimanűűo ŧətəma munɲ űe tujan
űurrezkat pessəm vɲlə, kədna medəddən padmətəɲ ŧel'skəj
hozajstvosə. Una űurres koŧəməŧ i nɲ mestɲn paŧkalisə
vil bɲvez da poskoŧinaez.

Koŧəm torfa űurrezɲn vɲdmisə əlektrostancijaez, kədna
əlektriɲeskəj toksə ŧetəɲ ŧel'skəj hozajstvolə i promɲslen-
nostɲlə. ŧel'skəj hozajstvoɲs burmə.

Stroitaməs una zavoddez pu pererabotka ponda.

Beloruŝijaŋ perŭta vьdmə i kul'turnəj olanь. Rytmə svaľnəj velətəm. Petəň una gazettez da zurnallez beloruskəj kьv vьľn. Oŝtəməŝ ñe ətik das vьssəj ucevňəj zavdenņoez da nauçno-iŝŝledovateľskəj instituttez.

Tujjez.

Karta ŝərti vizətə sorə vər zona vьlə. Bьd ladorŝan sь kuza Moskva dьnə ñuzalisə kərttujjez. Dasətik kərttuj ətlaaŝəň Moskvaŋ i loə Moskovskəj kərttuj gərəd. Nija Moskvasə, a sь-ryr i matiŝ promьŝlennəj centrresə, ətlaaləň Sovetskəj sojuziŝ ьľn rajonnezkət.

Million tonnaezəň bьdkod tovarresə, kədna kerəň sorə vər zona promьŝlennəj centrrezьň, ena tujjez kuza kьskəň Sovetskəj sojuzas bьd peľəsokə. Ena-zə tujjez kuza vər nuəň bьdkod sьrjo da lontan (toplivo).

Vizətə karta ŝərti, kьčə Moskvaiŝ ena kərttujjez kuza tujə kьskəň tovarresə.

No kərttujjes — eta esə jeeə. Dontəmzьk tuj—etə va kuza tuj.

Vizətə SSSR karta vьlə. Sora vər zonaŋ pondətčə Jevropaŋ medьzьt ju—*Volga*. Sija sogmətə kuз vavьv tuj. Sija kьŝŝə unazьk 3½ ŝurs kilometrŝa.

Sulga beregŝanəs Volgaas uŝəň ьzьt juez, kədna kotərtəň suk vərrez-ryr. Veŝkьtŝanəs—*Oka* ju *Moskva* pritokəň, kəda vьľn sulalə Moskva gorod.

Volgaьs poperegələ çuť ñe vьdəs sora vər zonasə, kotərtə Kaľinin, Gorkij, Kazan goroddez dьnət i ŝteppez-ryr nuə aŝŝis vasə Kaspij morjoə.

No Moskvaьs, sora vər zonaiŝ medьzьt promьŝlennəj centr, stolica vьdəs Sovetskəj sojuzləň, sulalə vokьň eta ьzьt vavьv tuj dьňŝan. Ñe ŝivətčьň Moskva dьnə ьzьt volzskəj sudnoezlə ñerьdьň uçət Moskva ju kuza.

A ed, viŝtavň-kə, Volgaьs setəň žik matьna kotərtə, kiəň suzətnь.

Karta vьľn azzə siğ mestasə, kьtəň Volgaьs medmətə loktə Moskvaьs dьnə.

Sovetskəj pravitelstvo resitis vavьv tujšə vajətnь Moskva gorod dьnə, Moskva jušə sudoxodňəň kernь.

Volga ju.

I vot Volga da Moskva kolасьn garjəнь kanal.
Kerasə kanal i volzskəj vaьs pondas kotərtнь Moskva
juə, Moskva ju loas uravaaəп.

I gərd stolica дьншап paшкьт vavьv тujjez pondasə mun-
нь вьд ladorə mijan ъзьт strana kuza—Kaspij morjo
дьнə, Baltij дьнə i Ҷоокон дьнə.

Вьна пароходdez pondasə uксəнь канал vьlas. Million
tonnaezəп gruzə nija vajasə Moskvaas: җaп, sov, җeri da
neft, iz da vər.

A Moskvašis pondasə kьskьнь mədik gruz: masinaez,
вьdkod šiteҗ da kпigaez Sojuzšis вьд narod ponda.

Vizətə 129 lisvokьп karta vьliш vavьv тuj Moskvaiš Kaspij,
Baltij da Ҷоокон morjo дьнə.

Uprazneпoez. Kontura karta vьльп pasjə sora vər
zona.

Pasjə to кьeəп goroddez: Leпingrad, Kazaп, Kijev, Moskva,
Gorkij, Kaļiпin, Ivanovo.

Pasjə, кьeəп mestьп munaz Moskva—Volga kanalьs.

Uz җe urokkez kosta. Kerə aļvom „Sora vər zona“ tema
vьlə.

4. VƏRŞTEP DA ŞƏDMUŞINA ŞTEP ZONA.

Lunlañnzık vərrezşa ne ətik şurs kilometr ыьна кьс-şəнь şədmuşina şteppez.

Pondətçəнь nija SSSR rıtvıv granıca dьnyı, munəнь oməñ Sojuz Jevropejskəj çəşt kuza da ыьрəнь ыə Azijaə.

Ne srazu vərres vuzəнь şteppezə. Pervo vərres kolasas mьççişəнь kusinnez — vərres vuzəнь vərştepə. Lunlañnzık vərtəminnes loəнь unazık, a vərres jeeazık.

Сьвəрəп vəliş vərres vьdsəñ əsəнь da şetəнь mestasə svalnəj şteplə.

SSSR Jevropejskəj çəştəñ şədmuşina şteppes loktəнь Şəd da Azovskəj morjoez dьnəz.

Karta vььn əzzə vərştep da şədmuşina ştep zona.

Vərrez zonaiş şədmuşina şteppezə.

Льддікас şeditə prirodnəj zonaez karta şərti.

Moskvaiş mijə munamə Rostovə.

Zavodskəj trubaezəñ, кьз vərən, da ne ətik şurs izovəj kerkuetzəñ Moskva kolçcis bərləñ.

Əsьnnez dьnət kotərtəнь vərrez, ыьbez, vizzez.

Mukəd mestaezas vərəb top loktə kərtujьs dьnə.

Melkajtəнь pemytzelonəj kəzzez, çoçkom кьззез, gərd-

Vərştep.

руа роzummez, рипуез, вьдкод kustарниккез да кустиннез
вълън цvettez.

Кәркә татән вәлисә ьзът вәррез. Но әни нијә вүра-қи
кәралисә.

Кълым ьлэзък munan lunлаңә, сьным јееазък вәррес.
Vuzam Oka јu. Tatән mestaьs esә oštazьk — kusзьk.
Voronez uvтьн вәррес вьдсэн әсәнь.

Omән, кьтцәз сузә шин,—коңецтәм kus mestaez. Toko
mukәd mestьн ңеьзът вәгөккез zmitçәнь кьрасsez da јuokkez
дьнә.

Orlyтәг — коңецтәг вьд ладорә кьссәнь sogди ьвbez.

Mukәdлаьн гәма zolotәј рјатнаезән torјәтçәнь цvetitan
podsolnux ьвbez, melkajtәнь voan арбузезән вахçәez.

A нь гәгәр шо sija-зә rovnәј, mukәdлаәт дьvna тьsoka
çu ьвbezә prostranstvo.

Top Rostovәз роjezd kotәртә шу morjo kolasәt. Melкнi-
taszavod, һаң әlevator, şeлeһno... I вәра вьдәs вәјә коңецтәм
шу ьвbezьн. Mukәd mestaezas pondәtçisә-қи urozәј zimlavнь.

Штерьн_комбайнәп һаң zimlavәм.

Əni şadmuşına şteppes çuť ne vьdəs-ñi gərəməş da jansətəməş Ъbbez, saddez da karçjərrez uvta.

Ne seeəm vəli nьlən çuzəmnьs kьkşo god oztі. Zolotəj sogdi Ъbbez, vaxçaes, podsolnux Ъbbez, ñelki şelenņoes sek eza vələ. Omən paşkalisə vərzəttəm şteppez.

A əni vərzəttəm, gərtəm şterьs kolççis toko ñeunaləbn.

Şadmuşına şterьn priroda.

Vevdər. Vižətə fiziceskəj karta vьlə: prostranstvoьs, kədə kutə şadmuşına şter, çuť ne vьdsən kraşitəma zelonəj rəmə. Şadmuşına şter paşkalis lazьmьt rovnəjin vьlnь.

Mukəd mestəezət, voştam kət, gьtvьv granica dьnьn, asьv vьlnь Volga ju dьnьn da Uralşkəj kerəssez gəgər, zelonəj rəməs vuzə vez kodə. Set şter vevdərьs levtişə.

Sizzə vez kod pjatno em i oj-asьvlanə Azovskəj morjo dьnşan. Eta şadmuşına şter gьtvьv çaştn med vьlnь mesta—*Doneckəj krjaz.* Tatən—*Donbas,* kədə tədə vьdəs miğьs.

Şadmuşına şternəj rovnəjinsə vьd ladorə poperegalənbь kьrassez. No eta oz tьdav geografiçeskəj karta vьlas, mьla eta kartaьs əddən posñit masstava.

Juez. Şternəj rovnəjin gьtvьvşa çaşt kuza, vьdnoз çuklaşəmən, kotərtənbь Ъzt juez—*Dněstr, Dněpr, Donec* pri tokən *Don, Kuban, Volga* da *Ural.* Şternəj rovnəjinsь tatən pəliñçəm lunvьv morjoez ladorə, siğən i vьdəs ena juēs kotərtənbь ena morjoez dьnə.

Şteppezьn asьvlanə Ural dьnşan jeeə juēs. Çuť ne vьdəs nija kotərtənbь Ov juə.

Karta vьlnь əzzə enə kaştləm juēsə. Tədə, kьtən pondətçə da kьeəm morjoə uşə vьdьs nь kolasiş.

Klimat. Şadmuşına şteppes kujlənbь SSSR lunvьv çaştn. Tatən unaən sonьtzьk, ñezeli Sojuziş una mədik mestьn. Şadmuşına şteppezьn gozumьs ovlə əddən zar da kuz: 4—5 mişeç. Maj mişeçьn sija pondətçə-ñi. Vozduxьs gozumnas kəs. Zeraşə əddən zoça. Mukəd pora pəltənbь *suxovejjez,* mədnoз sunь, zar kəs təvvez. Sija loktə Turanskəj lazьmьtiniş.

Zenьt ar vərşan pondətçə təv. Təlsь tatən ñe kuz, ñe- vьtzьk—sonьtzьk, ñezeli vər zonaьn, no morozzes mukəd pora şivalənbь 20°-əz. Çasto pəltə kəzьt oj-asьvvьv təv da Ъma vurannez, kədna tьrtənbь vьdsa şelenņoez, tujjez, suv-tətənbь tujьn pojezddez.

Оз pondətçə tulьs i peгыa çulalə. Tulьsnas lьmja təv vəşəŋ muşınьn i vozduxьn una vlagə. Sondьs bura sontə vozduxsə i muşinsə. Zenьt kadə sajmə vьdəs prirodaьs.

Кьпым ьлэзьк асьvvvьv ladorə, сьпым ьлэзьк morjoez dьŋşəŋ munəнь şədmuşina şteppez. Jeeazьk i jeeazьk vlagə vəjətə təv. Kłimatьs loə şo kəszьk. Neətkodьs təv da gozum kolasьn loə tədçanazьk.

Vərzəttəm ştepyьn vьdmassez da zьvctnəjjez. Tulьs—ştepyьn medbur kad.

Təvşə burannez da morozzez vəгьn mart mişecьn loə sonьt. Peгыa slə lьm, i vaən juktaləm muьs vevttişə vьd rəma vasək çvettezən da vez turunən. Medoz pondəнь çvetitнь *lьmdorçaçaez* da *tułpannez*. Nija çulaləm voə çukərtisə asьnьs şojansə lukovicaezas. Sьvəгьn mьççişə vьdkod turun.

Neвьt turunas piзəнь kəvvvkaez, zukkez da mədik vьdkod naşekoməjjez. Nьlə oz kov aspondaşınьs kossьnь şojansə. Sija tьrməmvь em нь gəgər—etə ştepiş vьdmassez.

Çasto pantaşəнь *susłikkez*, *surokkez* da mədik grьzunmez. Nija vьdmassezən-zə pitajtçəнь, a siјən i нь ponda şojanьs tьrməmvь-ŋi gotov zəptəma.

Lunlaşəŋ şurssezən loktəнь vьdkod kajjez.

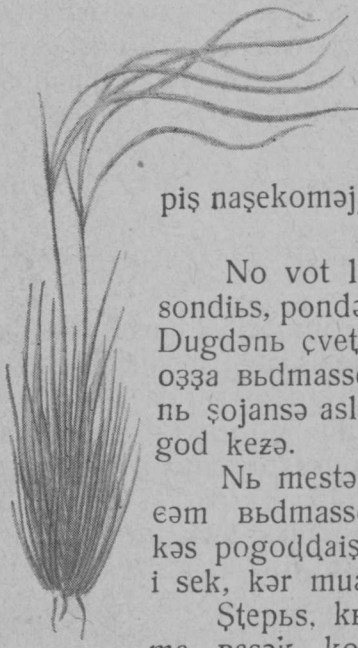
Kuz lun tulьssa vozduxas kьlə kajjezlən çivzəm.

Vьdəs etə mьmda kajjes pitajtçəнь ştepiş naşekoməjjezən da vьdmassezən.

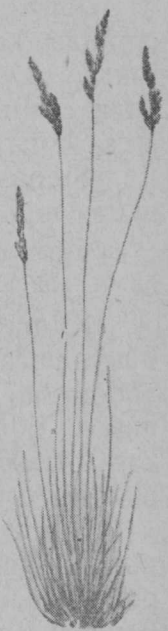
No vot loktis gozum. Bura sotə sondьs, pondətçə zar. Muşınьs koşmə. Dugdəнь çvetitнь da kuləнь ştepiş ozzə vьdmasses. Nija jestisə-ŋi əktьnь şojansə aslanьs lukovicaezə mədi god kezə.

Нь mestə petəнь, niјə vezəнь seətt vьdmassez, kədna oz polə zar kəs pogoçdaiş da verməнь vьdmьnь i sek, kər muas vlagəнь çetьrməmvь.

Ştepyьs, kьz tulьsnas-zə, vevttəma vasək kovjorən, no siјə mədkod-ŋi. Çvettes loisə jeeazьk, sь tuјə

Ковьl.

Tipçak.

вълна вьдмънь ковѣ да ѣрѣак—вълн туруннез куз да векнит, кьз сеѣина, лисезън.

Kajjes, kädna loktisä tatčä tul'snas, ŧepšis levžänь вѣр. ŧepas kolččänь *drofaez*, *ььsarrez*, *ŧepnäj orjollez*.

Pondätčä gozumlän mäд зьньс.

ŧo äđđänзьк sotä sonđi. Vozduxas vlagaby ави әтик тор. ŧepсә oz poз siz tädнь, sija vezšis. Әсәнь вьдәс вьдmasses, kädna вьдрәма вәсәк ковјорән vevttisä ŧepсә. Košmisä ньлән çvetteзньс, voisä kәзьсsez, i nija končitisä aššinьс olan tujньсә.

Kolččänь toko seeäm вьдmassez, kädna oz polә çekьeäm зариш да zasuxaiš—*ковьл*, *ѣрѣак* да вьдкод *urjannez*. No i nija sotčisä да keldätisä. Vezkodburäjән çajtčә әни ŧepьс.

Etä—ŧepиш medвѣрја вьдmassez. ŧep зик куләм. No вәвәтçana lunša çәләмьс.

Sonđi pettәз ŧepьн ьзьт sum.

To әtilaьн, to mäđilaьн levtižänь ŧәläez. Turun kolasькьә našekomәjjezlән dugdьvtäm музька. Suŧnәльсләнь суš likkez. ŧep vevdәrәt levalә, вәззә ŧojan, ŧepnäj orjol.

Drofa.

Sušik.

Perekaŧi-pole.

No vct zar çulalә. Pondә pәłtnь kәзьт tәv. Loktә ar—kad kәзнь kәзьсsez. Tarәvttčә tәv kuza да kәзә kәзьсә

perekați-poļe. Kajjes da našekomājjes sovšem ləŋšəņb, ləŋət-
čəņb təv kezə i gr̄zunnez.

Mušin. B̄dəs eta ŧep̄b, kəda kb̄sšə ŋe ətik ŧurs kilo-
metr ьlna, kb̄za vevttəma ŧədmušinən.

Сь ьзда ŧədmušina mues avu ətik stranalən miras.

Mūs vekkelzən godiŧ-godə vevttiŧlis eək ŧep̄nəj turu-
nən. Eta turun̄s b̄d godə b̄dmis, koŧmis da siŧmis. Siž,
ŋe ətik vek ŧərna muas əkŧis ŧədmušin, kəda pəris kb̄z plašə.

ŧədmušin—ŧədmušina ŧep̄n med̄z̄t bogatstvo.

Kər oz ov̄l əddən ьz̄t zar—zasuxa, kəda b̄dəs koŧtə,
sek ŧep̄ ŧetə bur urozaj—sogmə bur turun, bur ŧu, b̄dkod
ploddez da karččez.

Zadanņoz. Sravnitə ŧədmušina ŧepiŧ kl̄imatsə tajga kl̄imtkət.

Sravnitə ŧədmušina ŧepiŧ b̄dmassesə tajga b̄dmassezkət.

Viŧtalə, kb̄z ŧədmušina ŧep̄n gozumnas vezšəņb b̄dmasses.

Мьlа nija vezšəņb?

Sravnitə ŧədmušina ŧepiŧ muŧinsə tajga muŧinkət. Мьlа ŧə-
mušina-mūn una ŧədmuŧin̄s?

Vərŧep̄n da ŧədmušina ŧep̄pez̄n oliŧ oŧir.

Vərŧep̄ da ŧədmušina ŧep̄ zonān oŧir̄s olə una.*

Mukəd̄s n̄ kolasiŧ zaŋimajtčəņb muuzaləmən.

ŧep̄as ŧelənņoes ьz̄təŧ, no často ьliŧən nija ozə t̄da-
lə. Nija sajlaŧəņb balkaez kuza — ŋekrut skatteza vaz kb̄ras-

ŧep̄n ŧelənņo.

sez дьһһ, змитчэһь juez da učiііk juokkez дьһә. Tatәһ kokniіtzьk suзәтһь vasә.

Kuz іozзezәһ kьssәһь ҫoҫkom xataez (kerkuez). Nijә ҫojіs kerәһь.

Mukәd jәzьs uzalәһь zavoddezьһ, vьdkod predpriјatija-zьһ da uҫrezdeһnoezьһ.

Siz-zә, kьз i sora vәр zonaһь, tatәһ una ьзт gorod-dez, una zavoddez da fabrikaez. Vьdladorә munәһь kәrttujez.

Vәрҫtep da ҫәdmuҫina ҫtep zonaһь olәһь unazьksә u k r a i ҫ e ҫ e z da r o ҫ ҫ e z.

ҫәkьtә ovҫis vьdәs uzaliҫ oіirlә carskәј Roҫsijaһь. No uzaliҫ ukraineҫҫezlә ovҫis eсә ҫәkьtzьka, Һezeli roҫҫezlә. Nьlә Һelki ez tuj svobodnәja vaitһь aslanьs rodnәј kьv vьһь. Uҫrezdeһnoezьһ vaitһь vьdәһnьs dolzonәҫ vәliсә roҫәһ.

Ukrainskәј ҫelәd velәtсьһь dolzonәҫ vәliсә roҫ skola-zьһ. Kһigaez ukrainskәј kьv vьһь роҫti sovsem ezә vәlә.

Oktabrskәј revolucija vәrьһ olanьs uzaliҫ ukraineҫҫez-lәһ vьdsәһ vezҫis. Organizujtсis *Ukrainskәј sovetskәј socialistiҫeskәј respublika*. Peryta vьdmәһь Ukrainaһь xoзaj-stvo da kulturnәј olan. Ukrainaiҫ xoзajstvennәј da kulturnәј stroitelstvo viзәһь ьзт znaҫeһno vьdәs Sojuzas socialistiҫeskәј stroitelstvo ponda.

Karta vьһь аззә Ukrainskәј sovetskәј socialistiҫeskәј respublika.

ҫәdmuҫina ҫteppezьһ ҫelскәј xoзajstvo.

ҫәdmuҫina ҫteppez — SSSR-lәһ Һaҫ zitһиҫa. ҫәdmuҫina ҫteppez — etә Һe әtik das ҫurs gektarәһ ьvbez, vaxҫaez, saddez da karҫjәrrez.

To ҫәdmuҫina ҫteppezlәһ glavнәјзьk ҫelскoxoзajstvenнәј kulіturaez:

sogdi, kukuruza, ҫokva, podsolnux, tabak, xlopok.

Кыз сәдмушина шәппезьн нуәтисә хозайствосә Октябрскәй революцияәз.

Октябрскәй революцияәз сәдмушина шәппезьн медвур миес вәлисә ғыриш помессиккез да кулаккез кийн.

Креşşана-şeredһаккезлән да ведһаккезлән вәлисә һеһьт му үçастоккез, подаһс сиз-зә вәли һееа, һьлән çasto ez вәлә асланһс медкolan муузалан орудijaez, पोकोћinaez да мес-таез пода јукталәм понда. А сijen nija Һьр вәлисә кулаккез да помессиккез кавалаһн.

Поһнит креşşанскәй хозайствосә нуәтисә pervovьtnәј (vaz) sposovән да киşsis.

Кыз совет влашћ дьрһи сәдмушина шәппезьн vezşә şel'skәј хозайство.

Сәдмушина шәппезьн креşşанскәй хозайствосә әтүвчисә колхоззеә. Мунә resьtelнәј peşşәм колхоззез јонмәтәм понда да колхозһиккезлиş olan бурşәтәм понда.

Stroitәмәş да vilіş stroitçәнһ һе әтик şo çernovәј да мәдик sovхоззез. Sovхоззез — etә nastojassәј şel'skoxozajstvenнәј fabrikaez. Ньһн çuћ һе вьдәс узьс — ғырәм, көзәм да urozaj žimlälәм — керşә masinaezән.

Stroitәмәş һе әтик şo masina-traktornәј stancijaez. Masina-traktornәј stancijaes да sovхоззез асланһс тракторрезән да хозайствосә obrazcovәја нуәтәмән otsalәнһ креşşаналә-колхозһиккезлә pravilнәја нуәтнһ kollektivнәј хозайствосә.

Нуәтşә Һьрşа peşşәм zasuxakәt да çьvotнәјjezkәt-vreditellezkәt.

Şterьн urozaj žimlälәм pora.

Mijә munam şter куза 100 kilometr ьһнаһн Oçessa дьнşаң.

Karta вьһн азşә Oçessa.

Кыз медвәрја goddezә vezşis şterьс!

Вьдлаһн һүзәтәмәş vil тujjez. Tuj дьнşаң кькнан lado-рәт һеһьн әтамәд дьнşаң кьşşәнһ vekһит çeһonәј vizzez. Etә kustарһик садитәмәş. Nija төв sogja dorjәнһ ьвсә да esә vizә-нһ ьһмсә да vlagasә.

Munikas často pantašən̄ gruzovəj avtomobillez da traktorrez. Traktorres k̄skən̄ šəran̄s pluggez da piŋaez, k̄skalən̄ benzīn da karašim, ravočəjjezəs. Doj tuj kuzas ŋe ətik rjadən munən̄ telefonnəj provoddez.

Бл̄н̄ тьдалə pošolok. Etə masina-traktornəj stancija. Ordčən sulalən̄ kuž kirpičnəj korpussez — garazzez. Нб̄н̄ ŋe ətik šo mьmda traktorrez, molotilkəez da vьdkod pricepnəj orudijaez „olən̄“ təvnas. Nь sajn̄ sulalən̄ kerkuokkez traktorissez, ravočəjjez da stancijaiš sluzassəjjez ponda. Šəras — stolovəj da klub. Mijə ogə kezə stancijaas, ogə suvtčə — əni setčīn pusto, abu ŋekin. Mijə munam ožlan, matiš kolhoz ьbbez dьnə, kьtən uzalən̄ əni stancijaiš traktorres da vartan masinaes.

Blīšan-ŋi mijə ažzam, kьz stovbezən kajə busьs, kьlam masinaezliš sum. Loktam matəzьk. Бv vьл̄n vartən̄.

Kuim vartan masina uzalən̄, kədnə traktorrez bergətən̄.

Tatən čuť ŋe vьdəs kolxozīš muzikkəs da iŋkaes. Vartan masinaez gəgər muzikkez. Nija kajisə koltaez kerəs vьlə, pərtčalən̄ nijə da šetalən̄ varavan. dьnə. Mədikkez ləšətən̄ mesəkkez vartan masina uvtas, kьšan̄ ŋe vьzьt sumən pətə vartəm da tələtəm šuьs. Kuiməttez dugdьvtəg rovžən̄ mesəkkez doloŋ mədər ladoras, kьtən šusə sortirujtən̄.

Vartan masinaez ьzьt samotrjas (pьrkətan) kuža orl̄təg kьššə vartəm izasьs. Iŋkaes vestalən̄ izassə vartan masina dьn̄s. Muzikkəs kokŋita kvatitən̄ sijə da tečən̄ press vьlə, kəda sulalə setən-zə ŋe vьл̄n. Minuta vərti izasьs pətə pressis ьzьt zolotəj kod tukkezən.

Kadiš kadə loktən̄ gruzovəj avtomobillez, gruzitən̄ šu mesəkkəsə da kьskən̄ nijə əlevator vьlə.

Uz munə, kьz fabrikaьn.

Kolxoznəj vartəmkət tədsašəm vəgьn mijə munam ožlan, vižam əlevator dьnə tuj.

Əlevatorəž 5 km, i pьg eta tuj kuža kьššən̄ vartəm šuən gruzovikkez da podvodaez.

Zasuxakət peššəm.

Carskəj Rošsija dьrŋi šədmušina šeppezьn vьd godə urozajьs ŋe ətik das šurssezən kuvlis zasuxašan.

Šeppez asьvvьv čaštьn urozajьs kuvlis kəs təvšan. Ču-kьrtčьvlišə da košmьlišə sogdi tušsez. Žik žirьt vaən zava-

ritəməş əsalisə lissez, arbuzez da dənaez, rusnıblisə da uşalisə puez vıliş mu vılə ploddez.

Sovet vlaşt nuətə resıtelnəy peshəm şelskəy xozajstvovn eta vıçkət.

Pondəny vədıtny zasuxa tırpıtan kılturaez, mədnoz suny, seeəm vıdmassez, kədna oz polə zasuxaşı.

Peshəny ıvvezıny seeəm ızaləm ponda, kədə vızıs-vy vlagasə muas.

Peshəny jogturunnezkət, kədna una vostəny vlagasə muşı da koştəny sıjə.

Kerşəny vıdkod meraez, medvy əktıny ımsə ıvvez vılas.

Əddən zasuslıvəy rajonnezıny kerəny orosenno (kışkaləm) — garjəny kanavaez da lezəny setçə vasə matış juezı da mədik vodojommezış.

Kəs, vatəm mu ulış Zavolzjoyn. Ne juez, ne mədik vodojommez setçın abuəş. Çasto ovlə zasuxa, kəs təv, busa burannez.

Abu va, i bur şədmuşına pasnaş uçətə şetə urozajsə. Zeraştəm goddezə şues kuləny, i sotçəməş, kuzəş sulaləny ıvves.

Ne ətik millıon gektar bur şədmuşınyş əsə veş.

A ed nıja vermısə-vy şetny ne ətik das millıon centner sogdı. Va toko kolə.

„Zavolzjoış şədmuşına şteppez dolzonəş şetny SSSR-ny ızalış otırlə nən“, — sız resıtıs Kommunistıçeskəy partıja.

Volga vılyny Kamısyn dınyny loasə stroıtəməş plotına da vına gidroəlektrıçeskəy stancıja. Plotınaş da əlektrıçeskəy nasosses vılyna levtasə Volgaas vasə, i volzskəy vıaş kanəlez kuza kışsas Zavolzjo ıvvez vılət.

Ulış Zavolzjoış şədmuşına mulə şetasə va i sıja eta ponda şetas bur urozaj.

Veşas i ulış Zavolzjoış geografiçeskəy kartaş—vıd ladorşən poperegalasə sıjə „juez“ da „juokkez“, loasə „tıkkez“ da „tbez“.

Karta vılyny əzə Kamısyn gorod.

Polzaa sedtəssez da promışlennoşt.

Şədmuşına ştepp zonaş bogat ne toko bur muşınən. Şı rıekıny kıljəny i vaznəy polzaa sedtəssez—meduna ızsom da kərt ruda.

I z s o m ь s una kujlә Doņeckәj krjazьn.

Karta vьln azzә Doņeckәj krjaz.

Vьdәs eta mestaьs, kьtәn kujlә izsom, sušә Doņeckәj izsoma vaššejnәn, livo Donbasәn.

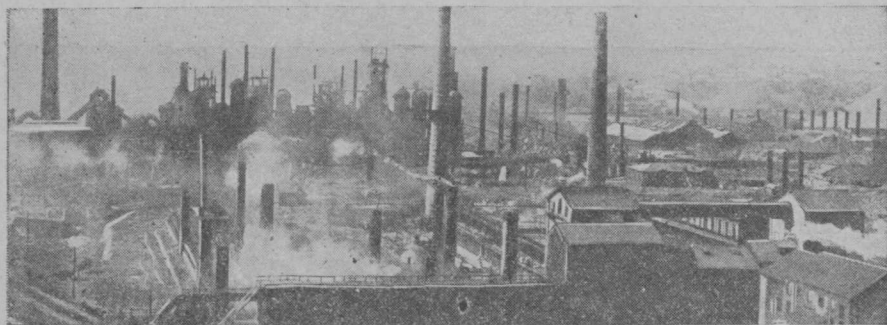
Рьтлаңьн Donbas дьншән, Днпр ју сајьн, *Krivәj Rog* gorod дьньн, а siz-zә Kрьmskәj кәз вьльн, *Kerç* gorod дьньн, emәš kәrt ruda lәn ьзьт zapassez.

Kрьmskәj кәз вьльн sedtәnь esә s o v.

Karta vьln azzә niјә mestaezsә, kьtәn sedtәnь kәrt ruda.

Azzә Krivәj Rog da Kerç.

Donbas, Krivәj Rog da Kerç—әddәn ьзьт promьslennәj rajonnez.

Makejevskәj zavod.

Tatәn ңe әtik das da ңe әtik šo izsoma saxtaez, kәrt rudnikkez da metallurgiçeskәj zavoddez.

Donbas oзыьk i әni.

Donbasьs ңe рьг vәli seeәmәn, кьеәm sija әni.

Vazša-vaz kadә tatәn vәli oҗirtәm, gozumnas eondišәn sotçәm štәp.

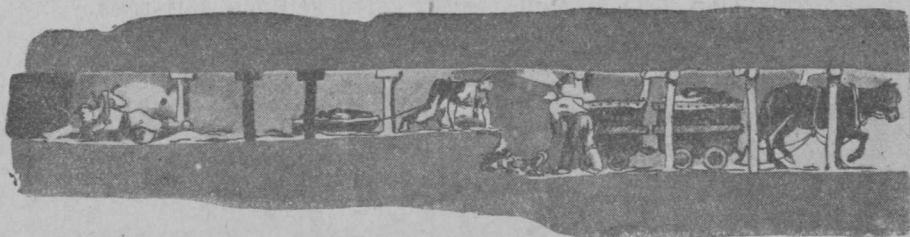
Toko vaļa tavunnez јiršisә sь kuza, da soçьnika pan-tašlisә kәzәm šuez.

I ңekinlә ңekolanaәn kujlisә mu рьekas izsom ьзьт zapassez.

No vot çulalәm stoletija sәrьn pondisә stroitçьnь kәrt-tujjez, pondis peryta vьdmьnь promьslennost. Pondis kovnь lontan da kәrt. Kapitalisttez çoza tәdisә, sto Donbasьn emәš som da ruda bogatstvoez. Pondisә ңәvнь Donbasas mu da

stroitnъ saxtaez da metallurgiĉeskaj zavoddez. Ne etik das ŝurs niŝsajŝaləm kreŝŝanaъ eksisə tatĉə da loisə saxtorrezən da raboĉajjezən metallurgiĉeskaj zavoddezъn. Bъdmisə zavodskaj korpussez. Bъd mestъn əzjisə domnaez. Bъd ladora ŋuzalisə kərttuj reŝsaez. Nъ kuza pondisə meŭkajtъnъ platformaez rudaən da somən.

Bъdsə gorodokkez uĉitik kerkuokkezən da zemŭankaezən top gəgərtisə saxtaesə da zavoddesə. Setən olisə raboĉajjez.

Uz izsom saxtaezъn *ozzbbk*. Pemyt lazmyt zavoŭjъn, ĉasto ŝpina vъln kujləmən, raboĉaj pazətis som. Veknit da lazmyt koridorrez kuza daĉok vъln kъskis sija sōmsə vagoŋetkaez dъnə. Uməlik vəvvez somnas vagoŋetkaezsə kъskisə podŭomnəj (levtan) kletъnə.

13 ĉasən sutkinas uzavlisə nija ul saxtaezas. Bъdəs uzsə kerisə kiezən. OBUSOK da kajlo—vəlisə saxtorlən bъdəs ruĉijaez.

Grossez poluĉajtlisə saxtorres aslanъ adskaj uz ponda, a kapitalisttes-kəzainnes bogatŝalisə nъ uz vъln.

Ne tədnъ əni vaz Donbassə.

I ŝled' ez koŭĉĉъ sъ ozza kəzainnezŝan-kapitalisttezŝan.

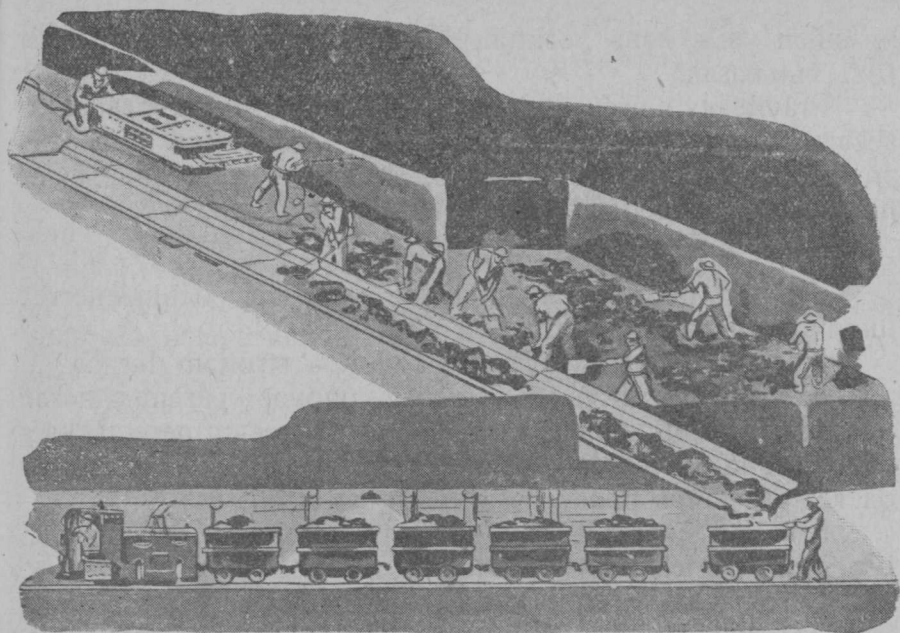
Donbasiŝ prirodnaj bogatstvoez, saxtaez da zavoddez loisə sobstvennoŝtən Sovetskaj socialistiĉeskaj respubŭikalən.

Stroitəməŝ vilis̄ ne etik das vil som saxtaez, perestroitəməŝ, paŝkətəməŝ da stroitəməŝ vil metallurgiĉeskaj zavoddez.

Zik vil-moz munə i uzъs saxtaas.

Saxtaə lezəməŝ una vrubovaj masinaez. Ćut ne bъdəs uzъs əni kerŝə mexaniĉeskaj sposovən. Uzavъnъ saxtorres pondisə ne torjən-zugjən, etikən, a organizovannəja—brigadaezən.

Vezŝis Donbasiŝ raboĉajjezlən olanъs. Raboĉajjez ponda stroitəməŝ jugъt, zdorovaj kerkuez. Bъdlaъn stolovəjjez, fab-

Uz izsom saxtaņņ *əni*. Bzēt əlektričestvoən jugdətəm stolņņ uzałə vrigada. Vrubovəj mašinaez vundbštəņ sōm plassə. Mexaņičeskəj buravəņ kerəņ oštəez. Puktəņ vztvčatəj vessestvoez. Žugdəņ plassə. Zbrgezəņ vestaləņ sōmsə pəlija zolovə. S mīs tarəvtčə vagoņtkəezə. Əlektrovoz kbskə nižə podjōmnəj klet dņə.

rika-kuxņəez, čəladsaddez, jašliez. Kerkuēs gəgər parkkez da saddez. Nuzətəņ vodoprovod da kanałizacija, kerəņ vaņəez.

Днепровскəj əlektričeskəj stancija (Днепрогəs).

Karta vьlņ azzə Днепрогəs.

Əddəņ unā ənergijaļs kolə, medvь Donbas da Krivoro-zjo saxtəezьņ da zavoddezьņ vermisə uzavņņ ņe ətik šurs vьdkođ mašinaes. Esə unazьk sija pondas kovņņ sek, kər pondasə uzavņņ viļ zavoddez da saxtəez, kədna əni stroitčəņ-ņi i kədna pondasə stroitčəņņ.

Kbs vošņņ etə ənergijasə?

Darovəj ənergijaļəņ bzt zapassez vələmaš setəņ-zə ma-tьņ saməj prirodaas. Etə—Dņepr vizьvtan valəņ ənergija.

Šuməņ da uņņaləməņ, porog vьliš porog vьlə ušəməņ tədtəm kadšāņ kotərtis tatəņ Dņepr. Bzt uz vermis-vь ker-

нь сылэн ваьс, кэвь еэктнь ишнь сija srazu этик местьн
ьзт вьльнашап.

Pravitelstvo polučitam šerti god mäd uzalisä inženerez
seeäm vopros resьtäm vьльп, кьз ispolzujтнь Dнeprlis
эnergijasä, i loktisä вьвод дьнэ, sto Dнepр вьльп kolä stroit-
нь вьльп plotina da gidроэлектрическэj stancija.

Vit god не этик шurs мьмда равоçäjjez da inženerez
лун i oj upornэjа pessisä Dнepркэт.

Una šakьttez kolis vermьнь plotina stroitam дьрңи.

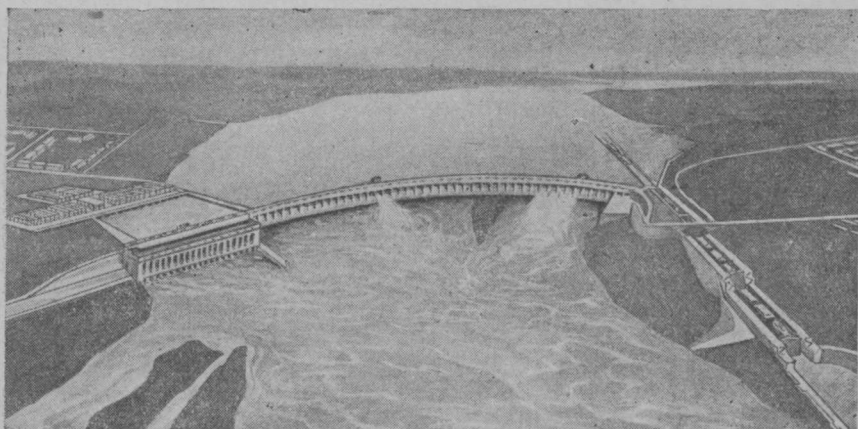
Kovьlis torrezän jэrьнь jusä puovэj peremьškaezän
(jэрrezän), kaçajтнь ныш vasä da uzavnь seeäm peremьškae-
zas pyr sija i vizciтэн, sto burgан vaьс uškätças pьekas
da rez-paz keras вьдэс иzsä, a aшньсэ uzališsesä vijas.

Jэrjisä Dнepрсä ьзт plotinaän da plotina дьнас stroi-
tisä gidроэлектрическэj stancija.

Pьkьsis Dнepрьс plotinaas da uškätcis paškьт kэrtovэj
trubaezä, кьтэн вэлисä suvtэтэмэш электрическэj stancijaiš tur-
binaez.

ьзт вьнэн uškätcis vaьс kэrtovэj trubaezas, vaçkis
turbinnэj koloso lopašsezä da pondis bergätльнь nijä. Pon-
disä uzavnь электрическэj masinaez, i provoddez kuza элек-
трическэj tokьс элктростанцияшап pondis munнь вьд la-
дорä.

Dнeprogäsiš электрическэj tokьс сьмда pondas kernь
иzsä, мьмда kerisä-вь 18 million равоçэj. Не sija toko lo-

Dнeprogäs.

as узьс Днєпрогəслəн, медвь узалисə Донбаслəн да Криво-розјолəн масинаез, saxtaez да заводдез. Днєпр дьньн вьд-мəнь вил заводдез: цугунолїтејнəјјез, сталелїтејнəјјез, алуми-нїевəјјез, масиностроїтелнəјјез, химїческəјјез. Nija тозо Днєпрогəссəн pondasə узавнь.

Зевсїсїсə ва рьєкас Днєпровскəј пороггес. Омəн Днєпр куза pondїсə ветльнь пароходдез,—Днєпр lois sudo-ходнəј јуəн.

Днєпр дьншəн гарјасə канавaez vatəм, sondїəн sotəм. штеppezə Днєпр береггез куза. Канавaezəттас лєзасə ва. Lov-засə sek штеппес і pondasə шетнь ьзьт urozajјез.

Вьдса ходəн pondas узавнь Днєпрогəс, tok pondas-муннь совхоззеzə да колхоззеzə і колхознəј да совхознəј. Ъввез вьльн pondasə узавнь əлєктрїческəј plugгез.

Упразненцоез. Контурa карта вьльн пасјə шəдмүсїна штеp зона.

Контурa карта вьльн гїзə јуезлїш нїммеz, кəдна котəртəнь шəд-мүсїна штеpəт.

Карта вьльн пасјə Донбас да городдеz: Кривəј Rog, Керц.

Карта вьльн пасјə Днєпрогəс, Камьєинскəј plotїна.

5. КƏС ШТЕP ZONA.

Ојлаң Каспїјскəј морјо дьншəн, Volга улїш визьв кьк-нан лadorəт і ьлэзьк асьвланə, Китaj гpанїцаez дьнəз, paшкьт-полосаəн kujлə кəс штеp.

Карта вьльн аззə кəс штеppez.

Кəс штеppeзьн.

(Putesestvennik pišmoїš).

Кьк тəлїш ме оли кəс штеppeзьн. Me гəгəр, кьтцəз су-зїс шїн, кьссїс коңецтəм əтцузəма ровнəјїн. Недьр sulalis штеpьс вьдрəма тульсшa мəдəтцанас. Цоza дугдїсə цветїтнь сьлəн рəма цветтес, і медоззa gozumшa зар lunnes коштїсə-vez турунсə. Toko польн да бурјан ez шетцə sondї sotan ју-гəррезлə. Vez-rud, busa sulalis штеp. Кəр пəлтїс тəв, busьс-лєвтїшлїс вьдса stovbezəн да лєвалїс штеp кузас.

Зьвотнəјјез зевсїсїсə заршəнас кїн кьтцə вермїс. Toko-əтїк зəзьввез мєлкajтїсə польн коласас.

Mukəd pora əксьлїсə кьмəррез, вїрдalis, гьмalis, пєлкї-услїсə медоззa гьрїш zer топpez, no лєвлїс ьзьт тəв і нəвəт-лїс кьмəрсə мəдəрə, і штеp оззa moz sulalis кəс, busa.

Əti-mədilaət şep kuzas melkajtisə çoçkom pjatnaez—solonçakkez. Solys vəsnitik korkaokən vevttıylis musə, i çajtçis, zıv ıym uşis.

Mukədləət sonđi vılas jugjalisə sola tyez.

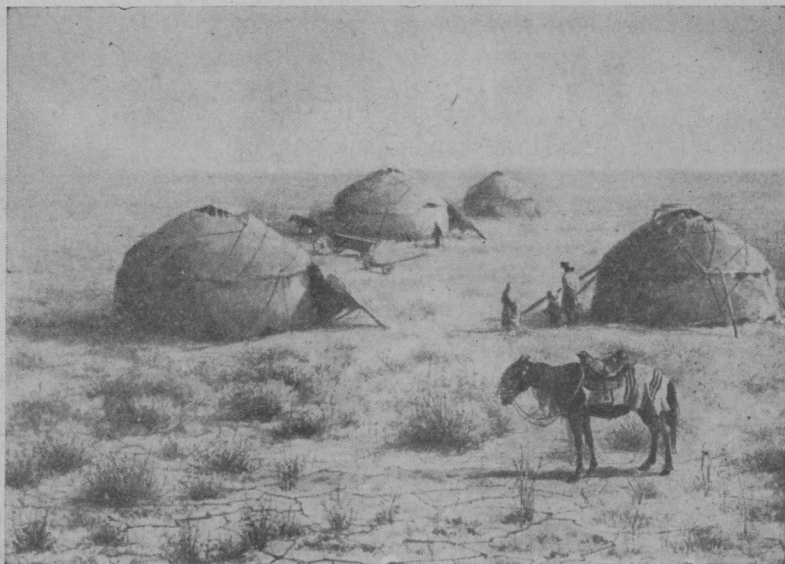
Ñekin nektən ez vəv, zik vıdəs kulis. Toko poroj ыльп тьдалisə kazakkezlən kibitkaez, vəv tavunnez da vaıa stadoez нь gəgər. Da melkajtisə poroj çoçkom palatkaez da burovaj vıskaez işşedovateľlezlən-razvedçikkezlən.

Kəs şeppezyn priroda.

Vevdər. Vižətə karta vılə: ne vıdlaəpn ətkod kəs şeppezlən vevdərıs. Kəs şeppezlən ғыtlanış zыпыс—lazmьt rovnəjin, kəda lazmatçə Kaspijskəj morjo dьnə. Asьvlanış zыпыс—vыльпа rovnəjin nevыльп kerəssezən.

Kəs şeppezlən rovnəjinnes kərkə morjo pьdəsən vəlisə. Eta jыlış viştaləny una sola tyez, mu uçastokkez, kədna voşşisə sovnas, da rakuskaez, kədna pantaşəny muas.

Klımat. Kəs şeppezyn gozumьs əddənzьk zar da kəs, nezeıi şədmuşina şeppezyn. Şoça loktə tatçə sonьt da ul təlyс Atlantıçeskəj okean vevşəñ, i zerres gozumnas roçti oz ovlə. Çasto pəltə kəs təv—„suxovej“. Zarşənas muьs koşmə da potlaşə.

Kəs şepryn.

Təlys tatən, kəz i şədmuşina şteprezən, zenət, no toko kəzətzək. Təvnaş çasto ovlənlə ɫm purgəz-burannez. Təv kəneçəş nəsoça ovlə gololedičə—ştepreş omən vevttişə jəən.

Juez. Jues kəs ştepas jeeə. Medvəzttəs nɫ kolasiş: *Volgalən uliş vizvəls, Ural da Əmbə.*

Gozumnas jues vura koşmənlə. Gozum kəneç kezas nəki seeəm vət ju kuza, kəz Ural, parəxəddeslə vetlənlə loə şəkət. A posni jues sovşem koşmənlə. Kəs ştepreziş una jues oz loktə morjoezas, əsənlə pesəkkəzas livo uşənlə nəvət təzə.

Karta vənlə əzə vıştaləm juesə.

Вьдmassez. Kəs şteprenlə vьдmassez siz-zə, kəz i şədmuşina şteprenlə, tuləşnas, gozumnas da arnas vezşənlə.

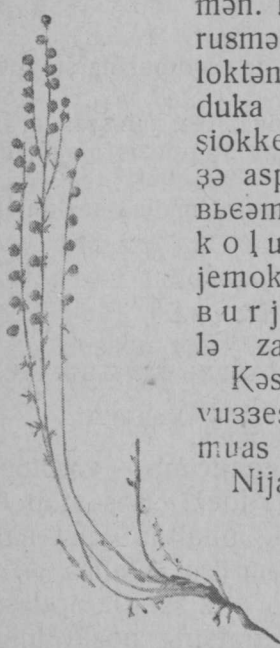
No unəzəksə tatən vьдmənlə seeəm vьдmassez, kədna vьeəmə vьдmənlə i zasuxə dərni.

Oz tuləşnas, kəz toko sɫlas ɫməş da muas jizas vəş, pəryta pondənlə vьдmənlə seeəm vьдmassez, kədnələn eməş lukovicaez,—ɫmdorçaçəz, vez da gərd tulpannez. Nədyr kəzə kəs ştepreş vevttişənlə vez turunən.

No tuləşsə çəzə vezşə zar da kəs gozumən. Tulpannez dugdənlə çvetitnə da kəldətənlə, rusmənlə, a turunəş vьdəs soţə. Nylə şmenəən loktənlə zar rədejtən vьдmassez — duka zor polənləz. Nija jurşiokkezən vevttəməş, sijanioz lezə aspəşinəş pətnə vasə. Siz-zə vьeəmə vьдmənlə vevvluzzəjkolučka—posni lisseza da jylə jemokkeza turun — da vьd k o d v u r j a n n e z, kədna ozə-zə polə zasuxəşis.

Kəs şteprezən vьдmassezlən vuzzes kuzaş, kədna pəryənlə pьdə muas da səskənlə setçiniş vasə.

Nija soça sulalənlə ətaməd dənşən. Nɫ koləsət tədalə kusməm, zarşən potlaşəm mu. Seeəm mestəzən, kətən muşinas una sov, pantaşə osovəj vьдmas—s o l a n k a.

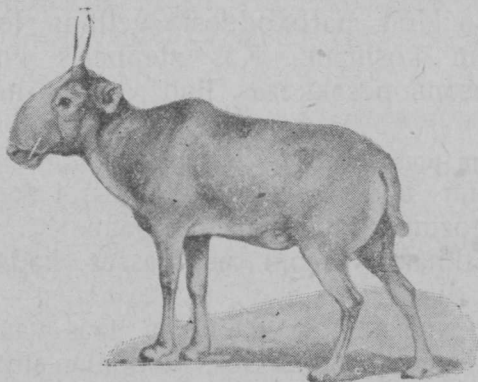
Polənlə.

Solanka.

Mušin. Kuz, zar da kəs gozumşan da soça vьdman vьdmasseşan muas oz vermь lonь sьmda munəgьlьs, kьz şadmuşina şeppezьn. Muşinьs kəs şeppezas unazьksə v u r ə j, kьtən ңevna toko munəgьlьs. Pantaşə i solonçakovəj muşin. Seeəm muşinas una sov.

Zьvotnəjjez. Gьriş zьvotnəjjez kəs şeppezas jeeə. Pantaşənь perьtakotraşış sa j g a k k e z. Va da şojan kossikə nьlə kolə una kotraşnь. Toko perьta kotraşəms i spasajtə nişə kəinnez so gja.

Sajgak.

Kəs şeppezas, kьz i şadmuşina şeppezьn una grьzunnez — s u ş l i k k e z da mukəd. Sişzə tatən una z ə z ь v v e z da z m e j j e z, naşekoməjjez kolasiş— k ə v ь v k a e z da s a r a n ç a.

Unazьkьs kəs şeppeziş zьvotnəjjez kolasiş kraşitəməş sotəm şep rəmən i sijən ədva tьdalənь sььn.

Zadanəoez. Sravnitə kəs şeppeziş klimatsə şadmuşina şeppez klimatkət.

Viştalə, kьz kəs şeppezьn vezşənь vьdmassez tulьşşan arəz.

Sravnitə kəs şeppeziş muşinsə şadmuşina şeppeziş muşinkət. Mьla kəs şeppezas jeeazьk munəgьlьs?

Viştalə, mьj em osobennəjьs kəs şeppeziş vьdmassezlən da zьvotnəjjezlən.

Kəs şeppezьn oliş otir.

Paşkьt kəs şeppezьn vazşa kadşan-ңi olənь k a z a k k e z da k a l m ь k k e z.

Vişətə medvərja karta vьlьn, kьtən nişə olənь.

Unazьksə nişə podavəditəmən zənimajtəçənь— vəditənь ьzьt stadoezən bałaez, vəvvez da verbluddez. Kəs şeppezьn umələş vьdmassez, no nişə vermənь pitajtnь ьzьt bałə da verblud stadoez, kədna əddənsə oz vərjişə şojanas.

No şozə una mesta kolə, medvь verdnь sьmda podasə. I kazakkes da kalmьkkes guzumnas vetlətənь poskotinais poskotinaə. Vərjasə poda ponda burzьk poskotina, suvtətəsə

гьновэј кивиткаез і олэнь сетэн кьтчэз подаьс оз шойьс турунсэ.

Тэвша стојанкаез вьльн керэнь прьша керкуез. Назом сорэн шойш стройтэнь ния.

Kazakkezlən koçujtəm.

Шойстис да талис подаьс турунсэ аул гэгэршис. Қолэ мәдик мести муннь.

Аульн асьвшаң әтмәдәрә котрашәм. Иңкаез разэнь кивиткаесә, теңэнь ковјоррез, олпаş, posuda. Muzikkez gruzitэнь арбаез (telegaez тужә), тәвалэнь мукәд pazьтсә верьлуддез вьлэ.

Бьдәс gotov. Vərzətçəнь тужә.

Арбаез вьльн, кәднаә porozzezəs dođđalisə, мунэнь иңкаез да çəlad. Нь вәршаң vazнја sagjэнь верьлуддез. Gorbvez вьланьс ньлэ тәвалисә каттәм кивиткаез. Verьлуддез шәгьн мунэнь вәнвез да мәссеz. A medvəгьн-ңи — ваļаез да кәzаез. Zurtэнь арбаез. Baksэнь ваļаез, gorzэнь верьлуддез, mьksэнь мәссеz, gərdлэнь вәнвез. Кьлэнь çəladлэн gora сьез.

Бьдәс karavan оzас вән вьльн мунә Авај. Mukәd muzikkес, tozo вәнвез вьльн, мунэнь вәршаңғс.

No vot sondiьs lezçan doras-ңи. Jenəзььs lois zolotəј kod-rozovəј.

Çoza pemdas. Авај şetə znak, і karavanьs suvtçə uzik kezə.

Асьвнас, јestas toko petнь sondiьs, вәра вәрзэнь тужә. Oј kezас вәра suvtçəнь soççiшнь.

Siz noļ lun munis karavan setçin, кьтэн бурзьк турун, кьтэн em bur јuan va, кьтэн тужә бурзька јонмәтнь podасә.

Vəliş vitət sutkias ьльн pondis jugjavнь тьок.

Peslisə vasə — bur, çəskьt. Da і turunьs suk, vez.

Resьtisə setçə suvtçəнь.

Suvtətisə kivitkaez, і aul gotov.

I vot вьд ladorə-ңи aul гэгәрәттас мунисә вәнвез, мәссеz, кәzаез да ваļаез.

Rud lois ньшаң şterььs.

Kьk das мьмда ьзьт ләг ponnez karaulitэнь stadosә. Kivitkaes озьн sotçəнь кәşterрез, і нь вьльн мьјкә рушә.

Aul дьншаң ььнокән да səma kumьs dukən vaçkə çu-zəmbанә.

Къз кәс штеppeзиş отир олисә Октаврскәй революцияәз.

Кәс штеppeзиş ыът пространствоез вьлн вермасә verd-сьнъ не әтик шо миллион пода jur.

No pogoddaьs tatәn çasto umәl ovlә. Zarşanas turunьs sotçә. Mukәd tәv pora, kәр ьmьs jeeә uşlә, vevdәrşanas ovlә jь, sogmә sь kьza jь korka, kәdә nełki vәv korytaez oz vermә zugdьnь. Sek pondәtçә „dzut“ — ььgşanas poda-ьs pondә sval kuvnь. Sьşsa, podaьs eсә çasto sogalәnь sa-rәn, şivirskәj jazvaen da mukәd sogәttezәn.

*Ремьт, неgramotнәj koçevnikkes vәlisә vьdsәn priro-da kiьn.

Nija neкьз ez peşşә svalнәj пода kulәmkәt.

Pondas-kә пода sogavnь, munәnь tәdiş dьnә, kәdә vеşkәtәm vәrьn podaьs eсә әddәnzьk pondә sogavnь da kuvnь.

Кәс штеppнә şәkьt suzәtnь vasә. Kolә garjьnь pьdьn ko-lodeççez. Bur şteppнәj kolodeççez vәlisә vajjez (vogatәjjez) kiezьn.

Bajjes polzujtçisә gov jәz remьtnas. Vьd şojan neтьr-mәm (beskormica), vьd пода kulәm vajisә nьlә vił vogatst-vo — шо unazьk bednakkes loisә nь vatrakkezәn.

Carskәj pravitelstvoьs, koçesno, siз-zә ez tәzdiş ştepp-nәj koçevnikkez xozajstvo jьliş.

Sija eсә açьs rozoritlis ena şteppeziş otirsә: sija ştepp-nәj koçevnikkesliş mьrdqьlis poskořinaesә da musә i şetlis roç pereşeleneççezlә.

Мьj kerә sovet vlaš şteppнәj koçevnikkezliş olan burşәtәm ponda da şteppнәj podavәditәm levtәm ponda.

Sovet vlaš reşьtelнәja kutçis is koçevnikkezliş xozajstvo-sә da olannьsә mәdkodşәtәm verdә. Sija pondәtis stado ьz-dәtәm peşşәmşan, mьla sьşan zavişitә koçevniklәn vьdәs olanьs.

No oz tuj podavәditәn xozajstvosa levtьnь mestaiş mes-tәә pьr vetlәtikә.

Sovet vlaš primitә meraez, medvь koçevnikkes pondi-sә ovnь oşedlәja — pьr әtik mestьn. Sija vьd sredstvoәn otsalә nьlә.

Organizujtçәnь xozajstvoez әtlaьn turan ьkәm ponda, turun kәzәm ponda, stroitçәnь obsestvenнәj пода kartәez, garjәnь әtlasa kolodeççez, kerşәnь pruddez, vәterinarnәj punkttez.

Коçевниккезлiш культуранәј уровең левтәм понда кершәнә „гәрд кивиткаез“, сколаез. Stroitsәнәь волһиçаез.

Муузаләм понда кәс штеппес умәләш, но сь тужә нияј вермасә питәјтнәь не әтик шо миллион подаәс.

Штепнәј подавәдитан хозәјствосә правилнәја нуәтәм дәр-ни әддән una јай вермасә сетнәь ена штеппес.

I воҗ кәс штеппезьн паҗкалә совхознәј строителство, строитәнәь подавәдитан совхоззез.

Әни подавәдитан совхоззес сетчин una-ни емәш.

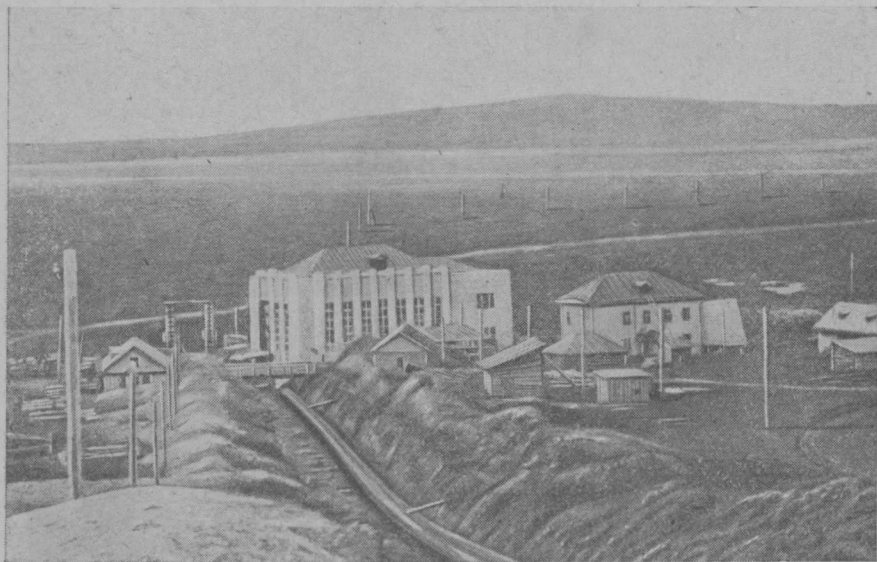
Polzaa sedtәssez da promьshennoш.

Кәс штеп ми рьекьн медвәрја кадәз тәдтәмән кујлисәь зьыт богатствоез.

Lovzisә рустьннәј штеппес сетчин, кьтән socialistическәј хозәјство строитишез upornәј узсан ошсисә мулән тајнаез.

Dugdьvtәg ми vevdәrә левтәнәь шәд som *Karaganda* saxtaiш. Lun i oj әмвинскәј нефт котәртә труваезәт вьскаезиш Каспијскәј морјо берег вьльн. *Balxas* ть берег вьльн строит-çә миҗн медьзьт завод медь сьләтәм понда.

Karta вьльн аззә Karaganda, Әмвинскәј нефтанәј promьшолlez, кьтән Balxas ть берег вьльн ем медь.

Кәс штепнәь завод строитәм.

No etā pondātām toko. Kās štep mu pьekьп oštāmš
бзът zapassez mednėj, сьнкovėj, свincovėj rudaezlān da mē-
dik dona sedtāssezlān.

Siz zagvьv vezšānь kās šteppez, a ātlaьп etakāt vezšā
i kazakkeslān olanьs.

Коçевниккез-казаккез loānь stroitēļlezān, gornakkezān,
neftānikkezān, çаркānь коçujtāmsā da pondānь ovнь pro-
мьslennėj ravoçājjez kulturnėj olanān.

Morjo pьdāsiš neft. Vazša kadšan-ņi çerikьjišsez, kād-
na ujavlisā Kaspijskėj morjo kuža neььп Əmba ju ušām
dьнšan, kazavlisā, sto vaьs tatān jugjalā raduga vьd rāmān.

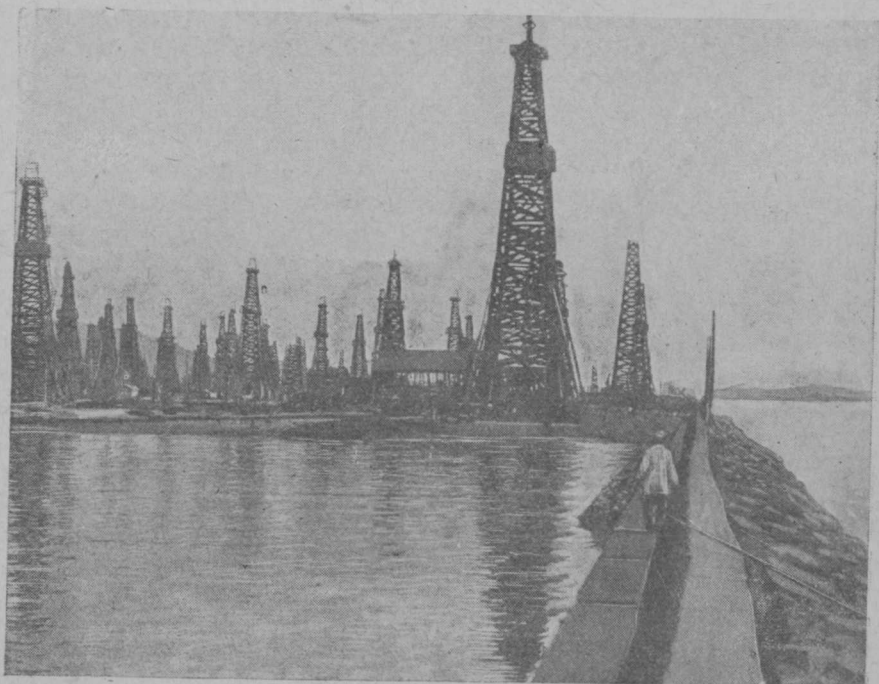
Išledujtisā bereggesā da morjo pьdāssā.

Petis, sto pьdьп morjo pьdās uvtas kujlānь mu plas-
sez, kādna bogatēs neftān.

Sovetskėj pravitelstvo resьtis mьrdььпь morjoьsliš etā
neftā.

Morjoas kerisā кьз izovėj štena — damba. Etān štena-
nas jārjisā nevna morjosā. Kaçajtisā seš vasā. Кьк god oj i
lun uzalisā vьna nasossez. Vēliš sьvārьп mьççisiš pьdāssьs.

Коштām morjo pьdāsas stroitisā, ñe ātik das neftānėj vьs-
kaez da pondisā sedtььп neft.

Со́за татән пондис җызгънь вьна нефтанәй fontan. Сижә иғналисә да отводнәй трубаез куза нефтсә индәтисә веşkьта нефтанәй баккезә.

Рабочәйез да инженерез una нефтсә мьрddисә priroda-ьслиş socialističeskәй хозайство пonda.

Кьз вәр sulalәнь нефтанәй вьскаес setçin, кьтән кьньм-кә god озти вәли моржо рьдәс.

Җерикьҗан промьşоллез.

Кәс şteppez zonalән рьтвьв җаştьс куҗлә Каспијскәй мор-жо береггез куза, Volga ju улиş теҗенно куза да Ural ju куза.

Ена мeстаезьн емәş җериіş ьзьт богатствоez. Una dona җерисә кьҗәнь setçiniş. Сижә мунә ңе токо омән Союз па-таас, но і граница сажә кьскәнь.

Карта вьльн аззә zonalіş етә җаştсә.

Кьтән Volgaьс уşә Каспијскәй моржоә, setән sulalә *Astraxan* gorod.

Етә җери промьşоллезиş мед vazнәй centr. Береггез дь-ньн ңе әтик şо паруснәй җерикьҗан рьззез. Југьтшаң југьтәз җерикьҗан şезонә татән грузитәнь җерисә.

Revolucijaәз Astraxanьн җерикьҗиşşез из вьльн богатşали-сә гьриş тогoveҗез.

Ви Astraxanьн ңе әтик das şurs-ңи җерикьҗиşşес-колхоз-ңиккес. Њь коләсьн una оззаşa коҗевнйккез-калмыккез.

Әни татән stroitәмәş ьзьт коңсервнәй заводдез, холо-дильниккез, seeәm заводдез, кәднәьн stroitçәнь җерикьҗан sudnoez.

Карта вьльн аззә *Astraxan* gorod.

Кәс şteppeзьн туйез.

Октяврскәй revolucijaәз кәс şteppez куза мунис токо әтик кәрттуй.

Сижә мунис Orenburg gorod дьншаң lun-асьвланә, Tas-kent gorod лаңә.

Карта вьльн аззә етә кәрттујсә.

Кәс şteppeзиş unазьк мeстаьс вәли sovşem орәтәма СССР културнәй центрез дьншаң.

Karta. Turkestan-Şibirskəj kərttuj.

Verblud vəli ətik vetlan sredstvoən ena şteppezn. Sь vьln toko i vetlvlişə.

Medvərja goddezə kuz kərttuj stroitəma popereg kəs şteppəz aşvvv çəşt kuza — *Turkestan-Şibirskəj* tuj (Turkşiv). Eta tuj sajšəñ perəta vьdmə krajnə xozaştvo.

Uprazneņəoz. Kontura karta vьln kərvəntə kəs şteppezliş vizə. Pjatnajtə nişə mestaesə, kətən sedtəñ glavnəj roļzaa sedtəssez. Kontura karta vьln pasjə, kətən oləñ kazakkez, kətən oləñ kalməkkez.

Pasjə Karaganda da Astraxəñ goroddez.

Azzə, kət muna Turkestan-Şibirskəj tuj da gizə sijə.

Uz ne urokkez kosta. Kerə əlvom „Kəs şteppəz zona“ tema vьlə.

6. PUSTYNA ZONA.

Aşvvv ladorə Kasprij morjo dьnşəñ, lunlaņnzyk kəs şteppezşə, kujlə pustynə zona.

Lunlaņşəñ da lun-aşvlnaņşəñ pustynə zonaş gəgərtəma kerəssezən.

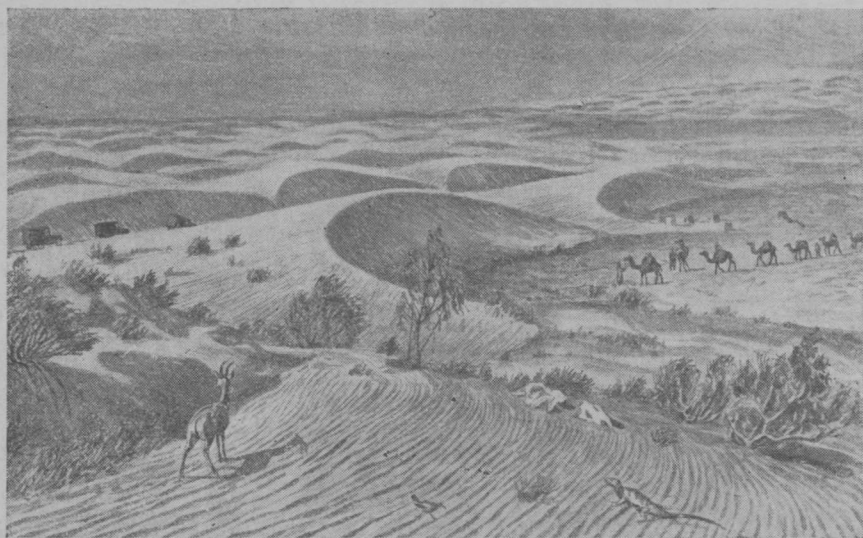
Karta vьln azzə pustynə zona.

Pustynə kuza.

(Putesestvenniklən vişt).

Vьd ladorn, kətçə on vizət, tьdalisə pazalan pesəkkeziş vezkod mьsokkez. Poroj çajtçis, vьtə gəgər paşkalə kьnməñ vanəra koņçətmə morjo.

Mukədləttas pesəka mьsokkes vəlisə venttəməş kьəmtkə puokkezən da listəm kustənikkezən. Şoçnəika vьdmis çorət da vьkaşəñ turun.

Рустыңаып.

Кыз токо петас сонди, рустыңаып лоә зар. Лунсар кезас ресәкыс сиз зирдавлис, сто кус кокән ез туй тајчынь,—сотис. Нељки вәввес, кәдна велалисә-ни рустыңа зар дынас, дугдылисә сојнь да sulalisә јуррезнысә әсәтәмән, sunašisә, i нылә шәкыт вәли ета несаднәј заршаң. Токко вервљуддезлә, тьдалә, ез тәдчы ета зарыс.

Асывнас das çас гәгәр левлис кәс сотан тәв. Sija вьдса кьмәррезән vasәtis зирдаләм ресәксә.

Сондиыс сажәвтчыс ресәка кьмәррез сажә. Ыльн нем ез тьдав.

Зирдаләм ресәкыс зувьтәз вартис çузәмә да киезә, рырис шиннезә, пәллезә да зудитис куçик. Әм ез туй ошнь, медвь ресәкыс ез калскь pinнез вьльн.

Рыт кезас сондиыс шәкыт калитчәм сарән сажәсис да гәрдәмән киштис рустыңасә.

6 lun-ни munis караваныс. Нељки вервљуддез мьзисә шәкыт туйшаң да јуан неърмәмшаң. Munisә nija јуррезнысә әсәтәмән, әдва vestalisә kokkezнысә.

Туй вьлас панташис колодеч. Но ваьс сььп вәли seeәм јееа, сто sija нељки ез тырмы, медвь јуктавнь каравансә.

Grәzitis шerјozнәј opasнош.

Әтик туркменнез коласиш, кәдна munisә караваныскәт, коршис ветльнь озлаң, визәтнь туйсә.

Рѣтнэс сѣя локтис вѣр да вѣjis сѣрас сѣвѣзѣ камѣс.
 Вѣдѣннѣслѣ lois долѣтзѣк, вѣдѣннѣс pondisѣ сѣвстѣвѣjt-
 нѣ, сто мѣсѣннѣoes сѣза ромасасѣ.
 Мѣд lunas караван локтис Аму-дарѣя жу дѣнѣз.
 Этѣ вѣли пѣштѣт да unayaa жу. Сѣ вѣреггѣз вѣлѣт вѣд-
 мисѣ богатѣј вѣз вѣдмассѣз.

Пустынян прѣрода.

Вевдѣр. Вѣзѣтѣ карта сѣрти: пустыня зона куѣлѣ вѣзѣт
Turanskѣј lazмѣтинѣн. Кѣркѣ Turanskѣј lazмѣтинѣс вѣли морѣю
 рѣдѣсѣн. Lunлаңн да lun-асѣвлаңн сѣя лѣвтѣсѣ, а сѣ lun-асѣв-
 вѣв дор куза емѣс керѣссѣз. Tatѣн куѣлѣ керѣса страна *Pamir.*
 Oj-асѣвлаңѣ Pamir дѣншаң кѣссѣнѣ *Ҙаң-Саңскѣј* керѣс-
 сѣз.

Климат. Блѣ SSSR рѣекас рѣрис пустыня зонас. Tatѣѣ
 оз локтѣ ул тѣввѣз.

Пустыня зонаас есѣ ѣддѣнзѣк кѣс да зар, ѣзѣли кѣс
 сѣтѣппѣзѣн. Pantaсѣнѣ seeѣм мѣстѣѣз, кѣтѣн гоzum порѣ
 ѣтик ва топ оз ус—воѣ оз зѣрас. Mukѣд порѣ pondѣлас зѣр-
 нѣ, no зѣрѣс оз vermѣ локнѣ зѣрдѣлѣм пѣсѣкѣззѣс, кошмѣ
 ушѣкас-зѣ. Зѣрѣс lunnas вѣзѣр сѣјн сѣвалѣ 50°-ѣз. Pѣсѣкѣс,
 izzes, metallѣескѣј torres сѣз зѣрдѣлѣнѣ, сто sotѣнѣ кѣз. Но-
 воѣс tatѣн unазѣксѣ ѣтик кѣмѣрок он аззѣ, мѣсѣ, сѣјѣн-ѣд
 lunnas вѣра зѣрдѣлѣм predmettes ојнас сѣза сѣјкалѣнѣ. Lun-
 nas пустыняас зар, а ојнас—рѣкѣт.

Gozumѣс кѣссѣ 5—6 мѣсѣс. Tѣлѣс вѣра зѣнѣт да кѣ-
 зѣт. Ovlѣнѣ 20°-а мороззѣз i ѣлѣки кѣзѣтзѣкѣс.

Јуѣз. Не јѣѣа јуѣз котѣртѣнѣ доррѣзѣвѣвѣша керѣссѣзѣшаң
 Turanskѣј lazмѣтинѣ. No unазѣкѣс нѣ kolasiс ѣсѣнѣ пѣсѣк-
 кѣзѣс лѣво кошмѣнѣ, кѣз i кѣс сѣтѣппѣзѣн. Toko кѣк вѣзѣт жу
 котѣртѣнѣ *Kara-kum* да *Кѣзѣл-kum* пѣсѣка пустыняѣзѣт да
 локтѣнѣ Aрајскѣј морѣю вѣреггѣзѣз. Этѣ—*Amu-darѣя* да *Сѣр-
 darѣя.* Кѣкнан јуѣс pondѣтѣсѣнѣ јѣ uvтѣн вѣлѣн керѣссѣзѣн.
 Amu-darѣя pondѣтѣсѣ Pamir керѣссѣзѣн, Сѣр-darѣя—Ҙаң-Саң-
 скѣј керѣссѣзѣн.

Карта вѣлѣн аззѣ tatѣн кашѣлѣм јуѣсѣ да пустыняѣсѣ.

Med зар кадѣ, кѣр пустыня зонан јуѣс сѣнѣнѣ лѣво зѣк
 кошмѣнѣ, Amu-darѣя да Сѣр-darѣя вѣра вѣздѣнѣ, рѣтѣнѣ вѣ-
 реггѣзѣс. Loѣ етѣ сѣјѣн, мѣла јуѣс вѣлѣн керѣссѣзѣс зарѣаңас
 pondѣ сѣвнѣ.

Pustyňaezas pantašlən̄ i tьez, no unazьksə vatəg. Vaьs košmis, i gərokkezas kolčcis bel vizan sov. Blišaň sija vačkisə ušəm lьm vьlə.

Вьдmassez. I pesəka pustyňaezьn eməš vьdmassez. Вьдmən̄ nija tatən esə sočьka, nezel̄i kəs šteppezьn. Nija siz-zə koknita tьerpitən̄ zarsə da vatəg oləmsə.

Pustyňa vьdmassezlə pьr grəzitčən̄ pesəkkez — mədən̄ tьrtn̄ nija. No unalən nь kolasiš kəzьssezьn̄s seeəm koknitaš, sto təv pora levzən̄ pesək ozas, i pesəkьs oz vermь pьdьna tьrtn̄ nija. Una kustarnikkez kolasiš sovšem listə-məš, nьlən eməš toko vəsnit̄ik veškьt uvokkez, i pesəkьs koknita levzə nь kolasət, oz suvtčь nь gəgər.

Pesəka pustyňaezьn pantašlən̄ i puez — s a k s a u l l e z .

Interesnəjš ena pustyňaša puez: čukьləəš, čukləšəməš, vevttišə-məš borozdaezen, potləšəməš. Lis-sezьn̄s vačkisən̄ učit̄ik šənok vьlə, a tom vez ulokkes pulə loən̄ lissez tujə. Saksaulovəj vəgьs vuzərsə oz šet.

Bzьt juez bereg dorət vьdmas-ses žik mədkodəš. Pesəkkez tatən oz grəzitə vьdmasseslə, vaьs tьrt-mənvi. Doļ beregges kuza kьššə-n̄ suk kamьs, trostnik da puez.

Saksaul.

Mušin. Pesəka pustyňaezas abu mušinьs: soča vьdman lissez-təm vьdmasses počti oz šetə mušin̄sə. Lazmьt mestaezьn pantašlən̄ jeaplodorodnəj solončakovəj mušin-nez. Ju doļinaezət mušinьs vəra əddən plodorodnəj—bur. Sija sogmə pat̄taiš, kədə vьd godə kolə va ьzdəm vərn̄ ju.

Zьvotnəjjez. Pervo vizətan-da, pustyňən̄ žik kьz ne-kьeəm zьvotnəjjez abuəš. No vizətə burzьka pesəkkezas. To ətik izok, to mədik, a setč̄in kuimət lovzisə i sьtəg pondisə kьššən̄. Etə ne izokkez, a žəzьv jurrez, kədna pьrisə pesəkas.

Pustyňən̄ siz-zə, kьz i kəs šteppezьn, una žəzьv-vez da žmėjjez. Kər nьlə grəzitə opasnošt, nija zevšisən̄ pesəkas. Pantašlən̄ 1—2 metr kuza žəzьvvez.

Gьriš zьvotnəjjez kolasiš pustyňən̄ pantašən̄ anti-lopa ez—ostoroznəj da əddən poliš zьvotnəjjez. Čut toko kazaləsə opasnošt, nija təvčikən pьssən̄.

Pustьнаіш сүт ңе вьдәс зьвотнәјјес миçәтәмәш vez kod
рәмә, а сижән умәлә тьдаләнъ пустьна pesәkkez kolasas.

Бзът ју vereggez куза, кьтән сукa вьдмәнъ вьдмас-
sez, ранташәнъ каваппез да тигррез.

Pustьна loә rodinaән dona gort зьвотнәјлән—верв-
лудіән. Сьлән kok рьдәссес раскьтәш, gaddәш, а сижән
sija kokнita sagnalә pesәkkes куза сь рога, кәр вәв шьвдә нььп.

Вервлуд vermә шojнь кәс, çorьт да вьекашан турун. Ne
әтик lun sija vermә ovнь шojтәг i jutәг. Eta kadә sija ver-
мә кьскьнь i mortәс i груз ңе әтик шо kilometr ььна.

Zadaңnoz. Srañitә pustьнаіш klimatsә кәс шeppeziш klimatkәт.

Vištalә, мьј osobennәјьс em pustьнаіш зьвотнәјјезлән да вьд-
massezlән. Кьеәм mestәезьп pustьна зонаас em plodorodнәј мушין?

Pustьна зонаьп олиш отир.

Pustьна зонаьп оләнъ узвеккез, туркменнез
да казаккез.

Medвәрја карта шәрти vizәтә, кьтән оләнъ ena пароддес.

Pesәka pustьнаезьп prirodaьс vedнәј. No i setçin olә-
нь отир. Nija заңимайтçәнъ podavәditәмән. Sizзә, кьз i кәс
шeppeзьп олиш отир, nija коçujтәнъ вала stadoezән—kossә-
нь шojан да ва.

Soça, soça rozñitәмәш pustьнаьп коçevниккезлән aullez.

Ju dolinaezьn va una, muşin bur, burəş i vьdmassez. Sijən oxotitəmən vazşə kadşan setçin şelitçisə oţir. Una olə oţirьs ju dolinaezьn. Unazьksə nija muuzaləmən zanjimajtçəpь—vəditənь saddez, kəzənь una xlorok. Xloroksə kəzənь pondənь şo unazьk i unazьk.

Vatəm, kəs muesə kişkələm ponda vazşə kadşan juez dьnşan garjənь kanallez (arьkkez).

Turkmennez-koçevnikkez dььnь.

Karavanən mijə munim Kara-kum pustьnəət.

Azşə sijə karta vььn.

Omən koңeçtəg kьşşisə ətçuzəmə pesəka mьsokkez. Ni-ja vəlisə vevtəməş sotçəm vьdmassez ostatokkezən. Poroj pantaşlisə saksaullez.

Drug ətik pesəka mьsok sajn vizçistəg şin oзыn oşşis rovnəj mesta 1½ kilometr kuza da pašta. Sь vььn lozən sulalisə 26 turkmenskəj kivitka. Nevnə vьnzьk kolodeççez dььnь juktalisə tom verьuddezəs da vaļaezəs.

Etə vəli turkmenskəj aul.

Mijə setçə suvtim soççişnь da olim kьk sutki.

Vəli gozum, pustьnəьn oliş oţir ponda medşəkьt kad- bьzьt zar ez şet spokojşə ne lunən, ne oјən. Kivitkaezьn şik

вѣдѣс кулис. Вѣдѣс вѣдmasses омѣн сотѣисѣ, i pastuxhez stadoezѣн munisѣ ыльн poskotinaez вѣлѣ, мѣдик kolodeцѣез дѣнѣ.

Кѣк lun вѣрти mijan karavanъs вѣтис munѣм stadosѣ.

Pesѣka мѣсок гѣгѣртикѣ, mijѣ drug ылиѣн казалим, кѣз мѣjkѣ вѣрѣтѣѣ.

Eta вѣли ваѣа stado.

Корѣтаeznas bus коѣ кара-kumskѣj pesѣksѣ тѣлѣмѣн, munisѣ ваѣaez. Nija вѣлисѣ ѣurssѣа unazѣк. Сонди вѣльн jug-jalisѣ нѣлѣн ѣад, ѣera da корѣцѣневѣj каракулѣвѣj куѣиккез-нѣс. Bokкезѣт da вѣрѣѣанѣс котѣртисѣ ызѣт storozevѣj ponnez. A озѣс munis pastux куз kruka вѣдѣн kias.

ѣѣкѣт da otvetstvennѣj из turkmenskѣj pastuxлѣн. Куз lun вѣтлѣтѣ sija пустьѣна куза sotѣн сонди увтѣн. Bedнѣjѣс вѣдmasses пустьѣналѣн, i una mesta колѣ муннѣ сѣлѣ вѣд lun, medвѣ verdнѣ stadosѣ. Poroj вѣтѣс ызѣт бурѣн i stadosѣ тѣртѣ pesѣknas. Bur, кѣр sija нѣдѣр кѣсѣѣ. No ovlѣ i siz, кѣр бурѣнѣнѣн ваѣaez кулѣнѣ нѣ ѣтик ѣоѣн.

Не ѣтик миллион dona каракулѣвѣj ваѣaesѣ вѣд годѣ ѣѣтѣнѣ gosudarstvolѣ turkmennez.

Plodorodнѣj доѣlinaѣн.

Кѣрѣса пустьѣна куза дѣр вѣтлѣтѣм вѣрѣн mijѣ avtomobilѣ вѣльн loktim Ferganskѣj доѣlinaѣ. Sija куjlѣ lun-асѣвлѣнѣн Taskent gorodѣн, Сѣр-darja ju vizѣв куза.

Ferganskəj dolinaəp.

Azzə sijə karta vьььp.

Mestaəb srazu vezšis. Mijan dььnət kotərtisə suk frukto-
vəj saddez, vez ььbez. Často pantašlisə ošolokkez vьььp da
podəp muniš ošir.

No šo esə tədčis, sto pustьnəəb maььp. To veškьtla-
šan, to sulgalaššan ььbez kolasьp melkajtisə kus mestaez-
Mukədləttas ььbes vəlisə tьrtəməš pesəkəp, kədnə pus.
tьnəiš vajətis tələn.

No čozə əsisə pustьnalən medvərja šleddez. Avtom-
bilə pondis munьь svaьnəj ььbez da saddez kolasət.

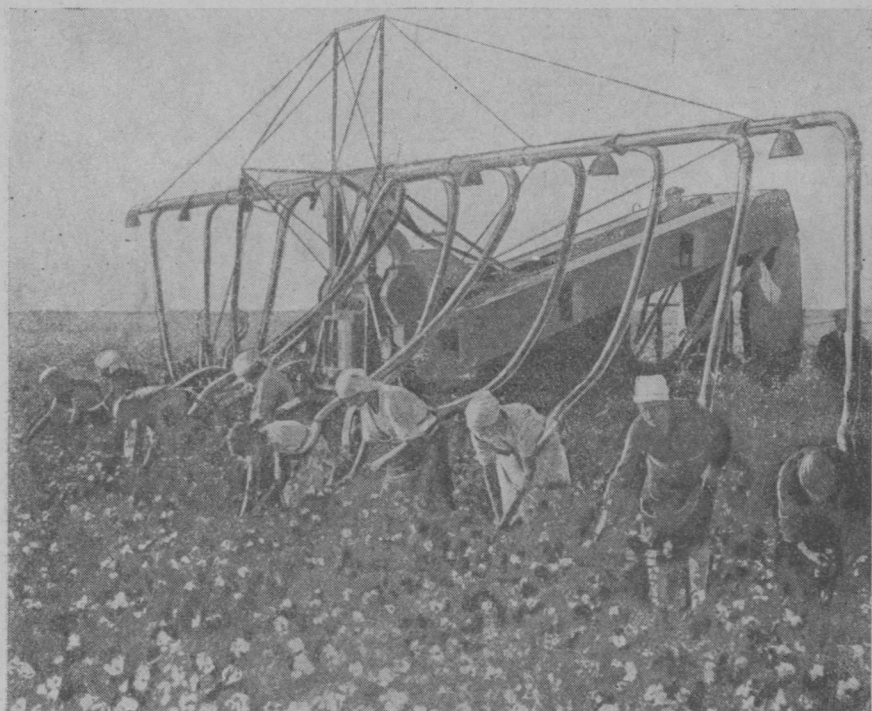
Často kovšьvliis viznь orošitəlnəj kanallez (arьkkez).

Вьдлаьп tьdalisə uzbekkezlən šeļeņņoez.

Čočkəm vizisə nьlən lazьmьt krььsəezə, nєzььt šojovəj
kerkuokkezьь. Ogradaezsə gəgərtisə vьььp šojovəj štənaez.
Kerkuez gəgər vezətisə saddez, duka čəskьt dьnəezə vaxčə-
ez, vinogradnikkez.

Poroj melkajtisə lucerna ььbez, sočьnikə ris ььbez. I
вьдəs etə vəjis xlopok ььbezььp.

Ferganskəj dolinaəp una sonđi sonьtьs da jugьtьs, mi-
ьs вьeəma vadəma arьkkezəp. Xlopok tatəp šetə ьььt ugozaj-

Масинаән хлопок зирлағән.

Ferganskəj dolina—Sovetskəj sojuzyn ətik glavnəj məs-taeziş, kətan vədītəñ хлопок. Uzbekskəj kolxozzes da sov-xozzes бьд godə Sovetskəj respublikałə şetəñ ңe ətik mil-lion kilograməñ bur sorta хлопок.

Кьз пұстыңа зонаьн олиş отир олисə . Октяврскəj revolucijaəş.

Oruzjoñ carskəj pravitelstvo vostis pұstyңa zпnəñ kujlan muesə.

70 god gəgər pұstyңa zпnəñ олиş отир олисə carskəj generallez vlašt utьn.

Pұstyңaьн олиş отирliş mьrdqьlicə medbur muesə, sov-şem dontəma ңəvlisə хлопок da poda. Nija dolzonəş və-lisə vestьnь ьзьt naloggez.

Бьдлаьн sulalisə roç vojskoez.

Pұstyңa zпnaiş uzaliş отир олисə kьkrəvsa gñot utьn—ətkə carskəj generallez gñot utьn, mədkə—setçinşa хан-

nez (carrez), vajjez (vogatəjjez) da mullaез (poppez) [gnot
uvтьн.

Pustьна зонаьн олиш отир пonda olanas pyr ьзыт zna
ceпно vizis va.

No vaьs vəli ханнез da vajjez кьн. Кьнм unazьк və-
li va, сьнм unazьк vəli vлашт.

Vaьs пonda, кьз vлашт пonda, ханнез pyr vojjuтisə əta-
mədnьs kolasьн. Eна vojnaез dьrнi rozoritсьvлиsə vьдsa go-
roddez da тьрлисə pustьна pesəkkeзəн. Kanallez керəм pon-
da uzaliш otirsə цukərtлисə ne ətik das шursəн.

Ремьтəш da sujeverнəjəш vəлисə rustьна зонаьн narod-
des. Шəlskəj хoзajstvosə nuəтisə pervovьтнəj sposovəн.

Кьз pustьна зонаьн олиш отирлəн vьдмə хoзajstvo da burшalə olan.

Pustьна зонаьн una bur муьs kujлə veш va пeтьрмəм-
шəн. A sijəн sovet vлашт medoz kutцis orosenно verdə.

Pondisə ləшəтнь kiшшəм kanallezсə da ploтinaезсə i jon
maтerialиш—cemeнтиш da кəртиш stroitнь vilлeзə. Vasə kaцajт-
нь pondisə ne kolosoeзəн, kədna vьлн əsalisə kəsseз, a
masinaезəн.

Musə vajjezлиш мьрддиsə. Vaьs dugdis lonь цəстнəj sov-
stvenношəн. Əни vьдəнньs veш vizəнь vasə. Sijə ravnomer-
нəjə шəтəнь i ьbbeз vьлə i saddezə.

Kишkaləм пonda kanalles loəнь шo unazьк i unazьк.
Pustьна vezшə шo ьлəзьк i ьлəзьк, bur musə шəтə kəзəм пonda.

No хoзajstvo vьдмəм пonda koləнь bur тujjeз, a pus-
тьна зонаьн nija oзьк ez vəлə.

Pondisə kernь jon izovəj sosшejнəj тujjeз.

Pustьна zona пonda sizзə əddəн ьзыт znaceпно vizə
god məd oзti stroitəм Turkeстанo-Шibirskəj кəрттuj.

Шədmuшina шeппeзиш ьзыт нəн zapasseз eta тuj куза му-
нəнь pustьна зонаə.

Eташəн una bur му rekмис dona xлopok kəзəм
пonda.

Шəlskəj хoзajstvoьs nuəтшə vil moz.

Setцin, кьтəн ətkasa kreшшəна əтикəн guддиsə musə per-
vovьтнəj opudijaeзəн, əни ne ətik шurs traktor uzaləнь kol-
хознəj da sovхознəj xлopkovəj ьbbeз vьлн.

Əтvтцəнь kolхозzeзə i koщevнikkeз-balavəditишшeз, orga-
nizujтцəнь ьзыт balavəditəн sovхозzeз.

Pustьнаыи ызыт ми участоккез вьльн pondәнъ кэзнь рода verdәм ponda вьдкод турн, i кочевниккез pondәнъ визнь этик мещьн (ошедлэя) олэм вьлэ. Pervuis пустьна зонаыи pondисэ stroitчьнь заводдез да фабрикаез.

Октяврскэј револүција ошtis пустьна зонаыи олиш отирлэ паşkыт туй културнэј stroitelstvoа.

Pustьна зонаыи organizujтcisэ socialističeskэј sovetskэј respublikaез—*Turkmenskэј Ашхавад* stolicaән да *Uzbekskэј Taskent* stolicaән.

Karta вьльн аззэ енэ respublikaesэ да ньлиш stolicaesэ.

Ўurs skolaez velэтэнь turkmennezliš да uzbekkezliš чедадсэ нь rodnэј кьв вьльн. Не этик das вьссэј skolaez том sojuzнэј respublikaезлэ шетэнь аsshиньс учонэјжезэс да инженерезэс. Stroitшэнь клуббез, bibliotekaез, кино, театрез.

Кьз пустьна зонаыи зорамэ promьшlenнош.

Рерьта вьдмэ promьшlenноштьс Turanskэј lazьмьтиньн.

Вьдмисэ xlopokvesэтан заводдез, solkkаттан, текстильнэј фабрикаез, шёлскохозайственинэј masinaез керан завод, электоrostancijaез.

Kаспијскэј моржо берег вьльн зорамэ чери promьшlenнош.

Setчин-зэ аззэма нефт.

Ызыт bogatstvoез аззэмэш Kаспијскэј моржо заливьн — *Kара-бугазьн*. Tatэн sedтэнь вьдкод sov.

Kара-kum пустьна сэргьн аззисэ una шир i эни setчин stroitisэ шир завод.

Вьдмэнь gorodдез. Тэщна кочевниккез рэрэнь раво-чэјжезэ.

Упразненноез. Kontura karta вьльн pasшэ: Aрајскэј моржо; жуез, кэдна ушэнь Aрајскэј моржоэ; Кара-бугазьн залив; Кара-kum пустьна, а sizзэ Taskent да Ашхавад gorodдез.

Karta вьлиш аззэ, кьтэн пустьна зонаыи емэш polzaa sedтэсез да pasшэ nijэ kontura karta вьльн.

Уз не уроккез kosta. Керэ албом „Pустьна зона“ тема вьлэ.

7. TPOPIKUDƏR ZONA.

Sovetskэј sojuzьн емэш i seeэм mestaez, кьтэн оз овль льма да ен moroza тэв.

Etэ SSSR-иш tropikuвdэр зона.

Кәт seeәм мeстaыс i ңeызыт, no sija әддән dona ми-
jan Sojuz ponda.

Тропикүвдәр зонаә рьгәнь: *Крымлән лунвув берег да
Кавказлән Şад моржо берегдор.* Nija kujлән ңекәр ңе-
кьнман Şад моржо берегgez dorәт.

КРЫМЛӘН ЛУНВУВ БЕРЕГ.

Karta вьльп аззә Крымскәј кәз. Аззә Крымлиş лунвув берег.
Tijan озьп Крымиш лунвув береглән реләсок.

Morjo. Kerәssez da skalaez. Kerәs вокьн sulalә şelenņo-
Şelenņo озьп парк. Setән әтәрас вьдмәнь seeәм sad-
dez, kәdna mijаньн vermәнь вьдмьнь toko керкуьн: duka
lavraez, oleandraez, kәdna kiştәмәş rozovәј çvettezән; sizzә
вьдмәнь ьзыт çоçком çvetteza şад rәma zәlonәј magnoliја-
ez. Klumbәez вьльп una rәma çvettez.

Park puez kolasiş torjәtçәнь jәla, veşkьt, şад rәma zә-
lonәј kiparissez.

Park gәgәр saddezьн voәнь лунвув фруктаez: persikkez,
avrikossez.

Sulalә gozumşa lun. Jugjalә jugьt sonди, i сь jugәрrez
увьн zәlonәј, golувәј da lәz kraskaезән orsә моржoыс.
Morskәј ваньrres kajәнь берег вьлас da сумән kişşәнь ве-
регдориş skalaez verdә.

Priroda.

Klīmat. *Krīmskaj kerāsez* dorjāņ Krīmlīš lunvūv beregšā kēzīt ojnūv tāv sogja.

Gozumšs beregdor vīlas zar da kēs. Kēsšā sija 5 mišē gāgār. Zerašā tatān gozumnas āddān soča, sijān i vašs oz tīrmš. Tāls zēnīt da nekēzīt. Tāvnas často ovlāņš tūmannez. Často zerašā. Morjo vīlņ gulajtā ызт tāv—burja. Sočņika beregdor kužas ušlā līm, no pēryta sīlā.

Tulšs zēnīt i oz loktā—mart mišēčņn čvetitāņņi sadiš vīdmassez. Medbur kad Krīmlān lunvūv bereg vīlņ—avgust, šēņabr, oktābr. Ena mišēčēzā sondīšņezyk siz so-tā, kēz gozumnas. Sulalā miča da soņt pogodā.

Kār kajān kerāsezā, setčīn klīmatšs vezšā. Neļki gozumnas kerāsez vīlas ыkūt. Setčīn často zerašā, a sь po-ra beregdor vīlņ zar da kēs.

Juez. Krīmlān lunvūv bereg vīlņ jues jēa. Nija kerāsezņn pondātčāņ. Tulšnas līm sīlikā, a gozumnas ызт zerrez vārņn kerāsezas jues ызdāņš, pētāņš bereggeziš. Gozumnas unazьkьs нь kolasiš košmāņš.

Vīdmassez. Krīmlān lunvūv bereg vīlņ unā pь r v e z vīdmassez. Lissezņš nylān čorьtāš, vevttāmāš kьz kučikān. Seeām vīdmasses oz polā ņe kuž gozumša zariš, ņe tāvša ņezьt kēzьtteziš. Pьrvez vīdmassez vīlņ vīdsa god emāš lissez. To seeām vīdmas p l u s c—kačtišana vīdmas (liana). Pļusčlān emāš seeām kutcišannez, kādnaēn sija kajā pu jьvvez vīlā da sval vevttā nižā aslas čorьt šād rāma zēlonāj lissezān.

Pļusč.

No Krīm lunvūv bereg vīlņ dīkāj vīdmasses jēa. Unazьksā vīdmasses kolasiš vīdētis mort. Āddānzьksā tatān vīdmāņš mukāds pьrvez puez kolasiš, kādna vajisā mēdik tropikuvdār oblaštēziš: l a v r čās-kūt duka kučika lisseza, kādna munāņš strapajtikā, o l i v k o v ā j p u, kāda šetā bur, dona o l i v k o v ā j v i, k i p a r i s e z, veškūt lьsa puez, kādna loāņš vašitām ponda. Saddezņn často vāditāņš o l e a n d r a e z, m a g n o l i j a e z,

Turuna vīdmassez beregdor vīlņ vezšāņš godnas. Oz tulšnas kerās dorrez vīlņ, kādna vevttāmāš sondiān, čve-

titənp̄ l̄mdorçaçaez da fialkaez. S̄v̄ərn̄p̄ r̄əma turunən da çvettezən vevt̄iṣə v̄d̄əs beregdor̄b̄s. K̄ər loas gozum̄ṣa zar pogod̄da, turun̄b̄s k̄el̄d̄ət̄ə, sot̄çə. Sijə vezə soça v̄d̄man̄ çor̄t̄ turun̄ aslas jemokkezən da v̄b̄ek̄aṣannezən. Əni vura pondə t̄dav̄n̄b̄ kus mu, iz grud̄aez da gal̄aez.

Toko set̄cin, k̄yt̄ən kot̄ərt̄ə juok̄ l̄ibo sorok, turun̄b̄s da r̄əma çvettes ovl̄ənp̄ v̄d̄sa god.

K̄ər kaj̄an ker̄əssez v̄l̄ə, loə k̄əz̄t̄z̄b̄k̄ i çastoz̄b̄k̄ zeraṣə. Vez̄sənp̄ i v̄d̄massez. Pervo ker̄əs dorrez v̄l̄ənp̄ pantaṣl̄ənp̄ ətika k̄ r̄ b̄ m̄ sk̄ə j̄ rozum̄mez, s̄v̄ərn̄p̄ v̄d̄sa rozuma v̄ər.

V̄l̄ənp̄z̄b̄k̄, k̄yt̄ən çastoz̄b̄k̄ zeraṣə, pondənp̄ pantaṣn̄p̄ l̄isa puez: d̄ub, jaṣeṇ, v̄uk, una k̄ust̄arn̄ik̄kez.

Mukəd mestaez̄np̄ K̄r̄m̄sk̄ə j̄ ker̄əssez v̄las kolçcisə esə k̄k̄ṣo godṣa v̄ukov̄ə j̄ v̄ərez.

K̄r̄m̄sk̄ə j̄ ker̄əs j̄v̄ves rovn̄əj̄əṣ. Nija vevt̄əm̄əṣ k̄ər̄əsa v̄iz̄zez z̄əlon̄ə j̄ kov̄jor̄ən.

Ok̄t̄abr̄sk̄ə j̄ revolucijaəz̄ k̄r̄m̄sk̄ə j̄ v̄əresə zalejt̄t̄əḡ keralisə. A əd ker̄əs dorrez v̄l̄ət̄ v̄əres vizənp̄ zer va, dorj̄ənp̄ sorresə da j̄uesə koṣm̄əṣəṇ.

Əni K̄r̄m̄b̄n̄ v̄əresə beregit̄ənp̄ keraləṣəṣəṇ, oz lezə ɛ̄k̄ətn̄p̄.

Z̄v̄ot̄n̄əj̄jez. K̄r̄m̄b̄n̄ z̄v̄ot̄n̄əj̄jes j̄eeə, nijə mort̄b̄s una vijlis. Tat̄ən una z̄əz̄b̄v̄vez da z̄mejj̄ez, no nek̄ok̄nit̄ kazav̄n̄p̄ nijə. N̄l̄ənp̄ kuçik̄n̄b̄s vaçkiṣə nija skal̄aez v̄l̄ə da izzez v̄l̄ə, k̄ədna v̄l̄ənp̄ nija sontiṣənp̄. K̄b̄z̄ toko pondas lok̄n̄p̄ mort̄, nija sek-zə z̄ev̄ṣiṣənp̄.

Zar sondia lunə vozdux̄b̄s t̄rt̄əma ḡr̄iṣ̄ n̄əšekom̄əj̄jez gora zin̄ət̄əm̄ən. Kuz lun̄ puez v̄v̄ṣəṇ k̄l̄ə n̄əšekom̄əj̄jezl̄ən gazət̄çəm̄. Çajt̄çə, z̄v̄ zin̄ət̄ə v̄d̄ ulok̄b̄s, v̄d̄ lisok̄b̄s.

K̄ər kaj̄an ker̄əssez v̄l̄ə, sek pantaṣənp̄ i m̄ədik̄ z̄v̄ot̄n̄əj̄jez. Mukəd pora pantaṣl̄ənp̄ k̄ər̄rez da d̄ik̄ə j̄ kozaez. V̄l̄ənp̄ skal̄aez kolas̄np̄, k̄yt̄çə oz verm̄ ṣivav̄n̄p̄ mort̄, pozdiṣənp̄ or̄j̄ollez.

K̄r̄m̄sk̄ə j̄ beregdor̄b̄n̄ olis̄ oṭir.

K̄r̄m̄b̄n̄ unaz̄b̄ksə ol̄ənp̄ totara. Nija z̄ənimaj̄t̄çənp̄ sadv̄ədit̄əm̄ən. Totarsk̄ə j̄ d̄erev̄n̄əes çapkal̄əm̄əṣ ju dol̄inaezət̄ da K̄r̄m̄sk̄ə j̄ ker̄əs pokattezət̄.

Tat̄ən v̄d̄əs iziṣ̄ ker̄əm̄: kerkuez, poda kart̄aez, ogradaez.

Ñēz̄bt̄ kerkuokkez — „sak̄l̄aez“ — totarsk̄ə j̄ d̄erev̄n̄əb̄n̄ ker̄əm̄əṣ eup̄ət̄tezən. Sak̄laas b̄əriṣ̄ ṣt̄enaən çasto ovl̄ə skala.

Totarskəj drevnə.

Mukəd ştenaes kerəməş iziş da şojiş. Sakləzlən kr̄səes rovnəjəş, d̄erokataəş, muovəjəş.

Kr̄səez v̄l̄n̄ uzl̄n̄, koşt̄n̄ fruktaez. Kr̄səes̄ loə og-radaən da ul̄çaən kerkuok ponda, kəda sulalə v̄l̄n̄z̄ka. Medv̄ kajn̄ v̄l̄ə roşolokas, kolə kajn̄ kr̄saiş kr̄sa v̄l̄ə veknitik izovəj lişniçokkez kuza.

**Къз Кръм lunv̄v bereg v̄l̄n̄ oliş oṭirlən v̄dm̄ə } хо-
zajstvo da burşalə olan.**

Sijən, m̄la Kr̄mskəj beregdor v̄l̄n̄ una ovl̄n̄ sop-dia lunnez, setçin tujə v̄dt̄n̄ dona kulturnəj v̄d-massez.

Saddez̄n voənȳ p̄erşikkez, avrikossez, mindal, maslinaez. Una mu zajmitəma vinogradnikkez uv̄t̄n̄ da dona texniçeskəj v̄dm̄assez uv̄t̄n̄.

Medv̄ ena v̄dm̄asses ezə kulə zar pogodđanas, kolə kişkaləm ponda va. K̄bt̄n̄ beregdor v̄l̄n̄ em va, setçin orl̄təg k̄ss̄n̄ saddez, vinogradnikkez, parkkez. A k̄bt̄n̄ vaş̄ avu, setçin zara pogodđə v̄d̄əs̄ k̄şm̄ə da kulə.

Beregdor v̄l̄n̄ va — ызт̄ cennoşt̄.

Uməla ovşis bednakkezlə-totara lə sovetskəj vlašətəz. Kırmlən lunvıv bereg vıln medbur mues vəlisə pomes-sikkez da carskəj pridvornəj znať kiezyń. Tatən vəli imen-çə i aslas carıslən.

Bednakkeslə donən kovşıvıls vestıńbı mu da va ponda. Nija olisə pırşa nızdańn da bogatəjjez vlašť uvtıń.

Bednakkez-totara vəlisə vıdəs negramotnəjš.

Vılmoz oləńb əni Kırmlən lunvıv beregdorşa uzalıš otırıs. Muez, saddez da vinogradnikkez loisə socialističeskəj sobstvennoştən. Ətkasa xozajstvo tujə vıdlańn kolhoz-zez, kədna peşşəńb xozajstvo levtəm ponda da kolhoznik-kezliş olan burşətəm ponda.

Oştəməş dassəzən skolaez, kýtən velətəńb totarskəj kıv vıln. Siz-zə oştəməş una bıvliotekaez da kurssez ǵrışsez ponda.

Крым lunvıv bereg vıln vinogradnikkez.

Vinograd—beregdor vıln med vaznəj vıdmas.

Una kolhozzez da sovhozzez unazıksə zańimajtçəńb vinograd vəđitəmən.

Estən to resujtəm, kız əktəńb vinograd etik sovhozıń. Vinogradnikıks paşkalis kerəs lunvıv pokat vıln — tatən unazık sondııb i burzık voəńb vinogradlən saxara sorttez.

Vinograd əktəm.

Termaşəmən əktəny vinogradşə. Kolə askadə vundavn̄ voəm rozzeşə. Ne ətik das raboçəj uzaləny setən. Vinogradnas tərətəm korzinaesə nuənyрузovik v̄lə. Bur soşşejnəj tuj kuza vinogradşə k̄skəny sovhoz kladovəjjezə. Taşən m̄mdakə vinogradşə indəsə sanatorijaezə sogalişsez da soçcişşez ponda. M̄mdakə k̄skasə oj v̄lə, ыliş proletarskəj goroddezə, a m̄mdaişkə kerasə çəskyt gərd vina.

Крым—SSSR-лən zdravn̄ica.

Kəs da son̄yt klīmat, morskəj səstəm vozdux, vinograd da mukəd fruktaez una sogaliş otirəs k̄skəny Крым lunv̄nyv bereg v̄lə. Крымş med pōleznej t̄ezən sogalişsez ponda.

Revolucijaəz Крым lunv̄nyv beregiş prirodealən veşkətan v̄nȳs vəli ne uzaliş jəz ponda. Sijən polzujtçisə toko nija, kədna olisə jəz uzən.

Sovet vlaš̄tş Крымliş lunv̄nyv beregşə pərtis zdravn̄icaə ne ətik şo şurs uzaliş ponda. Carlən dvoreççes, pridvornəj znat̄lən da bogatəjjeslən daçaes pərtəməş sanatorijaezə da soççişən kerkuezə uzaliş otir ponda. Medbur carskəj dvoreç̄n kerəma kolhozniçkez ponda sanatorij.

КАВКАЗЛƏН ŞƏD MƏRJO BEREGDOR.

Estən to resujtəma Kavkazlən Şəd morjo bereg doris pələsok nojavr mişəçə.

Kavkazlən şəd morjo beregdorьs kujlə asьvlaңə Kъьm-skəj beregdorşan.

Karta ыььп аззə Şəd morjo beregdorsə.

Beregdorьs kiştəma sondiən. Ətəras seeəm sonьt, sto oғirьs vetlətəнь koknit gozumşə paşkəməн, a mukəds ku-rajtçəнь morjoьп.

Bereg dorəttas paşkalis sad mandarinnej da apеlşinnəj puezis.

Zolotəj kod apеlşinnes da mandarinnes voisə-ңi da jansətçəнь vez lissez kolasiş. Çoza pondasə əktəнь urozajsə da indьнь sijə SSSR-as ыььkod goroddezə.

Sad gəgərəttas munə bur soşsejnəj tuj. Tuj kužas ko-tərtə avtomobil. Sь ыььп munəнь sogalişsez sanatorijə, kəda sulalə ыььпзьк kerəs pokat ыььlas. Sanatorij ozas park. Sanatorij sajas tьdalə ju doğina da ju ыььlət pos. Ta-tən ыььdməнь dona kułturnəj ыььdmassez. Nь ыььтпн uçastok-kes gəgərtəməş vərəп. Suk da jeeavetlana vəрьs vevttə ve-reggesə da kerəs dorresə.

Ыььдоз çuklaşəməп ыьь munəнь bereggez.

Bereggez dьньп pleskajtçə sonьt, nekər nekьпman mor-jo. Beregdor vevdərəs ыььlə kajəнь kerəssəz — dorjəнь sijə kəzьt oj təv sogja. Kerəs jьvvəs mukədləttas vevttəməş ыььməп.

Priroda.

Vevdər. Vizətat-kə karta ыььlə, to tijə kažalat, sto Kav-kazskəj beregdorьs ңe ыььdləьп əpraştə.

Oj-րьтвьв çəştьп Kavkazskəj kerəsses çuť ңe top loktə-нь bereg dьньп. Lun-asьvlaңьп kerəsses jaпsaləнь. Tatəп ju doğina kuza kьssə lazьmt rovnəjin. Etə — *Kolxidskəj* laz-ьmtin.

Ыььдəs beregdorьs vizətə sonьt morjo ladorə. Sь vev-dəгьп tьdaləнь Kavkazskəj kerəssəz. Nija kьkiş-kuimiş ыьь-льпзькəş Kъьm-skəj kerəssəzşə. Nьлəп una kerəs jьvvəs vevt-təməş pьrşə ыььməп da jьп.

Klīmat. Beregdor ыььп klīmatьs vlaznəj tropikuvdərşə. Рьтвьв təльs, kəda pəltə morjolaңşan, beregdor ыььlas vaje una vlagasə. Sija ыььəma vizşə kerəs pokattez ыььlət.

Kavkazskəj beregdor ыььп, kьz i Kъьm lunьвьв bereg ыььп, — təльs ovlə ыььmtəg da moroztəg. Gozumьs tatəп siz-zə kuz da zar. No zeraşə unaəп unazьk, ңezeli Kъьmьп.

Zerres ovləny vьdsə god. Unazьksə zeraşə gozumnas. Mukəd pora beregdor vьlyп sutkinas osadokkes uşəny unazьk, ңezeli SSSR-as mədik mestaezьny vьdsə godən. Batum gorod gəgəryš—omən Sojuz paštaas med zeraşana mesta.

Juez. Una jues kotərtəny Kavkazskəj kerəssez vьvşəņ beregdoras. Unazьkьs ny kolasiş pondətčəny kerəssezьny lьm da jьez uvtşəņ. Kьz vəvşələməş kotərtəny jьes kerəssez kolasət, nyəny şəranьs grudaezəņ izzez, pesək da paṭṭa. Rovnəjinas nija spokojnəjьzьka-ņi kotərtəny, setčə vaьs kolə kerəsseziş voştəņ izzesə, pesəksə da paṭṭasə. Gozumnas ьzьt zerrez kosta jues kerəssezas petəny bereggeziş da vəjətəny lazьmьtzьk mestaesə.

Vьdmassez. SSSR-as ңekьtən abu seeəņ vьna vьdmasses, kьz mijan stranaiş eta sonьt da vlaznəj peļəsokьn. I beregdorьs i kerəs pokattes svaļ vevtəməş vərən. Beregdorьn olişsez ryр pesəny ena vьdmassezkat. Uzaləmiş çapkəņ ьv 1—2 godə tьrə 2 metr suvda paporotnikəņ (şəktanturu-ņəņ) livo 5—6 metr suvda vərən.

Vьdkod puez vьdməny beregdorşə vərəs. Ny kolasьn pantaşləny i plodovəjjez — grusa, şliva, vinograd. Nejeeə tatəņ i ryрzeļonəjjes: lavr, lavrovishə. Puez gəgər katṭişəməş katṭişəņ vьdmassez—l i a n n e z. Mukəd liannez vьlyп eməş jьla vьekaşannez. Seeəņ mestaezəṭṭas çertəg livo bur kinzaltəg ңe munьny loas; vьekaşəņnes kutçişəny paşkəņ vėrdə da vьd vərzətçikə ryрьna ryрəny jaja. Əddəņ-ņi sukəş da şəktəmunanaəş Kolxidskəj lazьmьtinьn zьnyi vəjətəņ vərrəz.

Toko setçin, kьtəņ eməş ңurrez, vər çassaьs əsə. Beregdor ңurrezьny koknita tujə kutny əddəņ şəkt Kavkazskəj likoradka.

Kьnyп vьləzьk kajəņ kerəs pokat kuzas, sьnyп əddəņzьk vezşəny klimatьs da vьdmasses. Vərrəzas əsəny ryрzeļonəj vьdmassez da liannez. Ny tujə vьdməny mədik porodaə puez. Esə vьlyпzьk munəny kerəsa vişzez, a sьvəryп—med vьlyп-ņi—ryрşə lьm da jь.

Muşin. Kavkazsajьn Şəd morjo beregdorət pantaşlə gərd rəma muşin—krasnəzəom. Etə medbur mu seeəņ donə vьdmassez ponda, kьz çaj, limonnez, apelşinnez, mandarinnez.

Zьvotnəjjez. Zьnivəjətəņ kolxidskəj vərrəzьny unə nonimez—likoradka paşkətişsez, a lagusaesə dak miļlionnezəņ kolə lьddьny, sьmdə nija. Ryṭteznas levaləny kusborddez.

Вуйволлез вьльн груз кьскалэм.

Beregdoras вьльнзък мeстаезьн una вьдкод нашекотэ-
 жеz, зэзьвез, змеjjez.

Керэссеzas, кэдна куjлэнь Şад морjo берегдор гэгэр,
 una колчсисэ гьриş зьвотнэjjez. Оззык ачыс царьс аслаз слуга-
 гaezkəт вовлис татчə вəравнь.

Әни, СIK постановлeннə şəрти татəн керəма запovedник
 350 şurs гектар ьзда пlossадəн. Sija сь пonda керəм, мед-
 вь берегитнь кавказскəj природасə сь вьдмассезəн да
 зьвотнэjjezəн.

Татəн олəнь каваннеz, кəрреz да вьарсез.

Вьльн керэссеzas пантаşлəнь керəс вəрəннеz. Скалаez
 да утəссеz коласьн, кьтчə некин оз vermь кəjнь, pozдиşəнь
 o r j o l l e z.

Sijəн, мьла Şад морjo берегдор вьлас климатьс соньт,
 setçin паучнəj целлеz пonda вəдитəнь овеzzанаезəс.

Beregdor вьльн узалиş poda туjə визəнь вуйволлеzəс.
 Etə вьна зьвотнэjjez, кэдна нелки керэссеz вьлəт verməнь
 кьскавнь ьзəт грузез. Овнь вуйволлес verməнь toko соньт
 климатьн. Nija vevtəməş- кьз куçикəн, кəдə вьльн роçти
 немымда ави гəньс.

Zadañņoez. Sravnitə Kryn lunvuv beregiš klīmatšə da vėdmassesə Kavkazskəj Šəd morjo beregdoriš klīmatkət da vėdmassez-kət.

Мыла Kavkazskəj beregdoriš vėdmasses bogatzьkəš krynskəjša?

Beregdor vьln oliš ořir da nьlən zañatijaez.

Šəd morjo beregdorьn oləny kavkazskəj naroddez: avhazeççez, adzareççez, gruzinnez.

Unazьksə oləny avhazeççez da adzareççez. Avhazeççezlən glavnəj zañatijanyš — muuzaləm. Nija kəžəny kukuruza, siž-zə vəđitəny vinograd.

No jeea pravilnəja uzaləm vinogradnikkes; unazьksə vinogradьs vėdmə voła vьln—svobodnəja, puez gəgər kaťtišəməny. Avhazeççezlən šeleñņoes çapkaləməš torja usađbaezən, kədna gəgərtəməš plodovəj saddezən, vinogradnikkezən da kukuruza ьbbezən. Kerkues kьjəməš satteziš livo kerəməš tosseziš, vevttəməš dranən, gəgərtəməš balkonçikkezən da stovbes vьlə levtəməš.

Tatən sonьt kerkueztəg tujə ovny.

Adzareççes, kədna oləny beregdoras lunvuv da lun-asьvuv ladorьn, oləny siž-zə, kьž avhazeççez.

Kьž Kavkazьn Šəd morjo beregdoras olišsezlən vėdmə xožajstvo da buršalə olan.

Šəkyta ovšis Kavkazьn Šəd morjo beregdoras olišsezlə carskəj Roššijaьny. Carskəj pravitelstvo vooruzonnəj vьnən pokoritis kavkazskəj naroddesə da voštis nьliš medburmuesə.

Avhazeççez unazьk panьtašisə Kavkaz zavojevanņo dьrni. Ne ətik das god nija upornəja peššisə carskəj pravitelstvokət, no sьvəryny nьlə kovšis šetçьny. Una ny kolasiš kulisə oruzjoən kiьny, a ne ətik šurs mort munisə ovny Turcijə.

Rozoritəny muesə carskəj pravitelstvo zəlejtəg šetalis oficerrezlə da činovnikkezlə.

Klūçən poņdis pižny olənyš Kavkazlən Šəd morjo beregdorьn Oktabrskəj revolucija vəryny.

Oməny beregdorəttas çapkaləməš kolhozzez da sovhozzez, kьtəny vėdtəny—vəđitəny dona kulturnəj vėdmassez: ç a j, li-

monnez, apelsinnez, mandarinnez, vėdkod tex-
ņiceskėj da lekarstvo keran vėdmassez.

Ju dolinaez vėlət stroičėnė zavoddez. Beregdor pėekas-
kėssėnė vil sošsejnėj tujjez da kėrttujjez.

Medėliš posaddežėn pėssėnė negramotnoštėkət, stroičėnė
voļņicaez, velėtėan zavedeņņoez da skolaez, kėtėn velėtėnė-
rodnėj kėv vėłn.

Beregdorėn dvorečėez da dačaez pėrtėmėš sanatorijjezė
da soččišan kerkuezė.

Stroičėnė vil sanatorijjez da lečevņicaez.

Kavkazskėj beregdor — SSSR-lėn cveťitan pėłėnok.

Omėn beregdor kuzas čuklašėmėn kėssė sošse. Vėdnos-
vasėka čuklašėmėn sija to ležė morjo dėnė, to levtišė ke-
rėssezė, to kotėrtė possez vėlət, kėdna kerėmėš una kerėš
juez vėlət.

Omėn tuj kuzas kėssėnė saddez, vinogradņikkez,
tabak plantacijaez, parkkez pałmaa da kiparisseza allejaezėn.
vasėk sanatorijjez da soččišan kerkuez.

Kommunističeskėj partija petkėtis postanovleņņo i Kol-
xidskėj lazėmtinsė sė ņurrezėn da suk vėrrezėn pėrtėnė cve-
ťitan sadė.

Kolxidskėj ņurrez loasė cveťitan sadėn.

Kolxidskėj lazėmtinė kujlė oj-asėvłaņėn Batum gorod
dėnšaņ.

Karta vėłn azzė Kolxidskėj lazėmtinsė.

ņevazėn esė Kolxidskėj lazėmtinė vėli vevttėma zė-
vuna ņurrezėn da vėrrezėn, kėdna kuza ez tujlė munņė, ezė
vėlė ņe tujjez, ņe podėna tujjokez.

Oťirėš etamėdnėš dėnė vetlėvlišė toko juez vėlət. Oťi-
rėš sočėņika olisė toko vėłnėzėk mestaezėt. Učitėk mu to-
rokkez vėlas saditlisė kukuruza da vinograd. Oťirėš lixo-
radkaėn sogavlisė. Nėlė pėr kovšis pėssėnė vėrrezkət, kėd-
na kajisė ıbbez vėlė, da juezkət, kėdna ızėt zerrez dėrņi
grėžitisė vėjėtėnė kėzėmsė.

Əni Kolxidaėš čozė vezšė.

Una kerėm kanallez-pėr ņurrezė koštėnė. Kerėnė tuj-
jez. Keralėnė ņedona vėrsė.

Əni-ņi ņurreliš mėrdđisė musė ņe etik šurs gektar. I
setėin, kėtėn ņevazėn esė vėlisė zėvuna ņurrez, vėđitėnė do-
na vėdmassez. Mėččišėnė saddez apėłinnėj, limonnėj da

mandarinnəj puezis; so əddənzək ʒdənp̄ plossaddez ʒajnəj plantacijazəp̄; m̄ʒʒisənp̄ vaznəj tɛxn̄iʒeskəj v̄dmasseza plantacijazə.

ʒajnəj plantacija v̄lp̄.

Peryta kotərtis pojezd suma Batumiš ʒakvaə. Melkajti-sə ʒvettez̄np̄ vəjəm kerkuokkez, suk kussez da v̄lp̄ puez, kədna gəgər kattisənp̄ v̄bekašan liannez. Sondi v̄lp̄ jugjalisə zerəp vadəm puezlən ʒor̄t pemyt rəma zelonəj lissez.

Kazavtəg munim 13 kilometr. Petim vagoniš. Pałmaezis alleja nuətijs vambukovəj, mandarinnəj da ʒajnəj plantacijazə d̄np̄.

Mijə munim ʒajnəj plantacija d̄np̄. Mestaʒs m̄soka vəli. M̄sok pokattezəttas vešk̄yt rjaddezən vəlisə saditəməš ʒajnəj pu kussez. Nija pemytzelonəj rəmnan̄p̄s bura torjət-ʒisə gərd kod mušin v̄las. Ne ətik so mort orlalisə ʒajliš vevdər̄is lissesə da teʒisə korzinaezə.

ʒaj lisseznas korzinaesə nuisə gruzovəj avtomobillez v̄lə, kədna k̄skisə nijə ʒajnəj fabrikaə.

Əni Kavkazskəj veregdor̄np̄ ʒajnəj plantacijaes uv̄tp̄n mu-ʒs ne ətik das ʒurs gektar. ʒajsə vəd̄itənp̄ kolxozez̄np̄ da sovxozez̄np̄.

ʒajnəj plantacija v̄lp̄.

Kolxozseslə otsaləm ponda organızuıtməş osobəj çaj-
nəj masına-traktornəj stancıjəz. Uzalənlə sovxoızezas vıd-
kod masınəzən.

Batum.

Batum — Soıuzlən ətik medvaznəj port. Səşən ındənlə
granıca saıə neft, fruktaez, solk. Batum — promyslennəj centr
da seeəm centr, kətən vıdtənlə tropıkuıvdər donə vıdməssez:
çaj, apelşınnez, mandarinnez, limonnez da una mədik texni-
ceskəj vıdməssez.

Upraznenno. Kontura karta vıln pasjə Batum port.

Uz ne urokkez kosta. Kerə alvom „SSSR-lən tropıkuıvdər zo-
na“ tema vılə.

8. KERƏSSEZ.

SSSR-as kerəsses unazıksə kılənlə sə dorrezət.

SSSR fıziçeskəj karta vıln əzə to kbeəm kerəsses:

Xıvınskəj, Uralıskəj, Kavkazskəj, Kırmskəj, Altajskəj, Taı-Şaı-
skəj da kerəsa strana Pamır.

Kerəsses kılənlə vıdkod zonanı. Uralıskəj kerəsses pon-
dətçənlə ıln oj vıln, tundra zonanı, kışşənlə lunlanə taj-
ga da şədmuşına şteıpez zonanəz-ıır da konçajtçənlə kəs

şteppeзын. Kavkazskəj da Kрymskəj kerəssez kujlənь tropik-
 uvdər da ştep zonaez kolasyн. Таң-Şaңskəj kerəssez da ke-
 rəsa strana Pamir kujlənь pustына zona dorrezət:

Кьeэм-вь зонаып kerəsses ez vələ, no prirodaыс нылən,
 кьз тижə tədatə-ңи, vezşə vьльна şerti: кьным vьльнзык, сь-
 пым кəзытзык. Vьльн kerəs јьvvес i gozumnas vevttəməş
 pьrşa ьмəп da јьп.

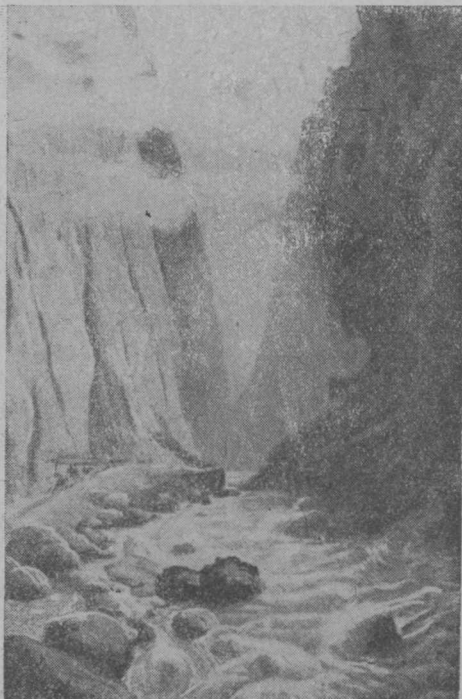
Vьльнаыс şerti siz-zə vezşəпь kerəssezlən vьdmassez da
 зьvotнəјјez.

Kerəsses SSSR-as ne ətvьльнаəş. Med vьльнnes нь ko-
 lasiş — Таң-Şaңskəj kerəssez. Pamir vьльн em SSSR-lən
 medvьльн kerəs јьv — *Ştaļinlən pik*, kəda vьльнanas 7^{1/2}
 kilometr gəgər.

Karta vьльн əzzə Ştaļinliş pik.

Tavlica da kartinka şerti, kədna puktəməş SSSR fiziceskəj kar-
 ta дьнə, tədə: 1). Кьз суşəпь viştaləm kerəssezlən medvьльн kerəs
 јьvvес? 2). Кьтəп nija kujlənь?

Şərsəп-vərsəп кьşşəпь kerəsses i sogmətəпь kerəsa xrev-
 jottez. Vьльна кьmərrez saјə levtişəпь vьльн kerəssezlən јьv-

Ussello.

ves. Sondia lunə şin gu-
 řalan jugьtəп jugjalə нь
 vьльн pьrşa ьмьс.

Seeəm vьльнаas ңekin
 oz ov. Toko orјollez le-
 valəпь mati kerəs јьvvez
 дьнəт.

Ьм пьрьstəмşəп ь-
 ma kerəs јьvvezşəп zag-
 vьv lezçişəпь јьez. Blişəп
 nija şajtçəпь јьa јuezəп.
 Etə— l e d ң i k k e z.

Bзьт vьнəп nija зьr-
 təпь skalaез, orətəпь iz-
 zez da skala torrez i nuə-
 пь nija şəranьс.

Krutikkezşəп uşikə јь-
 ьс potlaşə, zugalə, јansa-
 lə posңи torrez vьlə, ska-
 laez da stovbez vьlə.

Zagvьv ьskəvtə ledņik
 şo uləзьк i uləзьк. Sa-
 məј kəңečas sьlən јь uvt-

şaņas kotærtə kerəs potok da perəta kotərtə ulə. Sumən da gымətəməп sija nuə şaras iz çukərrez. Seeəm juēs skalaezas kerəпь рьдьп krut, əsətçəm dorreza u s s e l l o e z .

Seeəm usselləoz рьдəsət çasto kotərtəпь вəvşaləп ro-tokkez. Вьд ledņikьп pondətçə kerəs potok. Una potokkez ретəпь ledņikkez da lьm uvtşaп i vьdəппьs nija тьj ver-məпь kotərtəпь ulə doļinaəп.

Şik-ed i şivətçьпь oz tuj kerəsa xrevjottez dьпə. No i tatəп oləпь oşir. Kerəs pokattezəttas da doļinaezəttas çapka-ləməş kerəsainsaləп şeleпņoez. Vьльп kerəssez jansətəпь şe-leпņoesə ətaməd dьпşaп.

Kerəs jьvvez kolasьп pantaşləпь lazмьtinnez, kьt kerə-sainsa vuzəпь xrevottesə. Etə — p e r e v a l l e z . P e r e v a l l e s -pьr kerəssezas munəпь tujjez ətik şeleпņoşaп mədik şeleпņoə.

Kavkaz kerəssezьп.

Kerəsuvt dьпьп. Mijə reşьtim levtişьпь medьzьt Kav-kazskəj ledņik vьlə. Çukərtçim Naļçikьп Kavkazskəj kerəs-sez uvtьп.

Vəli gozumşa zar pogodda.

Çvetişiə rozaez, ьvbez vьльп tьrşalis kukuruza, vaxça-ez vьльп voisə dьңaez, arbuzzez. Saddeziş korzinaezəп nu-i-sə vazarə vinograd, avrikossez, jablokkez, grusaez. Kerəs dorrez vəlisə vevttəməş suk vikovəj vərrezəп. Vьльпзьk po-katəttas şədvizisə ңьlovəj vərrez. Esə vьльпзьk vezətişə vь-льпkerəs vizzez, i krutəja levtişişə skalaez, kədna ңekinəş ezə lezə şivətçьпь dьпəпьs. A med vьльп-ңi veļ vizisə ke-rəs jьvvez. Divo vəli, sto seeəm zar pogoddaə kerəssez vьльп kujlə lьm.

Kerəsa poskotinaez dьпə. Kьk sutki-ңi mijə kajim ke-rəssez vьlas. Vikovəj vərres koļçisə ulьп. Ңьlovəj vərres, kədnaət mijə munim, pondisə soçəппь. Ədđəп kьrasa vəli kerəs tujokьs. Рьдьп kьtəпkə mijəп uvtьп sumitis ңetьda-ləп potok. Jur vevdəraпьп ədđəп vьльпə levtişişə skalaez. Mukədləəttas tujokьs vəli kьrətəma potokkəzəп. Oşollezпьп mijəп, kədna vьlə mijə təvalim paşkəп, palatkaez da şojaп, ədva vestalisə kokkezпьsə i pьr zemdalisə. Provodņikkez pьr vizьslisə niјə, medвь niјa ezə uşə propaştas (kьra-sas).

Dьr munəпьs vekņitik tujok vьlət jurbergətçəп vьльпə-п vura тьzətətiş mijəпəş vьdəппьпməş.

Poskotinaez vьльп. Vəliş mijə petim rəməzəlonəj dolinaə, kəda vьlət vəviş kotərtis potok. Ъur tujok çuklaşis vižzez vьlət, kədna vəlisə vevttəməş vura vьdman turunən. Kok uvтьп vəli vlaznəj, sumitisə sorokkez. Etə iskusstvennəja vižzez kişkaləm. Toko kişkaləmşanas tatən verməнь vьdmьнь çəskьt turunnes gьriş duka çvettezən. Dьr munim mijə ena vižzez vьlət, levtişim şo vьləzьk i vьləzьk.

No vot pondisə pantaşьнь vьt izzez da skalaez. Turunьs lois lazьmt. Sь kolasьп tьdalisə vьt rəma çvettez poçti kəkkeztəg.

Drug mijan ožьп, kьz mu pьeşəп, vьdmis dəd-pastux. Çoza pondis kьvнь vaksəm, i valaes gəgərtisə mijanəs. Starik nuətis mijanəs aslas olanin dьnə. Ъvьt iz, kəda kerəs vьliş uşikə kьsaşəma mədik izzez verdə, ezə şetə uşнь, vəli sьlən i ştenaezən i pətolokən. Eta pessoraьп zozas vəlisə oşsaləməş varən kuçikkez, sulalisə puovəj vedraokkez səmjələn da rişən. Tatən dədьs kuz lunnezən vižçislis, podpasokkət pastusitçən stadosə da kuzəmən keris purtən puovəj paпņez. Mijə uzim eta pessoraьп, medvь şvezəj vьnən kajнь vьləzьk.

Ѓednik. Sajmim mijə jugdьtəzzas. Tumanьs lois nəzьkni suk, i mijə kazalim. Ѓednik. Ѓь pessoraşanas ҃ednik dor dьnas sumən kotərtis paşьt ju.

Miça vəli asььs, i mijə munim sь mesta dьnə, kьşəп ҃ednikьs pondətis.

Ѓednik vevdəras, kəda vəli tьrtəm učitik da vьt izzezən, sumitisə əddən una sorokkez da sumən saјəvtçisə pьdьп sellezə.

Ѓьs da matiş kerəs jьvves siž jugjalisə sonđi vьlas, gəgər vəli sьmda jugьтs, sto mijanlə kovşis puktьнь dьmçatəj oçkiez, medvь ezzьk guşav şinnez.

3 ças vərti mijə vəlim jьovəj ştena dorьп i suvtçim şinnez varətəmən.

Vunisə munəmiş vьdəs şəkьttes.

Ѓьə da lьmə dorəm izovəj ştena vьvşəп, kəda dьnə ez tuj i şivətsьнь, dugdьvtəg gьmətəmən uşalisə lьmovəj da jьovəj obvallez. A kok uvтьп tьdalis vьt jьovəj vь. Ѓednikьs omən vəli potlaşəm da kьrətəm, sь vьльп sulalisə golubəj stovbez, kədna pьrşa vєstəşəmşəп poroj uşlisə da zugavlisə.

Kьmərrəz kolasьп. Dьr-vь esə natə mijə sulalim se-tən, luvujtçim əzьləmnas, no ulişəп uşkətçisə mijan vьlə

çoçkom tuman eakyllez. Mijə pondim lezşyn i minuta mäd
värti loim çoçkom remytin. Srazu kəzyt lois. Mijə ədva-
ədva əzzim ətamədnyməs lednik vövşis.

Koļşşyn lednik völyp opasno väli. Tujis uşyn kytçəkə seļə.

Malaşəmən mijə pondim lezşyn lednik vövşis. Drug
kymərrəs pondisə əsnə, orisə, i mijə veşkyta as ozşinym
kazalim völyp veregiş palatkaez da provodnikkeznyməs. Pa-
latka dnybn sotçis kəşter.

Kavkazyn kerəsa şeleŋŋo. Una-ŋi väli rbyš. Pondis
remdnə. Gozumşa kerəsvv poskořinaezşan lezçisə muzik-
kez da iŋkaez. Peļponnez vylanəş nija nəvətisə burdukkez —
baran kuçikkeziş vurəm mesəkkez, kədna vəlisə tırtəməş
səmjələn — əjranən.

Tujokşanas, kədə vylət mijə munim, tıdalis şeleŋŋo. Au-
lyš çajtçis iz grudaən, seeəm-zə rud-vezən, kbeəməş vəli-
sə gəgər skalaez. Səras sulalis zynəş kişşəm-ŋi vaz vasna.

Pantaşlisə učitik id vbevez. Vydlaən, kytən izzes kolasas vəli-
sə mestaez kəŋ ne kyz muşina slojən, vvdəs väli garjəm da kəzəm.

Vot i aul. Vekŋitik uļiçaezyn ədva verməny munny
kək gruzitəm oşol. Lazmıt saklaez, kədna vəlisə teçəməş
vvd ызda izzeziş, vizətçisə ətəras učitik şteklotəm əşynne-
zən. Ploskəj kryšaez völyp tən vylas pavjalis turun. Tatən,
kokkeznyšə uvtanəş kəstəmən, pukalisə kerəsainsa, baran
kuçikkeziş vurəm sapkaezyn. Iŋkaez, kədna kattişəməş ызt
çəşjannezə, peçkisə vurun; çərsseznyš dugdvtəg bergalisə
ny çuŋnezyn. Ətik kerku dnybn iŋkaes katajtisə burkiez —
vurunovj plassez, kədna kət kerəsainsa ŋekər ozə jansətçə.

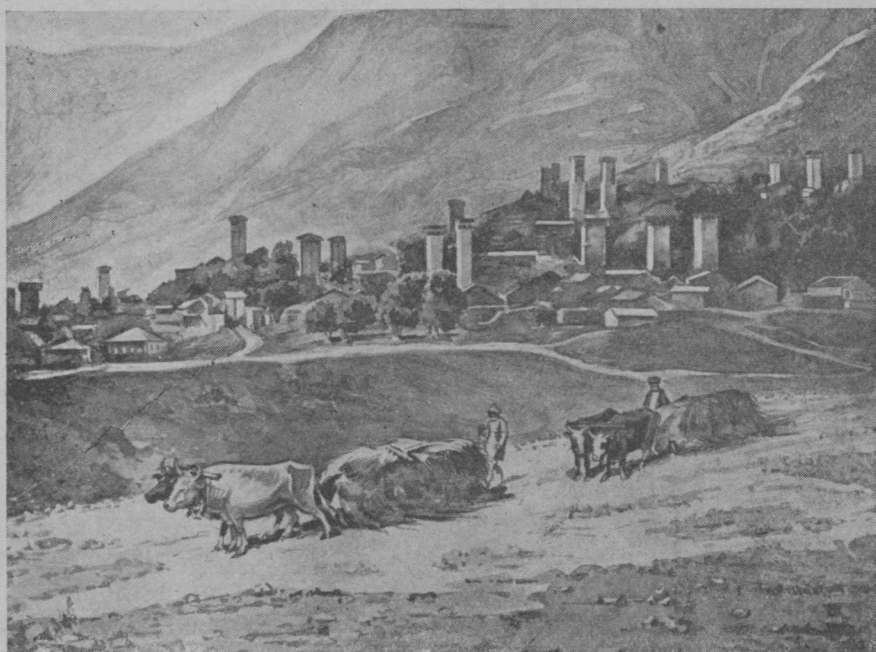
Кыз оланы керәсainsa.

Blə kerəssezas carskəj vojskoez vasətisə Kavkazskəj
kerəsainsasə. Kerəs pokattezət da ju dolinaezət çapkaləməş
nylən şeleŋŋoeznyš. Lyməş da skalaes jansətəny ətik narod
mədik dnyşan. Ne ətik vek dnyrna vvd učitik narod olis as-
las csovəj olanən. Top revolucijaəz olanəş nylən väli se-
eəm-zə, kbeəm väli una vek oztı.

Revolucijaəş med koļşçəm gornəj naroddəsə sajmətis
vil olan dnyə.

Svanetijaəny.

Saməj kerəssezas kujlə učitik strana— Svanetija. Völyp
kerəssezən sija jansətəm vvdəs mirəskət. Toko vekŋitik po-

Svanetijaын җеленно.

dәna tujok, kәdә vьlәt polәm petә i munь, lakәs is krut kerәs pokattezәt, kәdna uvьn sumitә vizьv kerәsa juok. Eta podәna tujok kuza svannes vetьlvlisә gozumnas, a tәvnas vetьlvь vәli ʒik nekьt, i nija vәlisә torʒәtәmәs mukәd oʒirьs dьniʒ.

Ucitiк narod — vьdәssә 11 ʒurs mort — revolucijaәz vi-ʒis assis vazʒa vьtsә da pervovьtnәj hozajstvosa.

Svannes bura — raдеjtәmәn uzalәnь asʒinьs ucitiк ьv- besә. No top Oklavrskәj revolucijaәz nьlән kolçcisә pervovьtnәj orudijaез: plug tujә — ru tor ulә kәstәm vuzән, kәda vьlә krepitәma sosnik; piңa tujә — uvja ker; vartan masina tujә — ʒәkьt izzezән pәv, kәdә әskәez kьskalisә koltaez vьlәt. Svanetija ez tәd kolosoez jьliʒ — naңsә ьv vьliʒ da turunsә kьskalisә dodqez vьlvьn, a oʒirьs jukkezән vetlisә kerәssez vьlәt podән livo verzәmәn. Svanetijaыn podәna da vәralan tujokkezʒa neкьeәm tujjez ezә vәlә.

Svannez vәlisә әddән sujevernәjәs. Svjaščennәj vәrrez, svjaščennәj pәez da kluçcez, svjaščennәj ʒьvotnәjjez, bur da lәg dukkez, tәliʒlә kejmәm, zertvoprinosenņoez uz pondәtikә — vьdәs ena vaz ovьçajjes una vred vajisә svannez hozajstvolә.

No med-ni uməl — vijəm ponda vijəmən-zə vestəm (vira mešt), kəda esə i ənəz kolçcis mukədlas.

Kerəm əvida livo vijəm ponda vьdəs rodnaьs una pokolenno şarna vestə aslas əvidçik rodnalə. Pьssьnь kuləm sogja „krovnikkes“ vermisə toko sek, kər pyr kezə çarka-sə rodinanьsə, munasə ovnь mədik mestə.

Siz svannes olisə revolucijaəz, orətəməş vьdəs mirьs dьnşan.

Xozajstvennəj stroitelstvoьs vьd godən, vьd mişecən məkkoşətə Svanetijaliş olansə. Kəzzez dьniş da uşkətçəmməz i rozoritəmməz dьniş mezdətəm Svanetija termaşə vətնь kulturnəj naroddəsə.

Ordçən basnaezkət da drevnəj kerkueskət, kədna vьdəs eьnaşəməş, pemytəş, vozduxtəməş, vьdməny vil jugьt kerkuez gorrezən da əşynnezən. Glavnəj şeleňnoьn əzjis əlektriçestvo, stroitəma omən Svanetijaəttas medozza ьzət vaqa. Oştəməş kooperativ da ətlasa stolovəj.

Omən strana paştas oştəməş skolaez, volniçaez, veterinarənəj punkttez. Svannes nejeea velətçəny sovetskəj texnikummezьn da vuzzezьn.

Şəd morjo beregdorşanas kerəm soşşə, kəda vьlət vetləny avtomobillez.

Kavkazьn xozajstvennəj stroitelstvo.

Oktabrskəj revolucija vəryn kavkazskəj kerəsainsa ətuvçisə ətləə, arkmətisə *Zakavkazskəj Sovetskəj federativnəj socialističeskəj respublika* (ZSFSR).

Omən Kavkazəttas paşkalis stroitelstvo. Nuzaləny tujjez. Əni i pemyt aullez vizəny şvjaz vьdkod şeleňnoezkət da SSSR-iş goroddezkət.

Çuzə vil xozajstvo.

Vizьv kerəsa jues, kədna ozьk nəvətlisə possez, vuzdətisə bereggez da vətlisə şeleňnoez, pondəny uzavny mort polza vьlə. Stroitəməş una-ni gidrostancijaez.

Enə stancijaesə stroitəməş vizə ьzət xozajstvennəj znaçəno.

Gidrostancijaes vьdəs rajonas promьşlənnoşt ponda şetəny ənergija. Çuzəny vil proizvodstvoez. Bednakkez-kerəsainsa loəny promьşlənəj ravoçəjjezən. bzdəny kustarnəj promьşollez.

I kerəs aullezət əzjə əlektriçestvo.

Una bogatstvoez zevaməš kerässezas. Setčin kujlənъ
вѣдкоѣ rudaez, izsom, dona izzez i нефть.

Vekkezən kujlisə ena bogatstvoes otir šin sogja sajav-
təmən. Kolis velətnъ kerässezliš čuzəmsə da kernъ ъзѣт
razvedočnəj uz, medvъ azzьnъ enə bogatstvoesə.

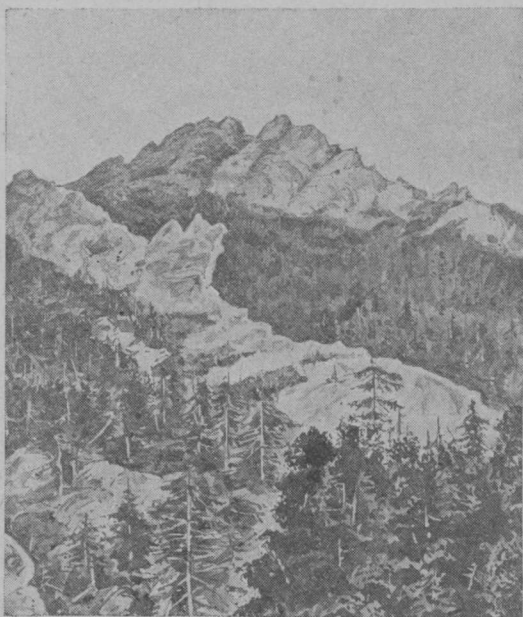
Kerəsses lovzišə.

Рѣд usselloeznъ, lьm granica vьln i mati řednikkez
gəgər, omən Kavkazəttas uzalənъ inženerezlən da učonəj-
jezlən razvedočnəj partijaez. Nijā pьrətənъ izzesə da suzətənъ
vižətəm ponda вѣдкоѣ kerəs porodaez. Azzasə seeəm plas,
kəda bogat kьeəm-livo polzaa sedtəsən,— stroitənъ saxtaez
da zavoddez. Una вѣдкоѣ rudasə azzisə Kavkazšis. No Kav-
kazskəj kerəsses jeea esə velətəməš.

Una esə vutьs da donəbъs zevəma нь pьkьnъ.

Ural kerəssez.

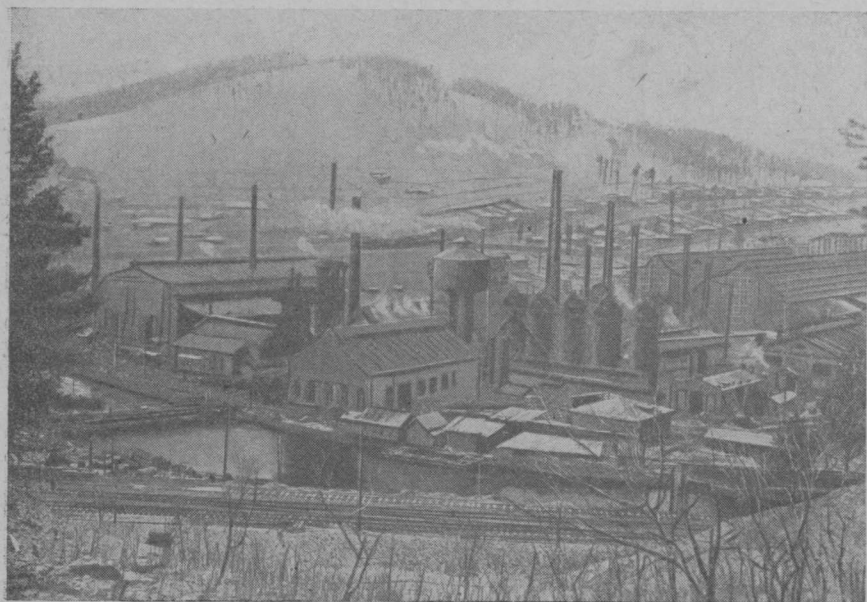
Ojvьv Jьa okean dьnšaŋ lunvьv ladorə řevьln izovəj
grjadaən 2500 km. kuza kьššənъ *Ural kerəssez*.

Karta vьln azzə Ural
kerəssez.

**Uraļskəj xrevjot-pir
kərttuj vьlət.** Nəđьr
kezə pojezd suvtčə Ufa
stancijaьn, i sьvərnъn
zagvьv ponda kajnъ ke-
rəs ranьt. Dořina kuza
sumitə kerəs juok. Sь-
vevdərnъn əsətčisə krut
skalaez. Kerəs pokattes
vevtəməš vərrezən. Tuj
vižənъ jьla kəzzez. Poroj
pantašlənъ vudovkaez,
kədna vevtəməš gьriš
izzezən da iz torrezən,
kədna ušisə kerəs jьv-
vezšəŋ.

Uraļskəj kerəsses vura kiššəmas. Kəzьtšəŋ, vašəŋ da
təvšəŋ kerəs jьvves potlašisə da pazalisə posni torrezə. Nə-
vьln kerəs jьvvez, ře pьđnъ usselloež Uraļskəj kerəssez
vьln avuəš.

Von setçin tьdalə zavod.

Pojezd zagənzьka pondis munь, kьsə dol krut pokatət, kerə zьnkrug. Mijə lebtişam saməj perevalas.

Ульн mijan uvtьn melkajtəнь zavodiş da çasət toko kołam vokzaliş viez.

Sumən parovozьs çapkə parsə. Parovoziş viьs jugdətə vərsə.

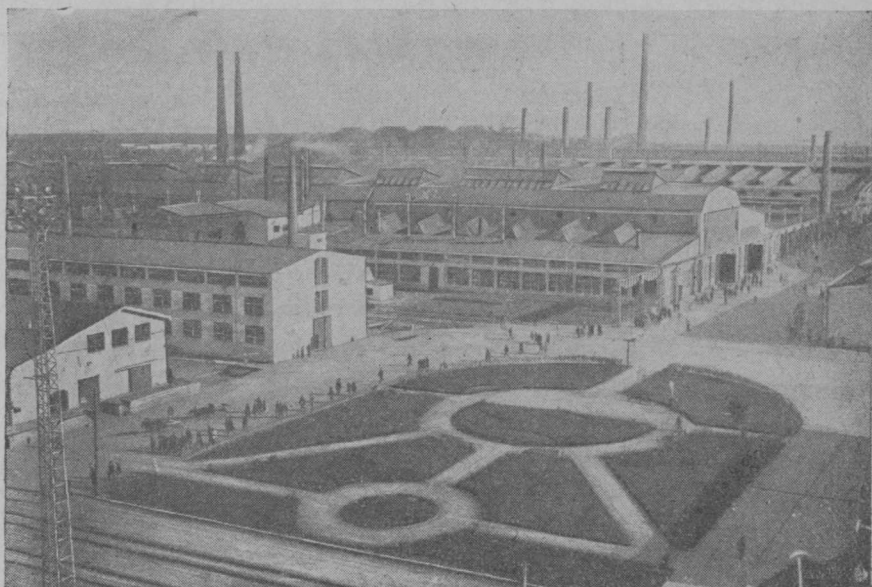
Oj-ņi, no passazьrrez oz uzə. Mijə pereval vььn, Jevropa da Azija graņica vььn. Melkñitis izovəj stov, kəda vььn vəli gizəm: Jevropa — Azija.

Esə minuta məd, i pojezdьs surьta pondə lezсьнь kerəs uvtə. Şo perьtzьka i perьtzьka levzə skalaez dьnət, vərja pokattez dьnət, kolə vəras ñevььn Uralşkəj kerəs jьvvesə. Mijan oзын şter, şu ьvvez.

Уральs vərлаң-ņi koļççis.

Vazьn-ņi tədəнь, kьeəm bogatstvovəz eməş Uralşkəj kerəssezas.

Zoloto, mednəj da kərt rudaez zevəməş Ural mu pьekьn. No pravilñəja ispolzujtнь enə ьzьt bogatstvovəsə pondisə toko sovetskəj vlašť dьrņi. Uralьn stroitçəнь da perьta vьdməнь viļ zavoddez.

Уралын виļ завод.

Магнитогorsk.

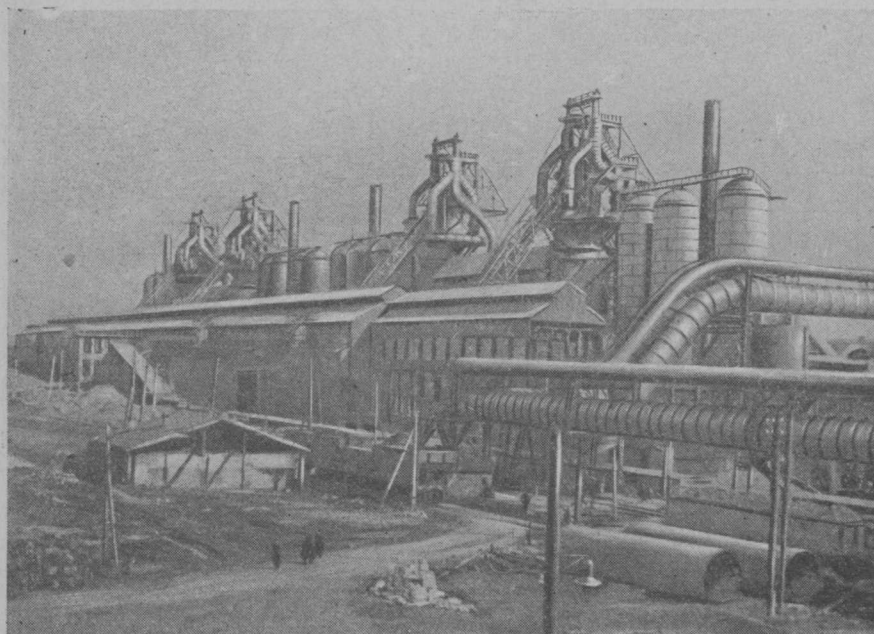
Уралскэј керэссез лунвув чащын, кьтэн pondəтчэ Урал жу, куйлэ *Магнитнэј* керэс. Сьын роцти свал куйлэ dona кэрт руда, да i не рьдын му рьекас, а самэј му вевдэрас.

Револүцијаэз Магнитнэј керэс вьльн рудасэ седтисэ киезэн, i токо керэс вьвсьис седтэм рудасэ кьскалисэ вэввезэн. Магнитнэј керэслэн пустьннэј kus покаттес вэлисэ вевттэмэс турунэн (рольнэн).

Эни кьк годэн Магнитнэј керэс дьльн вьдмис вьдса город — *Магнитогorsk*. Строитэма гигантскэј металлургицескэј завод. Керэмэс мигьн медьзыт домнэј горрез, кьтэн сьлэтэнь кэрт рудасэ. Татэн узалэнь не этик щурс равоцэј. Керэс еурэттезын мунэ кэрт руда разравотка.

Ращкалэнь омэн рељанэтан взрыввез, i не этик das щурс тонна рудасэ гаржэнь му рьещис. Вьна экскаваторрез вьзт щерпаккезэн (кэс кодщезэн) гумалэнь рудасэ да киштэнь сижэ платформэз вьлэ, медвь кьскьнь заводэ.

Заводас вьдэс механізіруйтэм, узалэнь медвур эңнаша масинаез. Ордщэн заводьскэт вьдмисэ куим элэктростанција.

Magnitogorskəj zavodlən demnaez.

Əlektriçeskəj toknas uzalə podvesnəj tuj, una şurs pos-
ni da gʻriş masinaez. Kilometr kuza pločina jərjis Ural
jusə da vizə plənə voštəm vasə.

Kuim əlektrostancija kok uvtən pleskajtçə ʋzət vil t̄.
Magnitogorsk gəgəras v̄dmə vil şelskəj xoçajstvo.
Kus m̄sokkez v̄lən vezətəñ karçjərrez.

Magnitogorsk kerə kərtsə unaz̄k, nəzeli Jevropaış
med̄z̄t zavoddez.

No Magnitogorskəj zavodlən avu izsom.

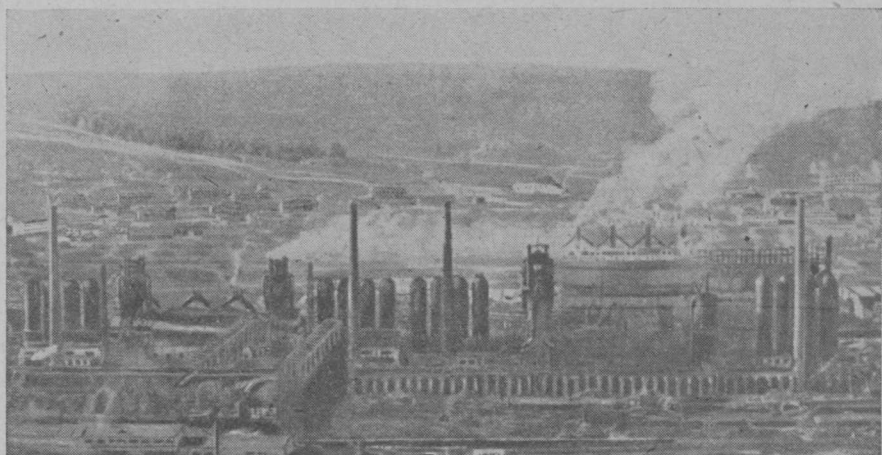
A Kuzneçkəj başejn̄n, kəda kujlə nəl̄n Altajskəj
kerəssez d̄n̄n, vəra una ədqən izsom̄s, no jeeə rudās.

A siñen Magnitogorskə ətuvtisə Kuzbas̄skət, i lois
Urulo-Kuzneçkəj kombinat: Magnitogorsklə Kuzbas inçə
som, a Magnitogorsk vəra Kuzbas prom̄şlennəj centr̄lə —
Stalinsk̄lə — şetə ruda.

Uprazneçnoez. Kontura karta v̄lən pasjə SSSR-iş glavnrəj
kerəsa xreçjottesə.

Torja znaçokkezən pasjə, k̄tən meduna sedtəñ polçaa sed-
təssesə.

Kontura karta v̄lən pasjə Magnitogorsk da Stalinsk.

Stalinsk gorod.

Neft sedtəm.

Kaspijskəj morjo ɣtvɨv beregɨn em ɲeɣzɨt kəz. Sija kujlə Kavkazskəj kerəssez uvtn. Gozumša kadə ŋinguŋalan jugtən kiŋtə siɟə sondiɣs. Ovlə əddən zar.

Omən vɨdəs kus. Soçɨnika toko pantaŋlənɨ uçastokkez, kədna vɨɣn vɨdmə vusa koŋməm turun. Kaspijskəj morjolən gudɣra kod vaɣs ŋin oz gazət: morjoɣs seeəm-zə gaztəm, kɣz i pustɨnnəj beregɣs. No mɨla-zə etə pustɨnnəj kəz vɨɣn sulalə ɣzɨt gorod — Baku, ɲuzətəməŋ una kərt-tujjez, kuz loçzeɣən kɣssənɨ tovarnəj pojezddez, gɣmətənɨ motorrez?

Mɨla tatən vɨdəs kluçən piɟə?

Otvetsə etə vɨlə ŋetənɨ vɨskaez, kədna, kɣz vər, kɣs-ŋənɨ ŋərŋən-vərŋən kəz bereg kuza. Tatən sedtənɨ neft.

A setən to i poŋolok. Nevažɨn esə sɨ mestɨn vəli kus ŋep, a əni tatən vur kerkueɣɨn olənɨ ŋursseɣən ravoçəj-jez-neftanikkez.

Meduna neftə sedtənɨ *Baku* da *Groznəj* gəgər i *Majkorpɨn*.

Karta vɨɣn əzə piɟə.

Bakinskəj promɨŋollez vɨliŋ neftə trubaezət iɲdənɨ *Batumskəj* portə. Mədik seeəm-zə neftəprovod *Groznəj* gorod ətlaalis *Tuarpəkət*.

Ne toko Sojuzas vizənb sedtəm neftə. Sovetskəj neftə
siž-zə petkətənb-vuzalənb i granica saǵə.

Tuapşə da Batum — kək medvaznəj şədsariž porttez,
kədna-ryr petkətənb mijanliş neftə.

Karta vьln azzə niǵə.

Batumьn port dьnas tьr loktənb tujjez. Tatçə suvtənb
sudnaez vьdkod gosudarstvoeziş. Niǵə tьrtənb sovetskəj
neftən da kьskənb siǵə Şəd morjo-ryr Italijə, Francijə da
mədik gosudarstvoezə.

Zadaǵənez. Karta şərti vizətə, kьz neftəb Batumiş şurə Italijə
da Francijə.

Uprazneçno. Kontura karta vьln pasjə Baku, Groznəj da
Tuapşə.

Uz ne urokkez kosta. Kerə aǵvot „SSSR-ьn kerəsez“ tema
vьlə.

III. SSSR-сә ОБՅՁՅԱ ՎԻՅՁՏՈՄ.

Mijə torja prirodnəj zonaezət tədsəşim, kbeəm setçin priroda, mbyən zañimajtçəny oçirby da setçiniş socialističeskəj stroitelstvokət.

Esə ətrby vizətam velətəm mațerialsə, medby tədnby burzbyka bydəs Sojuzsə.

1. SSSR-ын PRIRODA.

Vevdər.

Paşkatə as ozanby SSSR-iş fiziçeskəj karta. Uslovnəj passez şərti vizətə, kby pasjəməş sby vlybn: lazmytbyk da vlybnbyk morjo urovenša lazmytinnez, vlybninnez, sərša vlybna kerəssez, vlybn kerəssez, kerəssez, kədna vevtçəməş rbyša bymən da jbyn.

Karta şərti tədalə, sto SSSR-ys — rovnəjina strana, lazmytbyk da vlybnbyk rovnəjina strana. No SSSR-yn eməş i kerəssez. Nija unazbyksə kujləny sby dorrezət.

Karta vlybn myççalə lazmytinnez:

Asyuvvjevropejskəj lazmytin. Kbeəm morjoezəz sija loktə oj vlybn da lun vlybn? Kbeəm kerəssez eməş asby vlybn? Kbeəm kerəssezkət grañicitə lun vlybn? Kbeəm morjo dbyny kujləny sbyln medlazmyt çəştəs?

Rytvbyšivirskəj lazmytin. Kbeəm morjoez loktə sija oj vlybn? Kbeəm kerəssezkət grañicitə rbylaçny? Kbeəm vlybninkət — asbyvlaçny? Kbeəm kerəssezkət — lun-asbyvbyvlaçny?

Turanskəj lazmytin. Kbeəm morjokət grañicitə sija rbyvbyvlaçny? Kbeəm kerəssezkət — lun-asbyvbyvlaçny?

Karta vlybn myççalə to kbeəm vlybninnez:

Srednerusskəj, Privolzskəj, Asyuvvbyšivirskəj.

Kədə ny kolasiş medvlybnyš?

Karta vlybn myççalə kerəssez:

Uralskəj, Kavkazskəj, Xivinskəj, Altajskəj, Tañ-Saņskəj da kerəsa strana Pamir.

Kbeəməş ena kerəssez kolasiş medvlybnyš? Kbeəm kerəssezln kerəş jbyvves vevtçəməş rbyša bymən? Kbeəməş kerəssez kolasiş medlazmyttes?

Karta vlybn myççalə, kby kujləny SSSR-lən medvlybn kerəş jbyvves, kədna myççaləməş tavlica vlybn da karta dbynə puktəm kartinka vlybn.

Sedtəs bogatstvoez.

Mijan Sojuzs əddən bogat polzaa sedtəsseznas. Nija koləny socialističeskəj xozaјstvo vьdməm ponda.

Bьd godə ʃo viliʃ viļ azzəny polzaa sedtəssesə. I ьny tundraьn, i pьd tajgaьn, i zara pustьnyəny sovetskəj iʃsledovatellez azzaləny viļ bogatstvoez.

Neftən SSSR-ьs bogatzьk vьdəs mukəd gosudarstvoezsə. Vazsaьn-qi tədəny, sto Kavkazьn em neft: *Baku* da *Groznaј* goroddez gəgər. Medbərja goddezə neftsə azzisə i mədik mestəzьn: ʃeppezьn — Lunvьv Ural dьnyьn da tajgaьn — rьtvьvlaə Uralskəj kerəssez dьnʃən.

Karta vьlyьn azzə, kьtən em nevt.

SSSR zaқimajtə mədik mesta vьdəs gosudarstvoez koləny izsom zapassez ʃərti. Izsoma vaʃsejnnes siz-zə ʃapkaləməʃ Sojuzas vьdkod zonaət: *Donbas* — ukrainuskəj ʃədmuʃina ʃeppezьn, *Kuzbas* — tajgaьn Rьtvьv ʃibirskəj lazьtiniʃ lun-asьv vьlyьn, *Karaganda* — kəs ʃeppez zonaьn.

Karta vьlyьn azzə niјə mestaesə, kьtən em izsom.

Kərt ruda zapassez ʃərti, kьz i neft ʃərti, SSSR-ьs — medozza mestьn. Kərt rudaьs medunasə kujlə *Krivəј Rogьn* — ukrainuskəj ʃeppezьn, *Kerçьn* — Kьmьn da *Ural-skəj* kerəsa xrevjotьn.

Karta vьlyьn azzə, kьtən kujlə kərt rudaьs.

Zadənnəoz. Boʃtə tədvlyəny, kьeəməʃ esə polzaa sedtəsses: eməʃ SSSR-as vьdkod zonaьn da azzə niјə karta vьlyьn.

Kontura karta vьlyьn pasjə, kьtən eməʃ vaznəј polzaa sedtəssez.

Juez.

Karta vьlyьn azzə juez: *Dnepr*, *Don* da *Volga*. Kьeəm vьlyьn vьlyьn pondətcəny ena juez? Kьeəm morjoə uʃə vьdьs ny koləsis? Mьʃçalə, kьeəm mestьn Dnepr vьlas stroitəma Dneprogəs.

Azzə *Peçora* da *Ural* juez. Kьeəm kerəssez vьlyьn niјə pondətcəny? Kьeəm morjoezə uʃəny?

Azzə *Nəva* ju. Kьeəm tyʃ petə? Kьeəm zalivə uʃə?

Azzə *Ojьv Dvina* ju. Azzə siјə mestəsə, kьtən ətlaəʃəny kьk ju, kədnaʃən loə Ojьv dvina. Kьeəm morjoə siјə uʃə?

Azzə *Sьr-Darja* da *Amu-Darja* juez. Kьeəm kerəssez vьliʃ vьdьs ny koləsis kotərtəny? Kьtcə uʃəny ena juez?

Azzə *Ob*, *Jeniseј* da *Lena* juez. Kьʃən ena juez pondətcəny? Kьeəm morjoezə uʃəny?

Azzə *Amur* ju. Azzə siјə mestəsə, kьtən ətlaəʃəny kьk ju, kədnəiʃ loə Amur. Kьeəm morjoə siјə uʃə? Kьeəm gosudarstvokət SSSR-ьs grəniçitə Amur ju kuza?

Klīmat.

Prirodnāj zonaesā velētikā mijā azzylim, sto SSSR-as klīmatys ņe vьdlaьn atkod.

Къеам klīmatys polarnāj zonaьn da tundra zonaьn? Къным mišeč setčīn kьssə təlys? Къз jugdətə da sontə setčīn sondiьs gozumnas i къз təvnas?

SSSR-lən unazьk čaštьs kujlə lunvьv ladorə polarnāj krug dьnšaŋ umerennāj pojasьn.

Къеам prirodnāj zonaez setən kujlənь? Къз vezšə klīmatys umerennāj pojaslən polarnāj krug dьnšaŋ lunlaŋə?

Роçti vьdlaьn SSSR-as təvša tēperaturaьs sovšem oz vačkis gozumša tēperatura vьlə.

SSSR-as rьtvьv čaštьn təlys ņevьt, a gozumьs ьrkyt. Къным ьлəzьk aьvlaŋə, sьnym zarьk loə gozumьs, sьnym kəzьtzьk loə təlys. Mьjšaŋ eta loə?

SSSR-lən rьtvьv čaštьs kujlə ņeьlьn Atlantičeskəj okean dьnšaŋ, kьtən kotərtə sonьt vizьv Golfstrim.

Muьs sondišaŋas čozazьk sonalə, ņezeli matьn kujlan morjoьs, no vəra čozazьk i sajkalə. Sijən-ed morjo vьlas gozumnas ьrkytzьk, ņezeli mu vьlas, a təvnas sonьtzьk. Təlys, kəda pəltə Atlantičeskəj okeanšaŋ, gozumnas čintə zarsə, a təvnas kəzьtsə.

Da i sešša esə ņovoьs mati morjo gəgərəttas často kьmərə. Gozumnas kьmərrezšaŋas muьs ozzьk sonav, a təvnas vəra ozzьk saj kav.

Къным ьлəzьk aьvlaŋə, sьnym jeeazьk setčīn loktə təlys Atlantičeskəj okean vьvšaŋ, i sijən təlys loə kəzьtzьk, a gozumьs kəszьk da zarьk.

Асьvvьvšivirskəj vьlininьn klīmatьs torjətčə kəzьt tələn da zara gozumən. Verhojansk gorod dьnьn em musar vьlas medkəzьt mesta (kəzьtlən polus). Setčīnəz oz lok Atlantičeskəj okean vьvšaŋ təlys, a Azijalən ojvьv veregges miškaššənь Jьa okeanən, kьtən i gozumnas ujalə jь.

Təvnas i gozumnas ņovoьs unazьksə miča ovlə. Təvnas ьzьt morozzez dьrni (— 70°-əz) ovlənь lən, təvtəm lunnez. Gozumьs tatən zar ovlə.

Turanskəj lazьmьtinьn klīmatьs kəs. Tatčəz oz lok Atlantičeskəj okean vьvšaŋ ul təlys, a pəltə kəs təv. Setčīn kujlənь mijan pustьŋaez.

Da l̄nəj Vostokьn, Kamčatka lun-rьtvьv čaštьn da Japonskəj morjo vereg dorrezət gozumnas často zera-

şə; zersə vajətə tæv, kədə pəltə Velikəj okean vövşan. Sijən tatən gozumşa kadə ызт зэррезşan јues vura ыздəнь, рəтəнь береггеziş i una vəjətəнь.

Крымліş lunvöv берегсə da Kavkazліş. Şəd morjo берегдорсə oјvöv ladorşan dorjəнь кəзт təvşan керəссез, а sijən setçin klīmatьs sonьt tropikuv-dərşa. Təvnas setçin morozzes роçti oz ovlə. Кər mijanьн декавр миşеçə sulaləнь vi morozzez, Kavkaz saјьн eta kadə ovləнь sonьt sondia lunnez, çvetitəнь rozaez da fialkaez, voəнь apelşinnez da mandarinnez.

Крым lunvöv берегьн klīmatьs кəs, а Kavkazlən Şəd morjo берегдорьs loə Soјuzas medvlaznəј mestaən, rьtlañşa təls Şəd morjo vövşan vajətə tatçə vlagasə, а vьln керəссез vizəнь siјə i siја нь pokattez vьlə uşə ызт zerən.

Природнəј zonaez.

Кər mijə velətim priroda zonaez, sek tədsaşim, кьeəm setçin муşin, вьdmassez da зьvotnəјjez.

Boşə tədvьlanьt, кьeəm муşin pantaşə tundraьн, vər zonaьн, şteppezьн. Кьeəm муşin medbur? Кьз siја sogmis? Мьlа кəs şteprezьн муşinas јееа munəгьlьs?

Vizətə, кьз вьd zonaьн vezşəнь вьdmassez. Мьlа tundraьн ави vəгьs? Мьlа sorə vərgezьн вьdməнь mədkođ puez, nezeļi tajgaьн? Мьј neətkođьs кəs şteppeziş da şədmuşina şteppeziş вьdmassez kolasьн? Мьlа pustьnaьн јееа вьdmasses?

Boşə tədvьlanьt, кьeəm зьvotnəјjez pantaşəнь tundraьн, vər zonaьн, şteppezьн da pustьnaezьн, кьз tundraіş da pustьnaiş зьvotnəјjes јansətçəнь aslanьs rəm şərti. Кьeəm znaçeңno ena зьvotnəјjez ponda vizə nьlən rəmnьs?

Sijən, мьlа klīmatьs mijan ызт Soјuzьн вьdlaьн neətkođ, муşinьs, вьdmasses da зьvotnəјjes siз-zə neətkođəş.

Вьdkođ вьdmaslə aslas olan ponda sonьtьs da vaьs kolə neətmьmda. Ətik вьdmassez oləнь tundraьн кəзт oј vьln, mədikkez — sonьt lun vьln: ətikkez verməнь ovnə va mestaezьн, mədikkez — kəssezьн.

Neətkođ klīmat da neətkođ вьdmassez dьrni sogmə neətkođ муşin. Umerennəј roјasьн lunvöv çaştas şteppezьн вьdmassez sişməмşan sogmə şədmuşina mu.

Кəзт tundraьн, кьтəн муьs pьr кьн, sişməмьs çulalə zagəna, i вьdmas koļçəссез ozə vermə sişmьнь вьdəs. Uј vərə муьн vlagəьs pьr јizə муşin-pьr, kizərtə da

muətə sış kizər vessestvoesə, kədna kolənbь vьdmasseslə vьdməm ponda. A kəs şteppez da pustıñaez muşınbь vəra əddən una sov (solonçakkez).

A muşınşan zavıştənbь vьdmassez. Nura tundrabь vь-
eəma vьdmənbь nje da turiməl, no oz vьdmь kovьl, kədlə
kolə şternəj muşın. Kəs şteppezbn solən jizəm muşın vьlas
vьdmənbь solankaez, no oz vermə vьdmənbь mədik vьdmas-
sez.

Sijə-zə tujə vištavnь i zьvotnəjjez jьliş. Ətik zьvotnəj-
jez olənbь ьbn ojlañbn, mədikkez — zar lunlañbn. Ojlañsa
zьvotnəjjez paštətəməş sonьt suk gəna kuçikə, kəda avu
lunlañsa zьvotnəjjezlən.

Sizkə petə, ojlañşan lunlañə klimat vezşəmkət vezşənbь
SSSR-as muşın, vьdmassez da zьvotnəjjez.

2. SSSR-lən XOZAJSTVO.

Промьшленнош.

Carskəj Roşşijaьbn toko mukəd oblaşttezlən vəli zoraləm
promьshlennoş. Vьdəs mukəd mestəbn ezə vələ ne fabrikaez,
ne zavoddez. Şełskoxozajstvennəj Roşşijaьbn torjətçisə torja
gьriş promьshlennej centrez: Pəterburg (əni Ləningrad), Mos-
kva, Donbas.

A omən nь gəgər „neovjatnəj prostranstvoez, kədna vьlə
tərisə-vь ne ətik das ьzьt kulturnəj gosudarstvo. I vьdəs ena
prostranstvoez vьbn caritə... poludikoş da saməj nastojas-
səj dikoş“, — siž carskəj Roşşija jəliş baitis V. I. Lənin.

No, aşşis socialističeskəj xozajstvosə stroitikə, SSSR-ьs
şełskoxozajstvennəj stranaşis pəris-ñi ozьn muniş, promьsh-
lennəj stranaə.

Vežşis Sovetskəj sojuzlən kartəbь. Vьd okrainaьbn, kь-
tən caritis „saməj nastojassəj dikoş“, vьdmənbь kolxozzez,
sovxozzez, zavoddez, saxtaez, gьriş əlektrostancijaez, gorod-
dez.

Boštə tədvьlanьt, kьz vьdkod zonaьbn ispołzujtçənbь prirodnəj
vogatstvoes. Prirodnəj zonaez karta vьbn azzə novostrojkəesə, kəd-
nə tiğ tədatə-ñi.

Prirodnəj zonaez karta vьbn azzə sь vьbn pasjəm vazņejšəj
promьshlennəj rajonnez. Mьççalə niğə rajonnesə, kьtən sedtənbь iz-
som, neft da kərt ruda; mьççalə vər promьshlennoş rajonnez.

Karta vьbn azzə niğə goroddesə, kədnaьbn stroitəməş gьriş za-
voddez: Moskva da Gorkəj (avtomobilnəj zavoddez), Stalingrad,
Xarkov da Çelasinsk (traktornəj zavoddez), Saratov da Zaporozjo

(kombajn keran zavoddez), *Rostov* (šelskoxozajstvennəj masina keran zavod).

SSSR fizičeskəj karta vьlьn a33ə gьriš əlektrostancijaez: *Saturskaja*, *Dņeprovskaja* da *Volxovskaja*.

Šelskəj xozajstvo.

Ətləbn promьslennostь vьdməmkət vьdmə SSSR-ьn i šelskəj xozajstvo.

Una million ətkasa posni křeššanskəj xozajstvoez tuja organizujtčisə kolxozzez. Kьz klas osnovnəja likvidirujtəma kulačestvoьs, munə rešьtelnəj peššəm kolxozzez jonmətəmm ponda, rešьtelnəj peššəm kulačestvo kolassezkət.

Una šurs sovhozzez da masina-traktornəj stancijaez vevtčisə stranasə. Kolxozzezьn da sovhozzezьn šo unazьk i unazьk uzavнь pondənь šelskoxozajstvennəj masinaezən.

SSSR lois mirьn medgьriš da medozьn munış socialističeskəj šelskəj xozajstvo stranaən.

Boštə tədvьlanьt, kьəəm viddez šelskəj xozajstvošis zoraləməš tundraьn, vəg zonaьn, šədmušina da kəs šeppezьn, pustьnəezьn, tropikuvdər zonaьn.

Kьz vьdkod zonaьn peššənь šelskəj kəzajstvo ponda nevlagoprijatnəj prirodnəj uslovijaezkət: durrezkət, vlagə nečьrməmkət, vreditelčezkət.

Tujjez.

Tujjez — narodnəj xozajstvolən əddən vaznəj časť: nьtəg ətik predprijatija oz verьmь uzavнь pravilnəja, oz verьmь vьdmьnь stranaiš xozajstvo.

Sojuzas vьdkod časťn kərttujjes neətmьmda. Carskəj vlašť dьrni Jevropejskəj Roššijaьn toko mukəd mestaas stroitlisə kərttujjesə. Pьr vəli medvaznəj kərttuj gərədən Moskva. Sьšən, kьz centršən, vьd ladorə munənь kərttujjez. Sižə kərttujjes uňa Ukrainaьn Donbaskət. No nija sovšem jeeəš Sojuzas mədik časťtezьn.

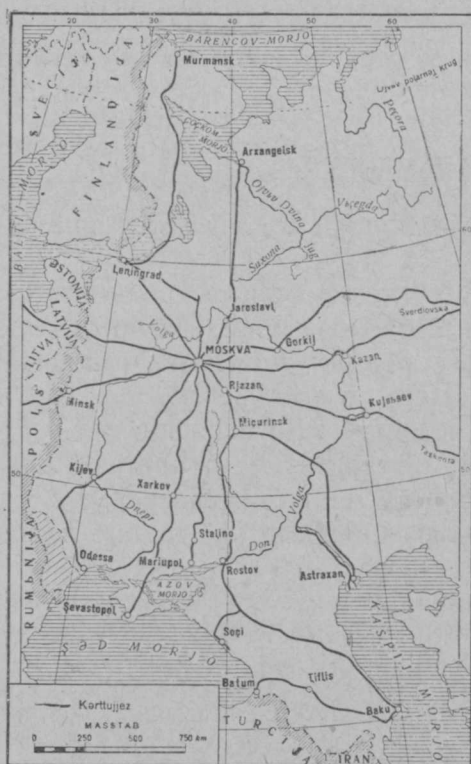
Sovetskəj stroitelstvoьs bura-ňi ьzdətis kərttujjez kerəmsə, a mukəd kərttujjesə vizətənь əlektričeskəj țaga vьlə.

SSSR fizičeskəj karta šərti vizətə niyə kərttujjesə, kədna munənь Moskvašən: Lėningrad-Murmanskə, Minskə, Arxangełskə, Kievə — Odessaə, Kьmə, Kavkazə.

Мьççalə kərttujjesə Moskvašən Vladivostokə.

Мьççalə kərttujjesə Moskvašən: Taskentə, Latvijə, Połsaə.

Мьççalə sovet vlašťən stroitəmm Turkestanə-Šibirskəj kərttuj.

Moskovskėj karttuj gərəd.

ponda kerəñ kənallez. Siz, Volgañ vazьn-ñi kənallez-рьr ətlaləma Baltijskėj morjokət. Etə vavьv tujьs sušə *Mariinskəjəñ*. Sija munə Volga dьnšəñ sь pritok Seksna kuza, munə una juez-рьr, kədnə ətlaləməš kənallezəñ, Oñezskėj da Ladozskėj tьez-рьr da Neva ju kuza Finskėj zalivə.

SSSR karta šərti vizətə Mariinskėj vavьv tuj.

No Sojuzьñ perьta vьdman xozajstvo ponda ətik Mariinskėj vavьv tujьs jeeə: 1934 godə stroitəma *Belomorsko-Baltijskėj* kənal Oñezskėj tь da čoçkom morjo kolasьñ. Siz kerəma čoçkom morjošəñ Baltijskėjə vavьv tuj.

Karta vьlьñ əzə sija.

Əni vəgə stroitəñ-ñi *Volga-Moskva kənal*. Etə loas zepьt tuj Moskva-jušəñ vьliš Volgaə, sija Moskvəšə kerə vavьv portəñ.

Kənal-рьr Volga ju loas ətlaləma Donkət. Etə šetas petan tuj Volgašəñ Azovskėj da Šəd morjoezə.

Ətləñ kərttujęzkət vьt zəçəñno vizəñ i vavьv tujez. Va vьlət tovarəšə kьskaləməš suvtə dontəməzьka, ñezeli kərttuj vьlət. Sojuzas una mestəzьñ, kьtəñ avu kərttujes, jueš loəñ jedinstvennəj vetlan tujezəñ.

Medvaznəj vavьv tujəñ loə Volga ju.

No gozumnas Volgaas vəš çinə, loəñ perьdьñ mestəz, kədnəšəñ paroxoddeslə vetlьñ loə uməl.

Volga vьlьñ vištələma stroitəñ kьpьtkə vьt pločina da vьñə gidroəlektričeskėj stancijəz.

Plotinaez levtasə Volgaas vəšə i paroxoddeslə vetlьñ loas burzьk.

Vavьv tujesə buršətəñ ponda da nišə ьzdətəñ

Бүдэс ета изьс буршэтак
Volga вьлэт пароходдезлш
ветлэм да керас, кыз вай-
тэнь „Бзът Volga“.

Бурзька визэтэ „Бзът Volga“
карта.

Мэдик вазнэж ваньв туж—
Днепр жу. Сь улиш визьлн
poroggez vura mesajtisэ pa-
roxoddez vetлэмлэ. Днепров-
скэж элктростанцијаш plotи-
наьс левтис васэ. Poroggez
sajэvtcisэ va pьekas i вьдэс
Днепрьс lois sudoxodнэжн,
сь вьлэт vura pondis тужн
ветлнь пароходдезлэ.

СССР-ьслэ мэдик gosudar-
stvoezkэт шьяз визэм ponda
kolэнь morskэж тужез.

Бзът значенно визэ Ож-
вьвь morskэж туж, кэда Ож-
вьвь Ыа океан куза мунэ

СССР-эттас оживьв берегgez dorэт. Medvazнэж оживьв porttez-
эп loэнь: *Murmansk*, *Arxangel'sk* da *Igarka*.

Medvazнэж morjoezэп мэдик gosudarstvoezkэт шьяз
vизэм ponda loэнь Baltijsкэж да Шэд morjoez.

Ena morjoez-пър kujлэ туж СССР-шаң musar вьлас вь-
дэс glavнэжьк gosudarstvoezэ.

Medvazнэж porttez: Baltijsкэж morjo Finskэж zaliv берег
вьлн — *Leңingrad*; Шэд morjo берег вьлн — *Odessa*, *Ва-
tum*; Jаронскэж morjo берег вьлн — *Vladivostok*.

Мьщчалэ Sovetskэж сојузіш medvazнэж portovэж goroddесэ.

Mиpовэж карта шэрти мьщчалэ morskэж тужез Leңingradшаң Lon-
донэ, Murmansкшаң Nju Jorkэ, Igarkaшаң Londonэ.

„Бзът Volga“ карта.

IV. SSSR-сә ПОЛІТІЧЕСКӘЈА ВІЗӘТӘМ.

1. SOVETSKƏJ SOCIALİSTİČESKƏJ RESPUBLIKAEZLƏN SOJUZ.

Vizətə SSSR administrativnəj karta vьlə. Sь vьlьn tijə aзылат, sto Sovetskəj sojuzas vьdəs prostranstvoьs mičətə-ma vьdkod rəmə. Medjona tədcəнь šizim rəm.

Etə — šizim sojuznəj respublika, kədnə ark-mətisə vьdkod naroddez, kədna oləнь Sovetskəj sojuzas. Ena respublikaes ətuvčisə ətləə i lois sovetskəj socialističeskəj respublikaezlən Sojuz.

To кыз сушəнь ena sojuznəj respublikaes:

Rossijskəj Sovetskəj federativnəj socialističeskəj respublika (RSFSR).

Ukrainskəj Sovetskəj socialističeskəj respublika (USSR).

Belorusskəj sovetskəj socialističeskəj respublika (BSSR).

Zakavkazskəj sovetskəj federativnəj socialističeskəj respublika (ZSFSR).

Turkmenskəj sovetskəj socialističeskəj respublika.

Uzbekskəj sovetskəj socialističeskəj respublika.

Tadziksəj sovetskəj socialističeskəj respublika.

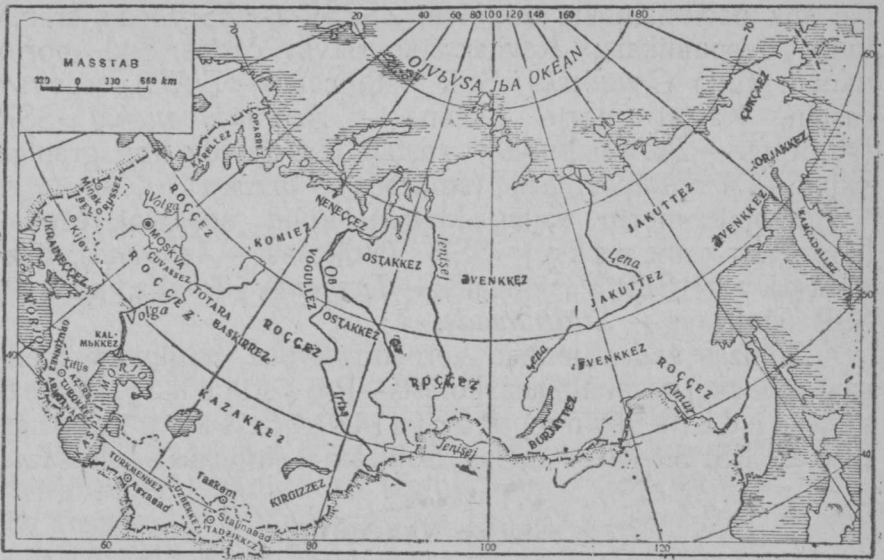
Karta vьlьn aзыə vьd respublikasə.

Sovetskəj socialističeskəj respublikaezlən Sojuзыs — vьd uzališ naroddezlən, kədna oləнь oзыəša carskəj Rossijaьn, dobrovolnəj vracəkəj sojuz.

Ukrainskəj sovetskəj socialističeskəj respublika kujlə Sojuzas lun-гьtvьv çəštьn, Rumьnijakət da Połsakət granica vьlьn. Lunvьv ladorəñ sija loktə Šəd da Azovskəj morjoez dьnə. Ukrainalən stolicaьs—*Kijev*.

Belorusskəj sovetskəj socialističeskəj respublika kujlə Sojuzas гьtvьv ladorьn, Połsakət granica vьlьn. Stolicaьs — *Minsk*.

Zakavkazskəj sovetskəj federativnəj socialističeskəj respublika kujlə lünvьv ladorьn Kavkazskəj kerəssez dьnəñ, Šəd da Kaspij morjoez kolasьn, i lunvьv ladorьn granicitə Turcijakət da Irankət.

Кытэн олэнь SSSR-ас вьдкoд народдез.

Рерьта вьдмэ Союз окраинаезьн прoмьслeннoст, i вьд националнoстис народдез рьрэнь SSSR-ын социалистическэж хo-зajствo стoитис лoззeзэ. Кoлчцис кoчeвэж народдез пoндэнь oвнь вил прoмьслeннэж центрез гэгэр oсeдлэжa.

Эни una народдезлэн-ни em асланьс пiшмeннoст (гизэнь ас кьв вьлн), асланьс скoлаeз да вуззeз; вeлэтэнь скoлаeзас асланьс рoднэж кьв вьлн.

Сиз совет власт дьрни вeзшэ oлань Sovetskэж сојузын народдезлэн.

1. KAPITALİSTİÇESKƏJ STRANAEZ.

Musar vılas SSSR-şa eməş una vıdkođ stranaez. No toko ətik SSSR-ın vlaštıb ravoçəj klas da uzalış kreşşana kın. Toko ətik SSSR-ın stroitçə socialistiçeskəj xoçajstvo.

Vıdəs mukəd stranaezas kəzainnes — kapitalissez da pomessikkez.

Nı kın gosudarstvoas vıdəs vlaštıb, nı kın unazık muez, vıdəs fabrikaez da zavoddez.

Ena stranaezın ravoçəj klas da uzalış kreşşana uzalın kapitalissezlə da pomessikkezlə.

Kapitalissez da pomessikkez voštın nılış ızınəsə aslanı nazıva ponda, aslanı bogatşaləm ponda.

Nazıva şərın vətçikə kapitalissez kossənı şo vil mestaez aşıını tovarreznəsə vuzaləm ponda, dontəm sırjo da dontəm uzalış kiez azzəm ponda. Eta mogış vına kapitaliçeskəj gosudarstvoez voštısə priroda şerti bogatəj, no zassitatəm (kədna oz vermə dorjişın) stranaez i nı ponda pır vojıjtın ətamədın kolası. Seeəm mırddəm stranaes sışın kolonijaezən.

Medvərja goddezə kapitaliçeskəj gosudarstvoesə kutis rıdın krizis.

Prıvılləz şərın vətçikə kapitalisses əddən una petkətısə rınokə tovarreznəsə.

Tovarres loisə əddən una, a voşın nıjə nekınlə.

Kapitaliçeskəj stranaezın uzalış oğırslən avı tırməm-vı dengaş, medvı voşın vıdəs tovarresə da şojansə şında, mında nılə kolə oləm ponda.

Graıca saıın rınokkes vəlısə tırməş oızık-ı lezəm tovarrezən.

Promışlennoştas una otraşllezın lois zastoı.

Proizvodstvoş pondis çının. Zavoddez da fabrikaez pondise ıgnaşşın.

Mıllıonezən ravoçəjjez kolççısə ıztəg, olın ıbgjən.

Бѣд капиталистическѣй странаѣн равоѣј класѣс Коммунистическѣй партија јуралѣм увтѣн нуѣтѣ урорнѣј пещѣм капиталистическѣт, помессиккезкѣт да нь правителствоезкѣт.

Органѣзѣјтѣнѣ завастовкаѣз, „ѣг роходѣз“. Уна странаѣзѣн ѣзѣлѣнѣ воорѣзоннѣј свхаткаѣз полицѣјакѣт да војскаѣзкѣт, востваѣнѣ.

2. КАПИТАЛИСТИЧЕСКѢЈ СТРАНАЕЗЛѢН КОЛОНИЈАЕЗ.

Мусарѣ вит квѣтѣт ѣштѣс — капиталистическѣй влашт увтѣн. Вѣна капиталистическѣй государствоез воштѣс ѣлѣш богѣт мѣз Африкаѣн, Америкаѣн, Австралијаѣн да Азијаѣн. Неѣсѣкѣт вѣлѣ мѣрдѣнѣ нь ѣнѣ мѣсѣ, сѣтѣн олѣсѣ вѣдкѣд колѣѣѣм, ремыт народѣз.

Вѣдѣс мѣрдѣм мѣсѣ капиталистическѣй государствоезлѣн прѣвителствоез свѣсѣ аслањѣс колонијаѣзѣн. Капиталистическѣй нь ѣн вѣдса кѣзѣинѣз.

Бѣзѣт прѣвлѣн нѣја вузѣлѣнѣ сѣтѣн асѣнѣс товарѣзњѣсѣ. Нѣја хоѣзѣствѣјтѣнѣ ѣна странаѣзѣн вѣдѣс прѣроднѣј богѣтствѣнаѣс.

Нѣја хѣсѣѣѣсѣкѣја гравѣтѣнѣ да нѣвѣтѣнѣ ас дѣнѣнѣс сѣрѣѣсѣ, розорѣтѣнѣ сѣтѣн олѣсѣ оѣѣрсѣ да мѣрдѣнѣ нь ѣлѣш мѣсѣ, ѣѣктѣнѣ нѣјѣ узѣвнѣ ас вѣланѣс.

Капиталистическѣй государствоезѣн мѣрдѣм мѣсѣ унаѣзѣксѣ кујлѣнѣ трѣѣѣсѣкѣј ројѣсѣн.

Климѣтѣс сѣтѣн зар, уна мѣстаѣзѣн влѣзнѣј, сѣјѣн сѣтѣн ѣ вѣра вѣдмѣнѣ вѣдкѣд вѣдмѣсѣз. Вѣдмѣнѣ мѣрт понда ѣдѣнѣ уна да дѣна вѣдмѣсѣз — кауѣковѣј ру, хѣннѣј ру, ѣѣн ру, кокосѣвѣј пѣлма, сахѣр трѣшнѣк, ванѣнѣз. Бѣзѣт уроѣзѣ сѣтѣнѣ кофе, кѣкао, рѣс да кауѣк пѣлѣтѣѣѣѣз. Сѣтѣн сѣз-зѣ уна дѣна полѣза сѣдѣсѣз — оловѣѣннѣј, ѣреверѣѣннѣј, мѣднѣј рѣдаѣз да золѣто.

Капиталистическѣй вѣдѣс ѣнѣ прѣроднѣј богѣтствѣѣсѣ колонијѣлнѣј странаѣсѣс гравѣтѣнѣ да нѣвѣтѣнѣ ас дѣнѣнѣс.

Уна вѣдкѣд народѣс олѣнѣ колонијѣлнѣј странаѣзѣс.

ѣкѣт олѣнѣс колонијѣлнѣј странаѣзѣн олѣш оѣѣрлѣн. ѣт-кѣзѣѣѣс-кѣ кѣн мѣнѣнѣ узѣвнѣ, сѣјѣ ѣурмѣ пѣкѣѣтѣнѣ. Керѣс мѣј ѣѣ сѣз — вѣртлѣнѣ. ѣасто куѣтѣз вѣртлѣнѣ пѣѣѣѣзѣн. Мѣдѣѣкѣт олѣнѣс африкѣнскѣј негрѣрѣзлѣн.

Вѣнтовѣка увтѣн вѣдса ѣѣлѣнѣѣзѣн вѣсѣтѣнѣ кѣртѣѣѣзѣ да соѣѣѣннѣј тѣѣѣз стѣѣѣтѣм вѣлѣ. Сѣтѣн ѣасто узѣлѣнѣ косѣѣ

дур ваън. Ыддәс узсә керәнь роҷи куд кiezән. Stroitәм ponda материалсә ашньс нeгрres вьвтаныс ваялән.

Kapitalistлә нeгр — масинаша вьгоднәзьк. Ed медвь масинаыс узалис — ета ponda колә лontan, а вошнь сija, колә визнь дeнга. А нeгръс узалә çуť нe вeш. Benzиньс — dona, а вананнес — нeгрresлән çojanьс — даровәжәс, нь ponda оз kov вестьнь.

Kapitalissez gravitәнь kolonijaeziš prirodnәj bogatstvoesa, zalezттәg vijәнь nija i uzalan vьnsә.

Нeгррез да i kolonijaлнәj stranaeziš мәдик олишсеz çurssezән куләнь сәкьт уз kosta kauçukovәj вәррезьн, тужез stroitikә, plantacijaez вьльн, unaән куләнь i вьдкод согәттеzшә. Siz toko әтик кәрттуj stroitikә вeлгijскәj африкәнскәj kolonijaьн нeгрres кулисә даççizim çurs mort.

No i kolonijaeziš uzališ oťirьс levtiшәнь-ңи peššәм вьлә aslanьс игнетәтellezкәт-kapitalissezкәт. Kolonijaezьн ьздә revolucionнәj dvizenңo. Ço smeвзька да organizionannәjзька Kommunistiçeskәj partija jurаләм uvtьн peššәнь kolonijaeziš uzališ oťirьс.

Musar вьлас emәš i seeәм stranaez, кәдна samostoja-тeлнәjjezән ьддiшәнь, no i nija вьна kapitalistiçeskәj gosudarstvoez киьн, нь влашт uvtьн.

Әтикән seeәм stranaez kolasiš лоә ьзьт unajәza Kitaj.

3. VAZNӘJЗЬK KAPITALISTIÇESKӘJ STRANAEZ DA NЬLӘN KOLONIJAEZ.

Amerikalән Sojedионнәj stattez (SSA). Amerikalән Sojedионнәj stattez — kapitalistiçeskәj stranaez kolasьн medvogat strana.

Amerikalән Sojedионнәj stattez kujләнь Ojвьв Amerikaьн centralнәj da lunвьв çaštтеzas.

Karta вьльн аззә Amerikalish Sojedионнәj statesә да ньлиш stocicasә — *Vashington*.

Karta сәрти тәдә, кьeәм pojasьн kujләнь SSA.

Vizәтә, кьeәм gosudarstvoez granicitәнь SSA-кәт, кьeәм океаннеz niжә miškalәнь.

Karta сәрти vizәтә тuj Nju - Jorksaң Leңingradә.

Karta сәрти тәдә, кьньм kilometr Nju-Jorksaң Leңingradәz.

SSA-лән medglavnәj kolonijaez: Portoriko ostrov, кәдә kujлә lunвьв ladorьн Nju-Jorksaң, Gavajskәj да Filipinskәj ostrovvez Velikәj океаньн да Alaska кәz, кәдә kujлә Ojвьв Amerikaьн oj-асьввьв ladoras.

Karta vьльп аззэ нїя.

Portoriko ostrov, Gavajskəj da Filipinskəj ostrovvez kujləпь зар роjасьп. Setçin vəđitəпь кофе, kakao da vanan plantacijaez.

Karta şerti vizətə tujсə, kəda kuzakofesə Portoriko ostrov vьliş kьskəпь Səп-Francisko gorodə.

Anglija. Anglijaьс — promьslennostь vьdməп şerti miras mədik strana. Sija kujlə Velikovritanija ostrov vьльп Rьtvьv Jevropa vereggez dьпьп. Anglija — morskəj strana.

Karta şerti tədə, kьeəп tєplovəj роjасьп kujlə Anglijaьс.

Karta vьльп аззэ Anglijasə da sьliş *London* stolicasə.

Vazьпşəп Anglijaьс nuətis paşkьt morskəj torgujtəп. Musar vьlas vьdkodь morjo vьlət ujavlisə sьləп sudnoez. Una vьdlaiş voştis sija bogat muez.

Anglijaəп mьrddəп mueziş plossaqьс 140-iş ьььtzьk açьс Anglijaьсşс. Karta şerti vizətə, mьjьzda Anglija vladəпnoezləп plossaqьс. Nija miçətəməş seeəп-zə rəпəп, kьz i açьс Anglijaьс.

To glavnəjjes sь vladəпnoez kolasiş: Indija, Avstralija, Lunvьvafrikanskəj sojuz, Kanada.

Karta vьльп аззэ нїя.

Anglija vladəпnoez kolasiş unazьkьс kujləпь Indijskəj okean gəgər.

Anglijaşəп Indijaə medzenьt morskəj tujьс munə Mukolas da Gərd morjoez pьr. Eta tujьс anglijskəj kapitalisсez ponda əđđəп vaznəj. Eta tuj kuza nija kolonijaeziş vajəпь sьrjo aslanьс fabrikaez ponda da kьskəпь setçin assiпьс tovarrezпьсə. Eta tujьс vizə ьььt znaçəпđo i sь ponda, medvь koknitьk vəli veşkətlьпь kolonijaeznas da dorjьпь nija sь sogja, medvь ez mьrddə mədik kapitalistiçeskəj stranaez.

Karta şerti vizətə morskəj tujсə, kəda kuza munəпь Anglijaşəп torgovəj sudnoes SSSR ojvьv porttezə da vər.

Francija. Francijaьс kujlə Jevropaas rьtvьv çaştьп.

Karta vьльп аззэ Francija da sьliş stolica *Pariz*.

Tədə: Kьeəп роjасьп sija kujlə.

Kьeəп okeanəп sija mişkaşşə. Kьeəп gosudarstvoezkat granicitə.

Francijaьс — SSSR vəgьп medьььt strana Jevropaas.

Karta şerti tədə, kəda ladogьп Moskva dьпşəп kujlə Pariz.

Karta vьльп аззэ tuj Moskvaşəп Parizə.

Francijalən kolonijaes əddən una.

Karta şərti vizətə, kəəm plossad Francija kolonijaез uvtən. Karta vьlas nija miçatəməş seəəm-zə rəmən, kьz i açьs Francijaьs.

Plossadьs. kədə zaңimajtəнь francuzskəj kolonijaез, 22-iş ьzьtьzk açьs Francijaьs plossadьsa.

Francijalən kolonijaes kujləнь Afrikaьn oj-гьtvьv ladoras; sь kiьn Madagaskar ostrov Afrikaьn lun-aьvvьvьv bereggez dьnьn da Azijaьn Indokitaj kəzlən aьvvьvьv çaştьs.

Karta vьln azzə Francijaliş kolonijaesə.

Karta şərti vizətə: Kəəm morjo pьr munə tuj francuzskəj kolonijaез dьnə, kədna kujləнь Afrikaьn ojvьv beregas. Kəəm tuj kuza kьskəнь tovarresə Francijaiş Indo-Kitajə.

Germanija. Germanija kujlə Jevropaьn centralnəj çaştas.

Karta vьln azzə Germanija da sьliş stolica *Berlin*.

Karta şərti tədə, kəəm tєplovəj rojasьn kujlə Germanijaьs.

Karta şərti vizətə, kəəm gosudarstvovəzkət sija graniçitə. Kəəm ladorsaң mişkaşə morjoezəп?

Karta şərti tədə, kədə ladorьn Moskva dьnşaң kujlə Berlin.

Əni Germanijalən kolonijaes aьu. Imperialişticeskəj vojna dьrni ьdəs kolonijaesə sьliş mьrddisə.

Germanskəj kapitalissez da pravitelstvovьs ьd vьniş təşətcəнь viļ vojna kezə. Nija mədəнь voşнь SSSR-iş mukəd çaştə da kernь sija as kolonijaəп.

Japonija. Japonija siz-zə, kьz i Anglija,—morskəj strana. Sija kujlə ostrovvez vьln Azija aьvvьvьv bereggez dьnьn.

Karta vьln azzə Japonija da sьliş stolica *Tokio*.

Karta şərti tədə, kəəm tєplovəj rojassezьn sija kujlə.

Karta şərti vizətə: kədə ladorьn Moskva dьnşaң kujlə Japonijaьs. Kəəm mestьn Japonijaьs graniçitə SSSR-kət. Kəəm tujlez kuza pozə munь Moskvəsaң Tokioə.

Japonijalən medvaznəj kolonijaез: Koreja da Formoza ostrov.

Medvərja goddezə Japonija mьrddis esə Mançzuriya.

Karta vьln azzə Japonijaliş kolonijaesə.

Kitaj. Kitaj kujlə Azijaьn lun-aьvvьvьv ladoras.

Karta vьln azzə Kitaj da sьliş stolica *Nankin*.

Tədə, kəəm rojasьn sija kujlə.

Karta şərti vizətə, kьz munь Moskvəsaң Nankinə.

Vazьnşaң-ңi Kitajlən bogatstvovəs kьskisə dьnanь ьd stranaiş kapitalissesə. Kitajə uşkətcisə kapitalisses Anglijaiş, Amerikaiş, Japonijaiş, Francijaiş.

Nija pondisə kьskьпь setçin aşşinьs tovarreznьsə. Ni-
ja pondisə ңəвпн setçiniş muesə, stroitнь setçin saxtaez, rud-
nikkez, zavoddez. Nija voştisə as kianьs Kitajiş vьdəs pri-
rodnəj bogatstvoesə, vьdəs promьslennostsə.

Karta şərti vizətə tujjez, kədna kuza Kitajə munəпь paroxod-
dez Nju-Jorkşan, Londonşan, Parizşan, Tokioşan da San-Franciskoşan.

РЪЕКӘС.

SOVETSKƏJ SOCIALISTIČESKƏJ RESPUBLIKAEZLƏN SOJUZ (SSSR).

I. Mu sar vьbьn SSSR-lən kujlanin	3
Morskəj granicaez	4
Mijan suseddez	6
Mu vevdər	—
Бзътзк juez da tuez	7
II SSSR-ьn olişsez oləmlən da priodalən kartinaez . .	10
1. Połarnəj zona	—
2. Tundra zona	24
3. Vər zona	36
Tajga zona	37
Sora vər zona	54
4. Vərştep da şadmuşina ştep zona	63
5. Kəs ştep zona	77
6. Pustьna zona	86
7. Tropikuvdər zona	96
Kьmlən lunьvьn bereg	97
Kavkazlən Şad morjo beregdor	102
8. Kerəssez	109
III. SSSR sə ovsəja vizətam	122
1. SSSR ьn priroda	122
Vevdər	—
Sedtəs bogatstvoez	123
Juez	—
Klimat	124
Prirodnəj zonaez	125
2. SSSR-lən xozaјstvo	126
Promьslennost	—
Şeјskəj xozaјstvo	127
Tujjez	—

IV. SSSR-sə politiçeskəja viçetəm	130
1. Sovetskəj socialistiçeskəj respublikaezlən sojuz . .	130
2. SSSR-ın naroddez	131

MIRLƏN KARTA.

1. Kapitalistiçeskəj stranaez	133
2. Kapitalistiçeskəj stranaezlən kolonijaez	134
3. Vaznəjzək kapitalistiçeskəj stranaez da nylən ko- lonijaez	135

инв. в 2026

Редактор *С. Караев*

Техредактор *С. Грибанов*

Корректор *Ф. Яркова*

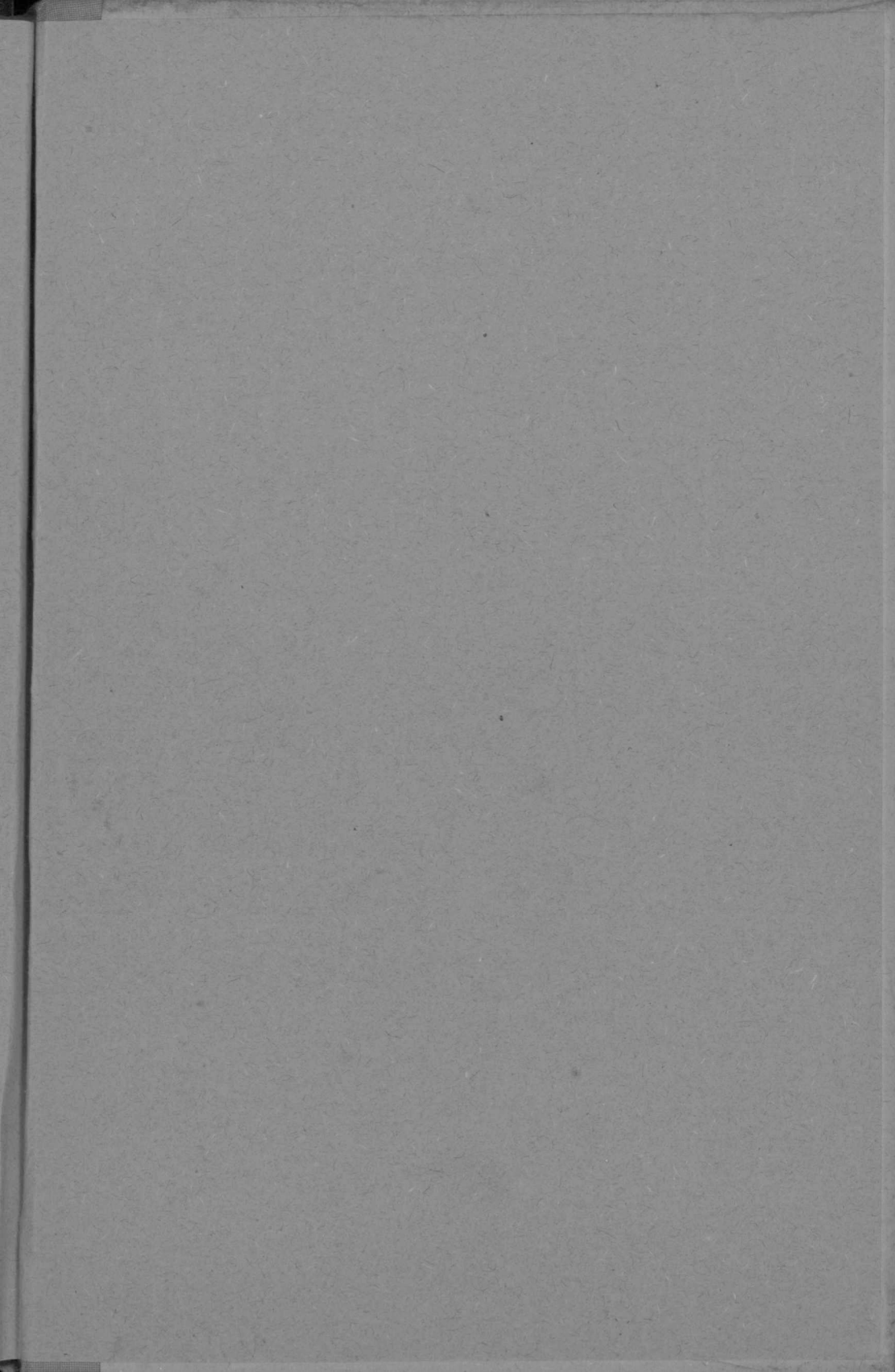
Офрлит № 300. Заказ № 545. Тираж 8000. Слано в производство 8/V-36 г.
 Подписано в печать 16/VI-36 г. Печатных лист. 8 3/4. Авторских листов 6,75.
 Формат бумаги 62 X 94 1/16. В 1 печат. листе 40320 т. з.

ИЗДАТЕЛЬСТВО «Средполиграфтрест» п. Кудымкар, тип. «Средполиграфтрест»

Кт № 173

ЛДН. Л. _____

49208

К. СРМ
3-630/
2

Цена 80 коп.
Переплет 30 коп.

Л. Г. ТЕРЕХОВА И В. Г. ЭРДЕЛИ
ГЕОГРАФИЯ
УЧЕБНИК
ДЛЯ ЧЕТВЕРТОГО КЛАССА
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
Перевод *Н. Споровой*

На коми-пермяцком языке